

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Թ
2012

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԱԾՆԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

2012

Ս. Էջմիածին

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՎԵՆԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

**ԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ՝ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՆԱՐԱԶԱՏ ԶԱՄԱԿՍ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՏԻԱՐ ՅՈՎՆԱՆՆԵՍ ԶԻԼԻՆԳԻՐԵԱՆ
ՈՐ ԻՆԻՍ, ՖՐԱՆՍԻԱ**

Մեծարգոյ պրն. Չիլինցիրեան,

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից ջերմ ողջոյնով Հայրապետական Մեր օրհնութիւնն ու բարեմաղթանքներն ենք բերում Ձեզ՝ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու և հաւաքատեմ մեր ժողովրդի արժանատի գաւակիդ:

Նոցա խնդութիւն և գոհունակութիւն է Մեզ համար գնահատանքի խօսք ուղղել Ձեզ: Տիրոջ կամբով առիթ ենք ունեցել հանդիպել ու ճանաչել Ձեզ և հաղորդ դառնալ Ձեր հայրենասէր ու եկեղեցասէր ոգուն, որ սերնդէ սերունդ առաջնորդում է Ձեր հաւաքատեմ ընտանիքին: Ուրախ ենք այսօր նշել, որ Դուք կեանքի ողջ ընթացքին ծնողաց օրինակով յետադարձ էք եղել ազգային խնդիրների լուծմանը, ձգտելով Ձեր օգտակարութիւնը բերել մեր ժողովրդին՝ որպէս պարմաբան, հրապարակախօս, ազգային ու հասարակական գործիչ:

Առանձնակի գնահատանքով ենք անդրադառնում, որ Դուք Հայրենի մեր երկրի և Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու հանդէպ հարազատ կապումները արտայայտեցիք սրտաբան յանձնառութեամբ՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնին նուիրելով Ձեր մեծ ազգականի՝ հայ նշանաւոր բանաստեղծ ու բժիշկ, Յեղասպանութեան նահապետ, լուսաւորիչ Ռուբէն Սեւակի արխիւային նիւթերը և Ձեր նկարների արժէքատու հաւաքածուն: Ուրախ ենք մեծապէս, որ Մայր Աթոռում երջանկայիշապակ Դազար Ա. Զահկեցի Կաթողիկոսի կողմից 18-րդ դարում կառուցուած պարմական շէնքում շուրջով իր դռները պիտի բացի Ձեր աջակցութեամբ նորոգուած ու կահաւորուած՝ Ռուբէն Սեւակի անուան թանգարանը, որը Հայոց Մեծ Եղեռնի 100-րդ տարելիցին ընդառաջ յարգանքի խորինակ փութք է նահապետ հայորդուն: Թանգարանը Սուրբ Էջմիածնի հազարաւոր այցելուներին նաև հնարատորութիւն պիտի ընձեռնի ծանօթանալու Հայոց Յեղասպանութեան տարիներին մեր ժողովրդի կրած տառապանքներին ու փորձութիւններին, որպէսզի հա-

մընդհանուր դատապարտման արժանաճան նմանօրինակ ռճիրները ու առհասարակ բացառու են մարդկության կեանքից:

Բարձր գնահատելով Ձեր եկեղեցանուէր բարի վաստակը եւ ծառայութիւնները մեր ժողովրդին, սիրով ընդառաջելով Ֆրանսիայի հայոց թեմի առաջնորդ եւ Արեւմտեան Եւրոպայի հայրապետական պատուիրակ Գերաշնորհ Տ. Նորվան արքեպիսկոպոս Զաքարեանի խնդրանքին, հայրապետական այսու հռոմակաւ շնորհում ենք Ձեզ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

Ս Ո Ւ Ր Բ Գ Ր Ի Գ Ո Ր Լ Ո Ւ Մ Ա Բ Ո Ր Ի Չ

պատուոյ բարձրագոյն շքանշանը:

Ի խորոց սրբի աղօթում ենք առ Բարին Աստուած, որ Իր Ամենախնամ Աջով հովանի լինի Ձեզ ու Ձեր ընտանեաց անդամներին՝ պարգևելով երկնային օրհնութիւն, շնորհ ու ամենայն բարիք:

Աստուած յուսոյ՝ լի՛ արասցէ զՁեզ ամենայն խնդութեամբ եւ խաղաղութեամբ, առաւելո՛ւ ձեզ յուսով՝ զօրութեամբ հոգւոյն Սրբոյ (հոռմ. ԺԵ. 13):

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուաւ հռոմակա ի 6-ն Սեպտեմբերի
յամի Տեառն 2012 եւ ի թուին հայոց ՌՆԿԱ.
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 687

**ԳԻՐ ՆԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՆԱՐԱԶԱՏ ԶԱՄԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՏԻԱՐ ՅԱԿՈՐ ՅԱԿՈՐԵԱՆ
ՈՐ ՅԵՐԵՒԱՆ**

Նամայն հայութեան նուիրական սրբավայր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից բերում ենք Ձեզ՝ եկեղեցատեր ու ազգատեր հայորդոյ, Նայրապետական Մեր օրհնութիւնն ու բարեմաղթանքները:

Գռնունակութիւն էր Մեզ համար րեղեկանալ Գեղարքունեաց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Մարկոս եպիսկոպոս Յովհաննիսեանից, որ Դուք եկեղեցաշէն նախաձեռնութիւններով ներդրում էք բերում Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու րեքունապատուէր առաքելութեանը, ինչը խօստուն վկայութիւն է մեր Սուրբ Եկեղեցու հանդէպ Ձեր նուիրումի ու որդիական հաւաքարմութեան: Ձեր սրտաբոյխ բարերարութեամբ է հիմնովին վերակառուցուել Տիրախնամ թեմի Ծովինար համայնքի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին, բարեկարգուել եկեղեցուն կից րարածքը, ինչպէս նաեւ հայորդոյ ազնիւ նուիրաբարութիւններով եւ կաբարուել առաջնորդարանի ամբակայման աշխաբանքները, իրագործուել ծուխի կիրակնօրեայ դպրոցի ծրագրերը:

Մենք վստահ ենք, որ վերանորոգուած Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին նոր խթան պիտի լինի Ձեր հայրենի Ծովինար համայնքի բնակիչների հոգևոր վերազարթօնքի համար, ովքեր իրենց հոգիներում ամբապնդելով լոյս հաւաքը, սէրն ու հաւաքարմութիւնը առ մեր Սուրբ Եկեղեցին եւ նախանձախնդրութիւնը քրիստոնէական մեր սրբութիւնների նկաբմամբ՝ առ Բարձրեալն Աստուած ուղղուած աղօթքներում պիտի յիշեն նաեւ Ձեր անունը եւ բարի գործը:

Յարգարժան րիար Յակոբեան, Ձեր ծառայութեանց բարձր գնահաբանքով, ընդառաջելով Գեղարքունեաց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Մարկոս եպիսկոպոս Յովհաննիսեանի խնդրանքին, շնորհում ենք Ձեզ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

Ս Ո Ւ Ր Բ Գ Ր Ի Գ Ո Ր Լ ՈՒՍ ԱՒՈՐ Ի Չ

պաբոյ բարձրագոյն շքանշանը:

Մենք հաւաքում ենք, որ նոյն բաջեանորութեամբ Դուք պիտի շարունակէք Ձեր հաւաքը վկայել ազնիւ կեանքով եւ բարի գործերով՝ որպէս արժանաւոր զաւակը մեր Մայր Եկեղեցու:

Աղօթում ենք, որ Ամենակալ Տէրը Սուրբ Աստուածածնի բարեխօսութեամբ շնորհի

Ձեզ և Ձեր ընդամենաց անդամներին կեանքի քաջառողջ ու արեւշող բազում օրեր և Ձեր բոլոր առաքինի ձեռնարկումները պսակի մշտանորոգ յաջողութիւններով:

Շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիսպոսի եղիցին ընդ Ձեզ և ընդ ամենեւեան. Ամէն:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուաւ Կոնդակս ի 19-ն Սեպտեմբերի
յամի Տեառն 2012 և ի թուին հայոց ՌՆԿԱ.
ի Մայրաձանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 688

**ԳԻՐ ՆԱՅԲԱԳԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆԱՅ
ՄԻՐԵՑԵԱԼ ՈՐԴԻՈՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ ՆԱՐԱԶԱՏ ԶԱՎԱԿԱՅ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ
ՆԱԲԱՏԱՑԵԼՈՅՆ ԲՈՒՂԱՐԻՈՅ ՆԱՅՈՅ ԹԵՄԻ**

Նայոց հաւարքի վեմ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից սիրով և ուրախութեամբ ողջունում և Նայրապետական Մեր օրհնութիւնն ենք բերում ձեզ՝ Բուղարիայի Նայոց թեմի հաւաքատուր զաւակներիդ, որ այս փարի յարուկ հանդիսութիւններով փօնախմբում էք թեմի 145-ամեայ նշանակալի յաբեկեանը:

Ապրածոյ օրհնութեան և խնամքի ներքոյ Բուղարիոյ աւանդաշար երկրում հարիւր քառասունհինգ փարիներ առաջ հիմնադրուեց Տիրախնամ թեմը, և աճեց ու զօրացաւ հայ համայնքը: Վայելելով պետութեան բարեհաճութիւնն ու բուղար ժողովրդի եղբայրական սէրը՝ հայորդիք յաջողութեամբ կազմակերպեցին հոգևոր ու ազգային կեանքը: Մեր ժողովրդի զաւակները նախանձախնդիր ոգով ու սքեղծագործ ընթացքով գնահատելի աւանդ բերեցին Բուղարիայի բարգաւաճմանն ու առաջընթացին՝ պետական ու հասարակական, գիտական ու մշակութային կեանքին: Այդ մասին են վկայում դեռևս հինգերորդ դարից սկսած հայերի բարերար ներկայութիւնը Բալկաններում, Բուղարիայի հայ գրչութեան պատմական կենտրոնները, քննարկութեան, արդիւնաբերութեան ու արհեստների մէջ հայոց մեծ ձեռքբերումները, երկրի պաշտպանութեան և ազատագրութեան համար մղուող մարտերում հայորդիների հերոսական մաքառումները բուղար եղբայրների հետ միասին:

Փառք և գոհութիւն ենք մատուցում Աստուծոյ, որ այսօր Բուղարիայի հայ համայնքը վերագարթօնք է ապրում: Եկեղեցամարտի հասարակարգի դժուարին փարիներից յետոյ քաջուանդ գործունէութեամբ բուղարահայ համայնքը ջանքեր է ներդնում նոր ձեռքբերումներով վերակերպելու ազգային-եկեղեցական կեանքը: Գլխաւորութեամբ Բուղարիայի Նայոց թեմի առաջնորդ Նոգեշնորհ Տ. Արքար վարդապետ Յովակիմեանի՝ արդիւնաւորութեամբ է սպասաւորութիւնը հոգևոր հովիւների:

Միւրելիներ, Մենք բարձր ենք գնահատում ձեր ազնիւ և հաւաքատուր ընթացքը, եկեղեցանուէր ու ազգաշահ գործերը՝ ի խնդիր համայնքի առաջընթացի և Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու պայծառութեան: Դուք ձեր բարեպաշտ կեանքով ու գործերով ամրապնդում էք նաև դարատուր բարեկամութիւնը հայ և բուղար ժողովուրդների, նպաստ բերում Նայաստանի և Բուղարիայի համագործակցութեանն ու ներկայիս առաւել արդիւնաւորուող փոխյարաբերութիւններին: Գոհունակ սրբով Մեր գնահատանքն ենք բերում Բուղարիայի Նանրապետութեան իշխանութիւններին, որոնց աջակցութեան ու բարեացակամ վերաբերմունքի շնորհիւ հայ համայնքը նոր իրագործումներով զօրացնում է ազգային-եկեղեցական իր կեանքը:

Աղօթում ենք առ Աստուած, որ խաղաղութեան մէջ պահպանի Բուղարիան և օրհ-

նի նրա ասպրումասեր ժողովրդի ջանքերը յանուն իր բարօր ու երջանիկ կեանքի: Թող Ամենակալ Տէրը նաև Իր Սուրբ Աջի հովանու ներքոյ միշտ շէն ու պայծառ պահպանի Բուղարիայի Նայոց թեմը եւ պարգևի ձեզ ամենքիդ քաջառողջ կեանքի երկար օրեր, եկեղեցանուէր ու հայրենաշէն գործոց յաջողութիւններ:

«Նաստրատուն կսցէր ի հասարս, ժրացարոր, գօրացարոր: Ամենայն ինչ ձեր սիրով լիցի» (Ա. Կորնթ. ԺԶ. 13-14):

Օրինութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուա Գիրս Օրինութեան ի 25-ն Սեպտեմբերի
յամի Տեառն 2012 եւ ի թուին հայոց ՌՆԿԱ.
ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 1375

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՈՒՂԵՐԶԸ ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՆՐԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ՕՐՎԱ ԱՌԻԹՈՎ**

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից հայրական սիրով Մեր օրհնությունն ու շնորհավորանքներն ենք բերում հայրենաբնակ և աշխարհասփյուռ մեր զավակներին Նայաստանի Նանրապետության Անկախության օրվա առիթով:

Անկախության հռչակմամբ մեր ժողովուրդն ընտրեց ազատ ապրելու և բարեշին իր կյանքը կառուցելու դժվարին, բայց և արժանապարհիվ ճանապարհը: Անկախության պարմությունը նորագույն մեր քաղաքության հրաշապատմն է՝ հյուսված մեր ժողովրդի արխաիր պավակների հավաքով ու փեսիլքով: Անկախությունը Աստծո պարգևն է ի դիմաց այն զրկանքների ու կորուստների, որոնք մենք կրեցինք Յեղասպանության և խորհրդային աստվածամերժության հալածանքների փարիներին:

Այսօր մենք գոհություն և փառք ենք մատուցում Աստծուն, որ անկախության քսանմեկ փարիների ընթացքին արձանագրել ենք բազում ձեռքբերումներ ու հաջողություններ՝ ունենալով նաև դժվարություններ ու ձախողումներ:

Միրելի բարեպաշտ ժողովուրդ, հավաքում ենք, որ չնայած առկա մարտահրավերներին, պիտի շարունակենք հեկտոդական ջանքերով, աննահանջ ոգով զորացնել հայոց պերականությունը՝ հերոսական նոր էջեր հավելելով մեր ժողովրդի քաղաքությանը:

Աղոթում ենք, որ Աստված Իր Աջի հովանու ներքո ամուր ու անաստան պահի մեր պերականությունը, պահպանի աշխարհասփյուռ ազգս հայոց՝ արդյունավորելով ի սեր հայրենյաց մեր բոլոր ջանքերը:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՊԱՇՏՈՆԱԳԱՆՔ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՆՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՐՏԱՆԵՐԹ ԺՈՂՈՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Մեկտեղման 1-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ Կերագույն հոգևոր խորհրդի արտահերթ ժողով:

Կերագույն հոգևոր խորհուրդը վրդովմունքով և մտահոգությամբ անդրադարձավ Բուդապեշտում 2004 թ. ՄԱԶՈՒՄ սպա Գորգեն Մարգարյանին ազգային արելության հողի վրա քնած վիճակում դաժանաբար սպանած Աղբրեջանի ԶՈՒՄ սպա Ռամիլ Սաֆարովի՝ Նունգարիայի իշխանությունների կողմից արտահանման և Աղբրեջանի նախագահի կողմից նրան ներում շնորհելու իրողությանը և հանդես եկավ հետևյալ հայտարարությամբ.

«Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին խստիվ դադարապարտում է մարդասպան Ռամիլ Սաֆարովին Նունգարիայի իշխանությունների կողմից Աղբրեջանին հանձնելու և Աղբրեջանի նախագահի որոշմամբ ներման միջոցով ոճրագործին արդարացնելու փաստը: Կարարվածը հերթական դրսևորումն է Աղբրեջանի իշխանությունների որդեգրած հայապոյաց քաղաքականության: Յավոք, ժողովրդավարության և արդարադատության սկզբունքներ դավանող ԵՄ անդամ Նունգարիան՝ ուրևահարելով երոպական արժեհամակարգի բարոյական նորմերը, պախարակելի համագործակցությամբ սարարեց Աղբրեջանում հերոսացված մարդասպանին ազատ արձակելու նենգ ծրագրին, որը հղի է ազգային և կրոնական պարկանելության հողի վրա սպանությունների վրանգով: Մարդկային կյանքը աստվածատուր է, և կանխամրաված մարդասպանության ոճրագործությունը՝ ոճիր մարդկության և Աստծո դեմ:

Կոչ ենք ուղղում Հայ Եկեղեցու բոլոր սպասավորներին, աշխարհասփյուռ մեր ժողովրդի հավաքավոր զավակներին միասնական ոգով բողոքի իրենց ձայնը հնչեցնելու Կերական հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների առջև՝ հանուն մեր ազգային իրավունքների պաշտպանության: Դիմում ենք նաև մեր Բուրք եկեղեցիներին և կրոնական բոլոր կազմակերպություններին՝ դադարապարտելու այս իրողությունը և իրենց ձայնը բարձրացնելու հանուն արդարության և ճշմարտության»:

Կերագույն հոգևոր խորհուրդը նաև խնդրեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին այս առնչությամբ դիմելու կրոնապետներին, ինչպես նաև առանձին պետությունների, միջազգային կազմակերպությունների և կրոնական ու հասարակական կառույցների դեկլարաներին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Սեպտեմբերի 5-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Արգենտինայի Տանրապետության Արտաքին գործերի նախարար Տեկտոր Մարկոս Թիմերմանի գլխավորած պարվիրակությանը՝ ողեկցությամբ ՏՏ ԱԳ փոխնախարար Աշոտ Տովակիմյանի:

Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունն ուրախություն հայտնեց, որ երկու երկրների հարաբերությունները սերտ զարգացում են ապրում՝ մաղթելով բազում նոր ձեռքբերումներ հայ-արգենտինյան բարեկամությանը: Վեհափառ Տայրապետը գոհունակությամբ անդրադարձավ նաև Արգենտինայի հայ համայնքին՝ մասնավորապես ընդգծելով, որ այն Սփյուռքի լավագույնս կազմակերպված եւ հզոր համայնքներից մեկն է: Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը, ի դեմս նախարարի, իր գնահատանքը հայտնեց Արգենտինայի իշխանություններին՝ հայ ժողովրդի հանդեպ քաջամտ առանձնահատուկ վերաբերմունքի համար, ինչպես նաև Տայոց ցեղասպանության ճանաչման ու դատապարտման եւ ԼՂ հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործում ցուցաբերվող գորակցության համար:

Իր հերթին, Արգենտինայի արտգործնախարարը, ուրախություն հայտնելով հանդիպման առիթով՝ Նորին Սրբությանը փոխանցեց Արգենտինայի Տանրապետության նախագահի ողջույնները, ապա անդրադարձավ 2011 թ. մայիսին Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի՝ Արգենտինա կարարած հովվապետական այցին: Տեկտոր Մարկոս Թիմերմանը հույս հայտնեց, որ իր այցելությունը պիտի նպաստի երկու երկրների հարաբերությունների հեղափոխ ամրապնդմանը: Խոսելով Արգենտինայի հայ համայնքի մասին՝ նախարարն ընդգծեց, որ այն կարևոր դերակատարություն ունի երկրի զարգացման գործում:

Տանդիպման ավարտին Վեհափառ Տայրապետը մաղթեց, որ Տերը առաջընթացի ու բարօրության մեջ պահի Արգենտինան եւ նրա ժողովրդին:

Տանդիպմանը ներկա էին նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոօրեն Տ. Տովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը, Արգենտինայում ՏՏ արքակարգ եւ լիազոր դեսպան Վահագն Մելիքյանն ու ՏՏ-ում Արգենտինայի արքակարգ եւ լիազոր դեսպան Դիեգո Էռնեստո Ալվարես Ռիվերան:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆԻՆ

Սեպտեմբերի 6-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Գերմանիայի Դաշնային Նահրապետության արտակարգ եւ լիազոր նորանշանակ դեսպան Ռայներ Մորելին:

Նանդիպմանը Վեհափառ Տայրապետը շնորհավորեց դեսպանին նշանակման առիթով՝ մաղթելով արդյունավետ աշխատանք: Նորին Սրբությունը նաեւ գոհունակությամբ անդրադարձավ հայ-գերմանական հարաբերություններին, դրանց ամրապնդմանն ուղղված դեսպանության ջանքերին, ինչպես նաեւ Մայր Աթոռի եւ դեսպանության միջեւ սերտ կապերին:

Իր խոսքում Վեհափառ Տայրապետը ներկայացրեց Տայ Եկեղեցու համագործակցությունը Գերմանիայի Կաթոլիկ Եկեղեցու, ավերարանական հարանվանությունների եւ քրիստոնեական կազմակերպությունների հետ ընկերային եւ կրթական տարբեր ծրագրերում՝ Կրեդենցիաներով, որ այդ շրջանակներում վերջին տարիներին Մայր Աթոռի վեց միաբաններ իրենց կրթությունը շարունակել են Գերմանիայի բարձրագույն կրթական հաստատություններում:

Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց տարածաշրջանում խաղաղության պահպանման, ինչպես նաեւ առկա խնդիրների հաղթահարման գործում հոգևոր առաջնորդների կարևոր դերակատարությանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ ԻՐԱՔԻ ՓՈԽՎԱՐՉԱԴԵՏԻՆ

Սեպտեմբերի 6-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Իրաքի փոխվարչապետ Ռաուշ Նուրի Շաուեյսի գլխավորած պարվիրականությանը՝ ուղեկցությամբ ՏՄ ԱԳ նախարարի տեղակալ Սերգեյ Մանասարյանի:

Նորին Սրբությունը, ողջունելով Իրաքի փոխվարչապետի այցը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, ընդգծեց երկու ժողովուրդների միջև պարմական խոր արմարներ ունեցող բարեկամական հարաբերությունները, որոնք մշտապես հարկանշված են եղել ջերմությամբ, փոխըմբռնման ու համագործակցության ոգով: Ամենայն Տայոց Տայրապետն այս առնչությամբ գոհունակություն հայտնեց, որ համառոտ այդ բարեկամությանը երկու

երկրների փոխհարաբերությունները նոր որակ են ձեռք բերում՝ ուղենշելով համագործակցության փառքեր ոլորտներ:

Վեհափառ Նայրապետը մասնավոր անդադարձ կապարեց Իրաքի հայ համայնքին՝ ուրախությամբ նշելով, որ երկրի խնդիրների կարգավորման հետ մեկտեղ առաջընթաց է ապրում նաև հայ համայնքը՝ վերադառնալով իր բնականոն կյանքին: Նորին Սրբությունը խոսեց նաև Իրաքի հայոց թեմի գործունեության, միջեկեղեցական-միջկրոնական հարաբերություններում փոխըմբռնման, համերաշխության և եղբայրական ոգու գորացմանն ուղղված թեմի ջանքերի մասին: Այս առիթով Վեհափառը փոխվարչապետի միջոցով իր գնահատանքը հղեց Իրաքի իշխանություններին՝ հայ համայնքի հանդեպ ունեցած ուշադրության, ինչպես նաև այն օժանդակության համար, որ ցուցաբերվում է համայնքի ազգային-եկեղեցական կառույցների վերակառուցման և հասարակարարական գործում:

Իր հերթին, Իրաքի փոխվարչապետը, ուրախություն հայտնելով հայոց հոգևոր կենտրոն իր առաջին այցի առիթով, Վեհափառ Նայրապետին փոխանցեց Իրաքի նախագահի և վարչապետի ջերմ ողջույնները: Պրն. Շաուեյսը նշեց, որ ամեն ջանք պետք է գործադրվի երկու ժողովուրդների միջև ձևավորված բարեկամական հարաբերությունները պահպանելու համար: Իրաքի փոխվարչապետն ընդգծեց նաև Նայ Եկեղեցու և հայ համայնքի կարևոր և դրական դերակատարությունը երկրի կյանքում:

Նանդիպման ավարտին Նորին Սրբությունը մատթեց, որ Աստված արդյունավորի երկու երկրների բարեկամության ամրապնդմանն ուղղված ջանքերը և հասարակարար խաղաղության մեջ պահի Իրաքը և նրա աստվածասեր ժողովրդին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ:

ՆՈՎՎԱԴԴԵՏԱԿԱՆ ԱՅՅ ՆԻՍ (ՖՐԱՆՍԻԱ)

Սեպտեմբերի 7-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրելին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը Նովվապետական այցով մեկնեց Ֆրանսիայի հայոց թեմ՝ Նիսի ծովա: Նորին Սրբությանն ուղեկցում էին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Ս. Շահն արեղա Ամանյանն իբրև գավազանակիր և Կաթողիկոսական գրասենյակի գործավար-քարտուղար Ս. Ազամ քահանա Մակարյանը: Նայրապետական շրախմբի կազմում ընդգրկված էին ԱՄՆ Նայոց Արևմտյան թեմի առաջնորդ Ս. Նովնան արքեպիսկոպոս Տերտերյանը, Մեծ Բրիտանիայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վահան եպիսկոպոս Նովնանյանը, Ալպ-Մարիտիմ, Վար և Մոնակո շրջանների հոգևոր հովիվ Ս. Գրիգոր արեղա Խաչատրյանը:

Փաբիզից Նորին Սրբությանն ուղեկցեցին նաև Արևմտյան Երուսալեմի Նայրապետական պապվիրակ և Ֆրանսիայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Նորվան արքեպիսկոպոս Զաքարյանը, Ֆրանսիայում ՏՏ դեսպան Կիար Վիգեն Զիլբեյանը: Նիսում Նորին Սրբությանը դիմավորեցին Ս. Նովնան արքեպիսկոպոս Տերտերյանը, Ս. Վահան եպիս-

կոպուս Նովնանյանը, Տ. Տարոն Խախտկոպուս Ճերեճյանը, Տ. Գրիգոր արեղա Խաչատրյանը, Մարսելյում ՆՆ գլխավոր հյուպպոսս փխար Վարդան Սիրմաբեշը, ծխական խորիք-դի անդամները եւ հավարացյալ հայորդիներ:

Նույն օրը Վեհափառ Նայրապետը հանդիպում ունեցավ Նիսի քաղաքապետ Քրիստիան Էսպրոզիի հետ: Նանդիպմանը ներկա էին քաղաքային եւ նահանգային իշխանությունների ներկայացուցիչներ, Նիսի հայ համայնքի շուրջ երկու հարյուր անդամներ եւ հրավիրյալներ: Քաղաքապետը բարիգալստյան խոսքում ողջունեց Նորին Սրբության այցը Նիս՝ անդրադառնալով Ֆրանսիայի եւ Նիս քաղաքի առաջընթացին ու զարգացմանը հայորդիների բերած մեծ նպաստին ու ներդրումին, նշելով, որ քաղաքի իշխանությունների կողմից մշտապես աջակցություն է ցուցաբերվում հայ համայնքին: Քաղաքապետը իր խոսքում դարապարպեց նաեւ հայ սպա Գուրգեն Մարգարյանին սպանած հանցագործին Նունգարիայի կողմից Ադրբեջանին արտահանձնելու եւ Ադրբեջանի նախագահի կողմից ներում շնորհելու պախարակելի իրողությունը, շեշտեց Նայոց Յեղասպանության համընդհանուր դարապարպման եւ հարկապես Թուրքիայի կողմից ճանաչման անհրաժեշտությունը:

Վեհափառ Նայրապետը իր խոսքում գնահատեց հայրենեց Ֆրանսիայի իշխանություններին եւ Նիսի քաղաքապետին հայ համայնքին մշտապես սպարարումի, ինչպես նաեւ մարդասպան հանցագործին Ադրբեջանի նախագահի կողմից ներում շնորհելու փաստը իսպորեն դարապարպելու համար: Նորին Սրբությունն իր գնահատանքը բերեց Քրիստիան Էսպրոզիին նաեւ այն նախանձախնդիր ջանքերի համար, որ ներդրել է Ֆրանսիայի Ազգային ժողովում եւ իր քաղաքական գործունեության ընթացքում՝ Նայոց Յեղասպանության գոհերի հիշարակը վառ պահելու, հայ ժողովրդի ու մարդկության դեմ իրականացված այդ ոճրագործությունը դարապարպելու եւ Նայոց Յեղասպանության մերժումը քրեականացնող օրենքի ընդունման գործընթացներում: Նորին Սրբությունը հույս հայրենեց, որ Նիսի հայորդիները պիտի հաղթահարեն ներհամայնքային կյանքում առկա դժվարությունները՝ շարունակելով Նիսի ծուխում նորանոր հաջողություններ արձանագրել, քանզի ասպրվածսիրությունը, մեր Սուրբ Եկեղեցու կարգի ու կանոնների եւ սրբազան ավանդության հանդեպ հավարարմությունն ու հարգանքը մեր ժողովրդի փառքն ու հպարտությունն են, մեծ րեղ ունեն հավարավոր հայորդիների սրբում եւ չեն կարող սպվերվել:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարրիարք եւ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը սեպտեմբերի 8-ին հանդիպում ունեցավ Ալպ-Մարիիմ նահանգի նահանգապետ Քրիստոֆ Սիրմանի հետ, այնուհետեւ հայրապետական պարվիրական անդամների, թեմական եւ ծխական վարչականների, քաղաքապետարանի պաշտոնարար անձնանց եւ հավարացյալ հայորդիների հետ ողևորվեց Նայասարանի այգի, որտեղ ծաղկեպսակ գերեղեց Նայոց Յեղասպանության գոհերի հիշարակին նվիրված խաչքարի մոտ, աղոթեց Եղեռնի գոհերի հոգիների խաղաղության համար: Նույն օրը Նայոց Նայրապետը ծաղկեպսակ դրեց նաեւ Նամաշխարհային պարերագմի գոհերի հուշարձանին:

Երեկոյան «Նեգրեսք» հյուրանոցի սրահում րեղի ունեցավ պաշտոնական ընթ-

րիք՝ ի պարիվ Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց հայթոդիկոսի: Միջոցառման ընթացքում Վեհափառ հայրապետի կողմից հայ Եկեղեցու «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ» պատվո թարծրագույն շքանշանով պարգևատրվեց պարմարան, հրապարակախոս, բարերար հովհաննես Զիլինգիրյանը՝ ի գնահատություն հայոց Յեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ ներդրած ջանքերի, եկեղեցանվեր ու ազգասեր երկարամյա վաստակի: Նորին Սրբությունը հանդես եկավ խոսքով՝ ի մասնավորի ասելով. «Միբլիներ, դարերով վկայված է այն իրողությունը, որ մեր Սուրբ Եկեղեցուց, սրբազան արժեքներից հետո հնարավոր չէ պահպանել ազգային ինքնությունն ու գիտակցությունը, անխաթար պահել հավաքը: Քրիստոսի Սուրբ Եկեղեցին գոյավորվում է միասնությամբ ու հավասարակշռությամբ հավաքականությամբ, քանզի ինչպես հաստատվում է առաքյալը, ի Քրիստոս «մի մարմին ենք բոլորս» (Ա. Կորնթ. ժ. 17): Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին միասնության այս անհերքելի ճշմարտությունը քարոզեց ու արմատավորեց մեր ժողովրդի մեջ՝ իբրև հիմք հայ քրիստոնեական ինքնության ու հարապետության: Մենք սիրո, միասնության ու միաբանության եւ առ մեր Սուրբ Եկեղեցին հավաքարմության այս հորդորով ենք եկել եւ ակնկալում նաեւ հայ Եկեղեցու ծոցից հեռացած որոշ հայորդիների գոյումով վերադարձը Մայր Եկեղեցի, որը սիրող ծնողի պես փայփայում է իր զավակներին, սնում ու խնամում եւ բաշխում կենարար շնորհները Ամենակալ Տիրոջ: Բոլոր հայորդիք զավակներն են մեր Սուրբ Եկեղեցու, որն իր օրհնությունները բաշխում է ամենքին, ներում ապաշխարողի մեղքերը, հորդորում սրբորեն պահպանել ու հարգել մեր հայրերի կողմից հաստատված ու մեզ ավանդված եկեղեցական սրբազան կանոններն ու ավանդությունը եւ ապրել ու գործել հավաքով գորացյալ, որպեսզի շին ու պայծառ լինի ազգային-եկեղեցական մեր կյանքը»:

Վեհափառ հայրապետը հորդորեց հավաքավոր հայորդիներին մեր Սուրբ Եկեղեցու եւ հայրենիքի պայծառության նախանձախնդրությամբ շարունակել աստվածահաճո եւ բարեպաշտ ընթացքը, լինել օրինապահ ու պարվավոր քաղաքացիները Ֆրանսիայի, միշտ մնալ հավաքարիմ եւ արժանավոր զավակները հայոց ազգի եւ Սուրբ Եկեղեցու:

Սեպտեմբերի 9-ին հայրապետական սուրբ Պատարագ մատուցվեց Նիս քաղաքի Սուրբ Աստվածածին բազիլիկ եկեղեցում: Պատարագին ներկա էին Քույր Եկեղեցիների, Կրեդական իշխանությունների ներկայացուցիչներ, Նիսի քաղաքապետ Քրիստիան Էսպրոզին, բազմաթիվ հավաքացյալներ: Պատարագից հետո Նորին Սրբությունը հանդիպում ունեցավ Մարսելի եւ Նիսի ծխական խորհուրդների անդամների, հավաքացյալ հայորդիների հետ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՊԱԿԱՆ ԽՈՐՆՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՏԻՆ

Սեպտեմբերի 23-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Շայրագոյն Պատրիարք և Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Քրիստոնեական Միասնության Պապական խորհրդի նախագահ Նորին Սրբազնություն կարդինալ Կուրպ Կոխին՝ ուղեկցությամբ Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոփոխ Ս. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանի:

Ողջունելով կարդինալ Կոխի ներկայությունը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում՝ Ամենայն հայոց հայրապետը բարձր գնահատեց հայ Առաքելական և Կաթոլիկ Եկեղեցիների միջև առկա եղբայրական հարաբերություններն ու համագործակցության ոգին: Նորին Սրբությունը նշեց, որ նման այցելությունները ոչ միայն ուրախություն են բերում հայ ժողովրդի գավակներին, այլև գորացնում նրանց հավաքքը, քանի որ հավաքացյալ հայորդիներն ականադրես են լինում սիրո այն ջերմ մթնոլորտին, որ առկա է երկու Եկեղեցիների միջև:

Իր հերթին կարդինալ Կոխը շնորհակալություն հայտնեց Վեհափառ հայրապետին հայաստան այցելելու հրավերի և ջերմ բարեմաղթանքների համար՝ ուրախությամբ նշելով, որ իր համար մեծ պատիվ է գրնվել մի երկրում, որտեղ քրիստոնեությունն առաջինն է ընդունվել որպես պետական կրոն, որն ունի քրիստոնեական խորը արմատներ ու հարուստ մշակույթ և որտեղ ժողովուրդը, հակառակ բազմաթիվ փորձությունների ու գրկանքների, մինչև այսօր անսասան պահպանել է քրիստոնեության հանդեպ իր հավատարմությունը:

Ջրույցի ժամանակ անդրադարձ կատարվեց խորհրդային վարչակարգի տարիներին հայոց Եկեղեցու առջև ծառացած դժվարություններին ու խոչընդոտներին, անկախ պետականության պայմաններում հոգևոր կյանքի զարթոնքին և հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու առաջընթացին ու արձանագրած ձեռքբերումներին: Նորին Սրբությունը կարդինալ Կոխին ներկայացրեց նաև Մայր Աթոռի կողմից իրականացվող ծրագրերը տարբեր ոլորտներում՝ գոհունակությամբ ընդգծելով, որ Կաթոլիկ Քույր Եկեղեցու աջակցությամբ Մայր Աթոռի մի շարք միաբաններ իրենց հոգևոր կրթությունը շարունակել են տարբեր երկրների կաթոլիկ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում:

Հանդիպմանը ներկա էին ԱՄՆ հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանը, Մայր Աթոռի պաշտոնական մամուլի բաժնի փոփոխ Ս. Շահեն արքեպիսկոպոս, Միասնական հայեցակարգային գրասենյակի պատասխանատու Ս. Զաքարիա արքեպիսկոպոս Բաղդամյանը, Աղդրկովկասում պապական նվիրակ Մարեկ արքեպիսկոպոս Սոլչինսկին, Քրիստոնեության Միասնության Աջակցության պապա-

կան խորհրդի քարտուղար Նայր Գաբրիել Քուիկը և պապական նվիրակի օգնական Նայր Մանա Ժոզեֆ Մարամերեդդին:

Նանդիպումից հետո կարդինալ Կուրպ Կոխի գլխավորած պատվիրակությունը Մայր Տաճարում մասնակցեց Ս. Պատարագի արարողությանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՆԱՅ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴԻ ԱՆԳԱՄՆԵՐԻՆ

Սեպտեմբերի 23-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Նայ օգնության ֆոնդի անդամներին՝ ուղեկցությամբ ԱՄՆ Նայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ Տ. Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանի:

Նանդիպման սկզբում Խաժակ Սրբազանը, շնորհակալություն հայտնելով Ամենայն Նայոց Նայրապետին ընդունելության համար, Նորին Սրբությանը ներկայացրեց ՆՕՖ-ի կողմից առաջիկայում իրականացվելիք ծրագրերը: Սրբազան Նայրը րեղեկացրեց, որ սեպտեմբերի 22-ի ժողովում կազմակերպության ներկայացուցիչները որոշում են կայացրել՝ շարունակել ակտիվ կերպով ծրագրեր իրականացնել Նայրենիքում՝ այսուհետև մասնավոր ուշադրություն դարձնելով դաստիարակչական ծրագրերին, կարիքավորների օժանդակության հարցերին և երկրի փոփոխության զարգացմանն ուղղված ձեռնարկներին:

Ողջունելով ՆՕՖ-ի անդամների այցը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին՝ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը Նայրապետական իր օրհնությունն ու գնահատանքը բերեց նրանց այն օգրաշար աշխատանքների համար, որ կազմակերպության ներկայացուցիչների համարել ջանքերով իրականացվում են Նայրենիքում: Նորին Սրբությունը գոհունակությամբ նշեց նաև, որ իր նախաձեռնություններով ու աշխատանքների ընդգրկում ծավալով ՆՕՖ-ն առաջին կազմակերպություններից էր, որ Նայրենիքի անկախության շրջանից սկսած մեծ ներդրում ունեցավ Նայաստանի զարգացման ու շենացման գործում:

Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը հորդորեց Նայ Եկեղեցու հովանու ներքո գործող ֆոնդի անդամներին՝ շարունակել իրենց աշխատանքներով կարևոր օժանդակություն բերել Նայրենի երկրին և նպաստել Նայոց Եկեղեցու զորացմանն ու առաջընթացին: Վեհափառ Նայրապետը նաև իր գնահատանքը հայտնեց ԱՄՆ Նայոց Արևելյան թեմի թեմական խորհրդին և առաջնորդ Սրբազան Նորը՝ թեմական կյանքն արդյունավետ կազմակերպելու և նոր ձևափոխումներ արձանագրելու համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՄԻ ԽՈՒՄԲ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԵՒ ԹԵՐՈՒՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԵՐԻ**

Սեպտեմբերի 23-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Եգիպտոսի Արաբական Նանրապետության մի խումբ մրավորականների եւ թերթերի գլխավոր խմբագրերի՝ ուղեկցությամբ Եգիպտոսի Տայ դարի հանձնախմբի ներկայացուցիչ Աբմեն Մազումյանին:

Տանդիպման սկզբում պարոն Մազումյանը Վեհափառ Տայրապետին ներկայացրեց խմբի անդամների Տայաստան այցի նպատակը, որով բարեկամ երկրի մրավորականությունն առիթ է ունենում մոպիկից ծանոթանալու հայ մշակույթին եւ ազգային-հոգևոր արժեքներին:

Զրույցի ընթացքում Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը հյուրերին ներկայացրեց համայն հայության հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի խորհուրդը եւ պատմությունը: Անդրադառնալով Տայոց Եկեղեցու կարևոր դերակարարությանը հայ ժողովրդի կյանքում՝ Վեհափառ Տայրապետը տեղեկացրեց, որ փորձություններով լեցուն հայոց պատմության ընթացքում Եկեղեցին ազգապահպան մեծ առաքելություն է իրականացրել՝ հաճախ սրանձնելով նաեւ ազգի քաղաքական առաջնորդությունը:

Նորին Սրբությունը ողջունեց այսպիսի փոխայցելությունների կազմակերպումը՝ նշելով, որ դրանք նպաստում են փոխճանաչողությանն ու հարաբերությունների առավել սերտացմանը: Դրանում Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը կարևորեց Եգիպտոսի հայ համայնքի դերակարարությունը՝ գոհունակությամբ ընդգծելով, որ հայ ժողովրդի բազում գավակներ իբրեւ Եգիպտոսի լիարժեք եւ օրինակելի քաղաքացիներ իրենց խաղաղ կյանքով ու բարի ծառայությամբ նպաստում են երկրի զարգացմանն ու առաջընթացին:

Տանդիպման ընթացքում Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը պատասխանեց նաեւ եգիպտացի մրավորականների հարցերին, որոնք վերաբերում էին կրոնական հանդուրժողականությանը, Տայ եւ Ղպրի եկեղեցիների եղբայրական հարաբերություններին, եգիպտահայ համայնքի վիճակին, Տայոց Եղեռնի 100-ամյա տարելիցին ընդառաջ Տայ Եկեղեցու կողմից կազմակերպվող աշխատանքներին, տարածաշրջանում առկա խնդիրների կարգավորման գործում Տայ Եկեղեցու կողմից գործադրվող ջանքերին, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացին:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՐԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ
ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԱՆՆԱԼԹ - ՍԱԲՍՈՆԱԿ ԵՐԿՐԱՄԱՍԻ
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ**

Սեպտեմբերի 24-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիելի Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սաքսոնա-Անհալթ երկրամասի Մշակույթի եւ կրթության նախարար Շպեֆան Դորգելեյի գլխավորած պարվիրականությանը՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Մշակույթի փոխնախարար Արթուր Պողոսյանի: Հանդիպմանը ներկա էր նաև Գերմանիայի հայոց թեմի փոխառաջնորդ Տ. Սերովբե վարդապետ Իսախանյանը:

Հանդիպման սկզբում մշակույթի փոխնախարարը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց հայ-գերմանական մշակութային կապերն ու համագործակցությունը, ինչպես նաև Կրեդոյից, որ այս պարի հայ գրադարության 500-ամյակի շրջանակներում Գերմանիայի մի շարք քաղաքներում մշակութային պարբեր միջոցառումներ ու ծրագրեր են իրականացվել:

Զրույցի ընթացքում Ամենայն հայոց Հայրապետն իր գոհունակությունը հայտնեց հայ-գերմանական բազմակողմանի մշակութային համագործակցության առիթով՝ ուրախությամբ նշելով, որ երկու երկրների հարաբերությունները պարեց պարի ավելի են սերտանում եւ համագործակցություն՝ ավելի ընդգրկում դառնում: Նորին Սրբությունը մասնավորապես կարևորեց այն օժանդակությունը, որ գերմանացի մասնագետները մարտցում են հայկական հնագույն արժեքների ուսումնասիրության եւ համաշխարհային հանրությանը ներկայացնելու գործում:

Հանդիպմանն անդրադարձ կատարվեց նաև Գերմանիայի հայկական համայնքի կյանքին, հայոց Եկեղեցու եւ Գերմանիայի Եկեղեցիների միջեկեղեցական հարաբերություններին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ
ԱՇԽԱՐՀԻ ԵԶՐԻՆԵՐԻ ՆՈԳԵԴՈՐ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ**

Սեպտեմբերի 28-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիելի Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց հայաստանի Բարձրագույն Կրթության ժամանած աշխարհի եզդիների հոգևոր բարձրագույն առաջնորդ Միրե-Միրա Թախսին Բեգի գլխավորած պարվիրականությանը:

Ամենայն հայոց հարթոդիկոսը ողջունեց աշխարհի եզդիների հոգևոր առաջնորդի այցը հայաստան և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ ի դեմս եզդիների հոգևոր առաջնորդի շնորհավորելով հայաստանաբնակ եզդիներին՝ սեպտեմբերի 29-ին Արմավիրի մարզի Ակնալիճ գյուղում սրբաբնակի օրհնության առիթով: Իր խոսքում Նորին Սրբությունը ուրախությամբ անդրադարձավ երկու ժողովուրդների միջև ձևավորված եղբայրական հարաբերություններին՝ նշելով նաև, որ եզդի ժողովրդի գավակները լիիրավ համարված են հայաստանի կյանքին:

Հանդիպման ընթացքում Միլե-Միրա Թ-ախսին Բեզը կարևորեց երկու ժողովուրդների դարավոր բարեկամությունը՝ գոհունակություն հայտնելով, որ եզդիները ազատորեն ապրում են իրենց ազգային-կրոնական կյանքով, ինչի վկայությունն է Արմավիրի մարզում բացվելիք սրբավայրը:

Հանդիպմանը ներկա էին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի պնօրեն Տ. Հովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը և Իրաքի հայոց թեմի թեմական խորհրդի ադնապակոյ Պարույր Հակոբյանը:

Հանդիպումից հետո պարվիրակությունն այցելեց Մայր Աթոռի թանգարաններ, ծանոթացավ հայ ժողովրդի ազգային-հոգևոր արժեքներին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ՔԱՐՈՉԽՈՍԱԿԱՆ

**Տ. ՆՈՎՆԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱԿՈՒՅԱՆԻ ՔԱՐՈՉՐ՝
ԽՈՍՎԱԾ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
ԽԱՉՎԵՐԱՅԻ ՏՈՆԻ ԱՌԻԹՈՎ
(16 սեպտեմբերի, 2012)**

Յանուն Տօր և Որդոյ և Նոգոյն Սրբոյ. ամէն:

«Զի այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ,
մինչև զՈրդին իւր միածին եւր»
(Յովհ. Գ. 6):

Սիրելի հավաքացյալ քույրեր և եղբայրներ,

Այսօր Առաքելահասարակ մեր Սուրբ Եկեղեցին պոռնում է փրկչական խաչին նվիրված չորս տոներէից ամենամեծն ու ամենանվիրականը՝ Խաչվերացի տօնը:

Կոստանդիանոս կայսեր մայրը՝ Նեղինն թագուհին, քրտնաբերվելով Աստուծոց հրաման է ստանում գնալ Երուսաղէմ, փնտրել ու գտնել Քրիստոսի խաչափայտը և քրտնաբերել վայրերում քաճարներ կառուցել: Նա իր քրտնաբերվելու պատճառով է կայսրին, որը և հոժարությամբ ու մեծ հավատով բավականին ոսկի և միջոցներ է քրտնաբերում այդ գործի համար և իր մորը, օգնականների մեծ բազմությամբ, ճանապարհում է Երուսաղէմ:

Նեղինն թագուհին 327 թ. գալիս է Երուսաղէմ և մեծ ջանքեր գործադրելով՝ ցանկանում գտնել Քրիստոսի Ս. Խաչը:

Խաչափայտի քրտնաբերվելու հայրն իր միայն Տօր անունով մի հրեայի, որն իր նախնիների գրավոր ավանդություններից գիտեր խաչերի թաղման վայրը:

Տօրան սկզբում ընդդիմանում է, սակայն, վեց օր առանց հացի մնալով մի ցամաքած ջրհորի հարակում, սովից դողդողալով խոստովանում է:

Աստուծո շնորհիվ թագուհին գտնում է երեք խաչափայտերը և անգամ Պիղատոսի ձեռքով գրված եռալեզու քարտեզով, որը պահպանվել է լինում խաչից:

Դրանից թագուհին դարձյալ փրկմունք է, որովհետև չի կարողանում զանազանել՝ այդ երեք խաչափայտերից ո՞րն է փրկունակը: Սակայն Քրիստոսի Ս. Խաչը որոշվում է կարարված հրաշքի շնորհիվ. դրան հպվելով՝ կենդանանում է մեռած պարսպին և հիվանդություններից բժկվում մահամերձ մի կին:

Այնուհետև Ս. Խաչի միջոցով, որով Տերը հաղթեց մահին և ավերեց դժոխքը, նոր հրաշքներ են կատարվում, որից շար հրեաներ դարձի են գալիս ու մկրտվում: Նույն, ում միջոցով գրավել էր այս խաչափայտը, իր ցեղակիցների հետ մկրտվում է: Ներագայում նա Տիրոջ անվան համար նահապատկվում է՝ արժանանալով մարտիրոսական պսակի:

Ս. Խաչի Գյուրից հետո Նեղինե թագուհու հրամանով 335 թ. Գողգոթայի վրա կառուցվում է «Ս. Նարոթյուն» եկեղեցին, որտեղ և կանգնեցվում է Քրիստոսի խաչափայտը՝ հանդիսավորապես փառավորելու համար:

Սիրելի հավաքավոր հայրերին, ասեմանքի Խաչվերացի քրեմի հակիրճ պարմությունը: Բայց մեր նպատակն է պարմությունից վեր և այն կողմ մտադրող խորհրդի, խաչի վրա թափված Քրիստոսի արյան միջոցով մեզ շնորհված հավիտենական կյանքի և հոգու փրկության մասին խորհել:

«Աստուծո՛ւ սեր է» (Ա. Յովհ. Դ. 8): Այդ սերը բարո, բարեգործության և երջանկության ճառագայթումն է: Աստված սեր է արելի նման, որ ճառագայթում է և հենց այդ ճառագայթումից էլ արարվեց փիեզերքը, սրելովեցին մարդիկ, սերն արարահայրվեց սրելովագործությամբ, որովհետև փիեզերքը, որտեղ ապրում ենք մենք, Աստծո ձեռագործն է, Աստծո սիրտ թանձրացյալ, շոշոփելի արարահայրությունն է այս փիեզերքը, որ ինքնին բարի է, որովհետև երբ Աստված սեր ճառագայթեց, այդ սերն Իրենից դուրս փարածվեց, քանի որ սերը չի կարող ինքն իր մեջ բանարկվել:

«Զի այնպես սիրեաց Աստուծո՛ւ զաշխարհ, մինչև զՈրդին իր միածին եր» (Յովհ. Գ. 6), որպեսզի մենք կյանքի ճշմարիտ ճանապարհն իմանանք և երջանկության խակական աղբյուրն ունենանք:

Մարդը հեռացավ Աստծուց, բայց Աստված երբեք չհեռացավ մարդուց: Աստված եկավ դեպի մարդը, մարդ եղավ մեզ նման և մեզ փրկելու համար Իր կյանքն անգամ ընծայեց, որպես գինը մեր փրկության, և դա եղավ Իր խաչելությունը:

Սիրելի հավաքակիցներ, բոլորս էլ գիտենք, որ Խաչը քրիստոնեական հավաքի խորհրդանիշն է, որը սակայն Քրիստոսից առաջ քառաթև մի գործիք էր, չարհարանքի համար նախապեսված մի գործիք մահապարտների համար, ովքեր սոսկալի չարհարանքներով դատապարտվում էին մահվան: Խաչի վրա էին գամում, որ փառապանքով մահանան, որպես պարիթ իրենց գործած հանցանքների: Սակայն Յիսուս ի՞նչ հանցանք ուներ և ինչո՞ւ խաչվեց:

Եղև՛ է արդյոք աշխարհիս մեջ ավելի սոսկալի, բայց և ավելի թանկագին մահ,

քան այս մահը... և ո՞ր է գաղտնիքը: Պողոս առաքյալը բնորոշում է այս մահվան առանձնահատուկ բնույթը՝ ասելով. «Քրիստոս վասն մեր մեռալ» (Նոով. Ե : 9): Ահա թե ո՞ր է գաղտնիքը, ահա թե ինչո՞ւ է Խաչը մեզ համար մեծ սրբություն, իսկ Խաչեցյալը՝ պաշտելի:

Նիսուս, երբ խաչվեց այդ նույն խաչափայտի վրա, խաչափայտը դադարեց չար-չարանքի գործիք լինելուց, հեղաշրջվեց նրա իմաստը, այն կերպարանափոխվեց: Խաչը դարձավ փրկության գործիք և ոչ թե չարչարանքի: Քանզի Խաչը սիրո արտահայտությունն է. քարոզել սեր, բայց չգիտենալ գոհվել՝ այդ սերը վավերական և ճշմարիտ չէ: Սերը բառ չէ, սերը զգացում չէ միայն: Սերը կյանք է և մանավանդ գործ: Ինչպես կարող է լույսը լույս լինել՝ առանց լույս փալտ: Ինչպես կարելի է սիրել, առանց գոհելու, առանց գոհաբերվելու: Սեր ունեցողը պետք է իմանա նաև հրաժարվել և գոհաբերվել: Քրիստոնեական սիրո մեծագույն ուժը՝ Քրիստոսի անձի խաչելությունն է: Ուստի խաչելությունը ոչ թե մահվան ճանապարհն է, այլ՝ հաղթանակի և հարության:

Սիրելիներ, պարմության ընթացքում եղան բազում մարդիկ, երբեմն մարքի հզոր կարողության փեր մարդիկ, ովքեր զուր իմացական հայեցողությամբ, պրամաբանական խորհողությամբ՝ անհեթեթ, անհավարտի և անընդունելի գրան և հռչակեցին Քրիստոսի խաչելությունը և մանավանդ հրաշափառ հարությունը: Նրանցից ոմանք հայտարարեցին, որ խաչելության ու հարության այդ հավաքի հիման վրա բարձրացած քրիստոնեական Եկեղեցիները պիտի վերածվեն Քրիստոսի մնայուն վերջնափակ դամբարանների: Սակայն Մահվան ամենագործության այսպես կոչված «մարգարեներն ու առաքյալներն», իրենք գերեզման մտան, բայց Քրիստոսի խաչելությունը և առավել ևս հարությունը չկարողացան գերեզմանել, ինչպես հրեաներն ու հռոմեացիները չէին կարողացել գերեզմանափակել Քրիստոսին:

Դժվար է Խաչի ճանապարհը, փշոտ ու նեղ, բայց այն մեզ դեպի փրկություն է տանում, ինչպես պարմության մեջ, երբ մեր ազգը քայլեց այդ նեղ ճանապարհով հաղթանակի ու ձեռքբերումների նշանակալի դրվագներ արձանագրեց իր կյանքի շրջագծից ներս:

Մեզ համար կենսականորեն ամենաձանր և փաժանակիր ժամանակաշրջանում անգամ, հայ ազգը կարողացավ փոկալ և հարաբերել, նույնիսկ ավելին՝ ապրել և ստեղծագործել, նաև կարողացավ չորսնջալ, այլ միշտ փառք փալ աշխարհաստեղծ Աստծուն և կրելով կյանքում իրեն բաժին հասած Խաչը՝ ասել. «Տեր Աստված Դու մեզ քար և հող փվեցիր, իսկ մենք այդ քարից ու հողից Տաճար ու վանք կերպեցինք և Խաչ ու խաչքար փվեցինք, Դու մեզ փայտ ու կաշի փվեցիր, իսկ մենք Քեզ մագաղաթ ու թուղթ փվեցինք»:

Եւ մի՞թե՞ Քրիստոսի Խաչի հանդեպ ունեցած հավաքքով չէր, որ մեր նախնիները կարողացան անմար պահել մեր հավաքքի հայր Ս. Գրիգոր Լուսավորչի, Արագածի

կարարին զերեղված կանթեղի խորախորհուրդ լույսը, և մի՞թե Քրիստոսի Խաչի հանդեպ ունեցած հավարքով չէր, որ Օշականի Սուրբը, այբբենաստեղծ ու գրագյույր Ս. Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետը փրկեց մեր ազգին ճուլվելու ահասարսուռ վրանգից, և մի՞թե Քրիստոսի Խաչի հանդեպ ունեցած հավարքով չէր, որ Կարմիր Վարդանը և նրա զինակիցները կարողացան խորպակել հազկերպյան սպառնալիքը:

Սիրելի հավարակիցներ, այս ամենը մենք ունենք այսօր, որպես նախնյաց ժառանգություն, քանի որ մեր նախնիները հավարացին և կրեցին կյանքում իրենց բաժին հասած Խաչը: Այսօր մենք՝ ապրողներս ենք կրելու այդ Խաչը, քանի որ Խաչյալի հանդեպ ունեցած մեր հավարքն ու սերը միմիայն գոհողության այդ ձևով կարող ենք արտահայտել: Ուստի միշտ հիշենք և երբեք չմոռանանք, «Զի այնպէս սիրեաց Աստուած գաշխարհ, մինչև գՌդդին իւր միածին եր» (Յովհ. Գ. 6):

Շնորհք, սէր և խաղաղութիւն, եղիցին ընդ ձեզ և ընդ ամենեւեւանդ. ամէն:

**Տ. ԳԵԻՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱՐՈՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶՐ՝ ԽՈՍՎԱԾ
Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ Ս. ԳԵԻՈՐԳ ԶՈՐԱՎԱՐԻ
ՏՈՆԻ ԵՒ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՆԻՄՆԱԴՐՄԱՆ
138-ՐԴ ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ**

(29 սեպտեմբեր, 2012)

«Եւ որ ուրաացի զիս առաջի մարդկան,
ուրացեալ լիցի առաջի Նրեշտակաց Աստուծոյ»
(Ղուկ. ԺԲ. 9):

Սիրելի հավաքացյալ բույրեր եւ եղբայրներ,

Նայաւարանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին այսօր հանդիսավոր կերպով պո-
նում է «Սուրբ Գեորգ» գորավարի հիշատակը, իր զավակներին վերստին հիշեցնելով
Աստծու մեծ վկայի հիասքանչ պատմությունը, հավաքքի ամրությունն ու ոգու քաջութե-
յունը: Ո՛վ էր Ս. Գեորգը, այդ արքայաավոր մարդը, որին քրիստոնեության պատմութե-
յունն այդքան մեծ պատիվներ է ընծայել դարեր շարունակ, որը հարաբերւն ներկայություն
է դարձել Նայ եկեղեցու կյանքում, որի բարեխոսությանն են ապավինում հազար սրբեր,
որին շնորհակալություն են հայտնում երախտապարպ հոգիներ:

Աստծու մեծ վկան ծնվել է 275-285թ. սիրիական Պաղեստինում, ազնվական քրիս-
տոնյայի ընտանիքում: Ծնողները նրան Գեորգ են անվանում, որը նշանակում է հողա-
գործ, առանց իմանալու, թե ապագայում հավաքքի ինչ արքեր են հերկվելու նրա արյան
վկայությամբ, որքան առաքել է պողարներում Տիրոջ այգին նրա անօրինակ քաջության
անմահական պատուհերով, նրա հոգեւոր սխրագործությունը քանի սրբեր է բորբոքելու
Տիրոջ այգու մշակության համար:

Ս. Գեորգի կենսագրական փվյալները սուղ են, հայրնի է, որ հայրը հռոմեական
բանակի հրամանապար էր: Նրա մանկությունն անցնում է քրիստոնեական միջավայ-
րում, որն իր անջնջելի կնիքն է դնում իր հետագա ընթացքի վրա: Պապանի հասակից
ճաշակում է կյանքի դառնությունը, 14 տարեկանում կորցնում է հորը: Մի քանի տարի
անց վախճանվում է նաեւ մայրը, այդպիսին է Աստծու արդարությունը, «Նա իր անձրեւը
թավում է մեղավորների եւ արդարների վրա, արեգակը ծագեցնում բարիների եւ չարե-
րի վրա»: Այս դժվարությունները չեն ընկճում, սակայն, նրա սերը կյանքի նկատմամբ,
չեն փկարացնում նրա հավաքքն Աստծու ամենախնամ կամքի հանդեպ: Ծակարագրի
հանդիման մենակ, որբացած պատանին որոշում է հոր ճանապարհին հետևել: Գնում է
կայսերական մայրաքաղաք Նիկիոմիդիա, ներկայանում Դիոկղետիանոս արքային՝ բա-
նակում ծառայության անցնելու խնդրանքով: Պատմությունն ասում է, որ կայսրը գրկա-
բաց է ընդունում նրան, քանի որ ճանաչում էր հորը, որպես լավ զինվորականի: Քսան
տարեկանում արդեն երիտասարդ Գեորգը հասնում է գերաւորամանապարի աստիճա-

նի, նրան է վստահվում քաղաքի կայսերական թիկնագործի պարասխանալուծությունը: Դիտողերիանոսը, սակայն, պարմությունից հայտնի է քրիստոնյաների դեմ հարուցած իր հալածանքներով: 302 թվականին նա հրաման է արձակում՝ հռոմեական բանակի քրիստոնյա զինվորներին ձերբակալելու, միևնույն ժամանակ պահանջելով մյուսներից՝ գոհ մարտցել հեթանոս ասպիւններին: Գևորգը մերժում է ենթարկվել կայսեր հրամանին: Արքան փխրում է, իմանալով նրա քրիստոնյա լինելու մասին, քանզի չէր ուզում կորցնել իր լավագույն հրամանապարհներից մեկին, պարմում է վկայաբանության հեղինակը: Կայսրը փորձում է գորավարին զանազան գայթակղիչ խոսքերով տարալուծել, սակայն Բրիստոսի զինվորը մնում է անդրդվելի: Դիտողերիանոսը ճարահարկյալ մահապարժի հրաման է արձակում: Աստուծո վկան նահապարկությունից առաջ, ավերարանական խոսքի համաձայն, իր ունեցվածքը բաժանում է աղքատներին և պարասխանալուծում մահվան:

Այդպիսին է Գևորգը, հակառակ բոլոր փեսակի փորձություններին՝ նա շարունակում է հավատարիմ մնալ ավերարանի ոգուն, ինքն իրեն: Սրբի մարմինը նահապարկությունից հետո փրկվում է Լիդիա: Կարճ ժամանակ անց նրա գերեզմանը քրիստոնյաների համար դառնում է սրբավայր:

Սիրելի հավաքացյալ հոյորդիներ,

Ս. Գևորգի հանդեպ բարեպաշտությունը քրիստոնեության վաղ շրջանից մեծ պարածում է գրել Նայոց աշխարհում: Նրա անվան կիրառությունը հայ մարեմագրության մեջ հանդիպում է հինգերորդ դարից սկսած: Նա ամենասիրված սրբերից մեկն է մեր ժողովրդի, մեզանից շատերն են դիմում նրա բարեխոսությանը, պարմության ընթացքում բազում վանքեր, եկեղեցիներ և մատուռներ են կառուցվել նրա պարվին: Ս. Գևորգի փոխին մեզանում ընդունված կարգի համաձայն հանդիսավոր պարարագ է մատուցվում նրա անունը կրող բոլոր եկեղեցիներում, առավոտ կանուխ ճամփա են ելնում ուխտավորները իրենց հարգանքը մատուցելու մեծ վկայի հիշատակին, եկեղեցիների բակերում կազմակերպում են համայնական մատուռներ, երգով ու պարով է հայ հավաքացյալը արտահայտում իր սրբի ուրախությունը, իր հոգևոր կապվածությունը սրբի հիշատակի հանդեպ: Ժողովրդական բանահյուսությունն անթիվ աղոթքներ ու երգեր է հյուսել նրա կերպարի շուրջ, բազում միջնադարյան գրիչներ անթուն գիշերներ են լուսացրել նրա վկայաբանությունը դարերին ավանդելու, նրա հավաքի օրինակով սերունդներին կրթելու համար: Նիրավի, մեծ է բարեպաշտությունը Ս. Գևորգի վկայության նկատմամբ հայ քրիստոնյայի կյանքում, և ժողովրդի կենցաղում առհասարակ:

Սակայն ի՞նչն է հայ ժողովրդին կապում Ս. Գևորգի հետ, ի՞նչ է սովորեցնում մեզ նրա օրինակը: Բրիստոնյա փառքեր ժողովուրդների բարեպաշտությունն ուսումնասիրելիս փնտրում ենք, որ ամեն մեկն իր հոգևոր կարիքների համեմատ, իր ձգտումներին համապատասխան է ընտրել հովանավոր սրբի, ապավինել նրա բարեխոսությանը: Դա պարահական ընկրություն չէ, որի համար պարպական ենք անհարներին, այլ ժողովրդի հոգևոր գիտակցությունից բխող հավաքի դրսևորում: Սրբերն այն մարդիկ են, որոնք մեզ սովորեցնում են ինչպես ապրել, մենք հետևում ենք նրանց, որոնց օրինակը

հոգեհարազար է մեր պարամությանը, մեր հոգևոր ձգտումներին: Նայ ժողովուրդը, որ աշխարհում առաջինն ընդունեց քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն, իր հոգևոր գիրակցությամբ այն սրբերի հետ է կապվել, որոնց հավաքի օրինակը համընկել է իր հոգևոր փորձառության հետ:

Քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելուց անմիջապես հետո հավաքի պաշտպանության հարցը պարամության ընթացքում դարձավ մեզ համար ճակարագրի անբաժանելի մի մասը: Դրա լավագույն օրինակն է հայ ժողովրդի գոյության դարագլուխ կազմող Ավարայրի հերոսամարտը: Պարահական չէ, հերոսաբար, որ հայ ժողովրդի բարեպաշտական մրաժողության մեջ ամենամեծ րեղը հարկացված է Ս. Սարգսին և Ս. Գևորգին, երկու զինվորականների: Մենք չենք ընտրել իրաշագործ սրբերի, որոնց բարեխոսությանը դիմում են այս կամ այն հիվանդությունից ազատվելու համար, մենք ընտրել ենք երկու պարզ զինվորականների, որոնք չղավաճանեցին իրենց հավաքը, անվախ հայտարարեցին դրա մասին, մերժեցին ուրանալ: Ազատության համար պայքարի պարամության ընթացքում ո՞վ պետք է ոգևորեր հայ ժողովրդին հասարակույն մտալու իր հավաքի մեջ, լինելու անդրովելի, եթե ոչ հավաքի այս համառ խոյանները: Շատ հեշտ էր Աստուծո ծառայի համար առերես ուրանալ իր հավաքը, ներքուստ քրիստոնյա մտալ: Սակայն նա ընտրեց ամենադժվար ուղին, քաջ գիրակցելով, թե ինչ կարևոր նշանակություն ունի իր որոշումը հետագա քրիստոնեության համար: Նրա նմանների համար է ասված «Արիւն նահապակաց սեւ եկեղեցոյ»: Եկեղեցու հիմքն էր դնում նա, այն եկեղեցու, ուր արդեն առանց վախի պիտի պաշտենք քրիստոնեական հավաքը: Նրանց քաջության շնորհիվ քրիստոնեությունը հաղթանակ փարավ, չլինեին Աստուծո այս քաջարի մարտիկները, քրիստոնեությունը շարունակելու էր արգելված, հալածված կրոն մտալ: Մարդու ամենամեծ շնորհն ազատությունն է, իսկ քրիստոնեությունը միայն ազատության մեջ կարող է լիարժեք արտահայտվել: Այս ազատության համար իրենց կյանքը գոհարեցրեցին Աստուծո վկանները, այդ թվում նաև հավաքարիմ վկա Գևորգ գորավարը:

Սիրելի բարեպաշտ հայորդիներ

Սրանից 138 տարի առաջ, Գևորգ Դ. Ամենայն Նայոց Նայրապետը 1874 թ. հիմնադրեց Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը, Նայ ժողովրդի համար ուսուցիչներ և հոգևորականներ պարաստելու նպատակով: Ծննդարանի բացումը համընկնալ Ս. Գևորգի տոնին, և ի պատիվ սրբի Նայրապետը Ծննդարանն անվանեց Գևորգյան, ի մտի ունենալով նրա օրինակը, հայ ժողովրդի հոգևոր կապվածությունը նրա հետ: Ընտրված ճեմարանի անվանումը, քանզի այստեղ պետք է կրթվեին հայ ժողովրդի հավաքի, ազատ ինքնության հոգևոր մարտիկները: Ծննդարանում կրթված երիտասարդները ոչ միայն Արևելյան Նայաստանում էին գործունեություն ծավալում, այլև ուղարկվում էին Արևմտյան Նայաստանի գավառները ժողովրդի ազգային գիրակցությունը բարձրացնելու, կրթության յուսը փարածելու: Նիքավի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանն ավելիով արդարացրեց այն հույսերը, որ Նայոց հայրապետները կապում էին նրա հետ, փալով հայ ժողովրդին ազգային գործիչների մի փաղանգ, որ կերպեց մեր ԺԹ. դարավերջի և

Ի. դարի պայմանությունը, մշակույթն ու հասարակական կյանքը: Գեորգյան ճեմարանի պայմանությունը քաղաքի չէր իր ժողովրդի ճակատագրից, բոլոր պեսակի փորձությունները հավասարապես նրան էլ բաժին ընկան: Սակայն հակառակ ճակատագրի դաժան հարվածներին այսօր համառ կանգնած է նա, դեմքով դեպի Արարար, իր առաքելությունը հավաքարիմ: Այսօր Գեորգյան ճեմարանի 138 թղ քարեդարձն է:

Վեհափառ Նայրապետի հափուկ փնտրիմությամբ վերականգնվում է Գեորգյան ճեմարանի քարեդարձը Ս. Գեորգի քունին նշելու ավանդույթը:

Վեհափառ Տեր, օգտվելով բարեպապեհ առիթից՝ Գեորգյան ճեմարանի փեսչության, մանկավարժների և սաների անունից մեր որդիական երախտագիտությունն ենք հայտնում Ձերդ Սրբությանը, այն ջանքերի համար, որ ներդնում եք հոգևոր կրթությունը բարձր չափանիշների հասցնելու համար: Վստահ ենք, որ Գեորգյան ճեմարանի հանդեպ Ձեր նախընթաց հայրապետների փայփայած երազն իր լուսմին կհասնի: Մանավանդ այնպիսի մի բախտորոշ ժամանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդն իր անկախությունն է կերպում: Ձեր շնչով դաստիարակված ճեմարանական սերունդն իր ներդրումը կունենա մեր ազապ հայրենիքի վերակառուցման, Նայոց եկեղեցու վերանորոգության սրբազան առաքելության մեջ: Նայոց հայրապետների հոգիները երկնքում ցնծում են այս պահին, փնտրելով Նայոց Եկեղեցու բռնած վերածննդի ընթացքը, հավաքի վերագարթնումը ժողովրդի գիտակցության մեջ:

Շնորհք, սէր և խաղաղություն, եղիցին ընդ ձեզ և ընդ ամենեւեկանդ. ամէն:

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ՊԱՐՄԱՍՅԱՆ

ԱՍՏՎԱԾԱՅՄԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ
ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ Ս. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐԱԼԻՆ

«Աստված մարդացավ, որպեսզի մարդն աստվածանա». Ընդհանրական Եկեղեցու աստվածաբան սուրբ հայրերը դարեր շարունակ կրկնում էին այս խորիմասք բառերը՝ ցանկանալով սեղմ ձևակերպմամբ արտահայտել քրիստոնեության էությունը՝ Աստծո անճամելի խոնարհումը մեր անկյալ բնության ծայրաստիճան խորքերը, մինչև մահ, որը մարդկանց առջև բացում է Աստծո հեղի միության անսահման հորիզոնները: Աստվածորդու մարդկացմամբ «վայրէջքի» (καταβάσις) ճանապարհը հնարավոր է դարձնում մարդկանց «վերելքի» (ἀναβάσις) ճանապարհը¹: Անհրաժեշտ էր Աստծո Որդու կամավոր խոնարհումը, «ունայնացումը» (Φιλήω. Բ. 7), որպեսզի անկյալ մարդկությունը կարողանար իրագործել իր կոչումը՝ աստվածացումը (θεόσις), աստվածային շնորհի միջոցով: Այսու, Քրիստոսի մարդկությունն անմիջականորեն առնչվում է մարդկության վերջնականապակին, որ է՝ Աստծո հեղի միությունը: Եթե այդ միությունը կարարվում է մարդացյալ Որդու աստվածային առանձնավորության միջոցով, ապա հարկ է որ այն իրականանա նաև յուրաքանչյուր մարդ անհատի անձնավորության մեջ, հարկ է որ յուրաքանչյուր ոք նույնպես դառնա *աստված* շնորհի միջոցով, եւ կամ՝ ըստ Ս. Պետրոս Առաքյալի. «աստուածնեղէն բնութեանն հաղորդակիցք» (Բ. Պետր. Ա. 4):

Աստվածաշնչից բխող այս էական ուսմունքը բաբախում է քրիստոնեական ողջ ավանդության սրբում: Նախ րեսները թե աստվածացման եւ հոգևոր կյանքի եռաստիճան գարգացման մասին ի՞նչ են ասում Աստվածաշունչը եւ քրիստոնեական Ավանդությունը:

1 Տե՛ս M. J. Christensen, J. A. Wittung (Eds.), *Partakers of the Divine Nature: The History and Development of Deification in the Christian Tradition*, Teaneck, NJ, Fairleigh Dickinson University Press, 2007, էջ 132-145:

ա. Աստվածացման եռաստիճան ճանապարհի աստվածաշնչյան հիմքերը² - Հին Կրակարանում մարդու վեհությունն արտահայտվում է մարդու՝ Աստծո պարկեր և նմանություն լինելու ուսմունքի մեջ (Ծննդ. Ա. 27): Անշուշտ, մարդ միայն նման է Աստծուն, ով Սուրբ և Երկնային է Իր անհաս փառքի մեջ, որով մարդու նմանությունը սահմանափակվում է Աստծո անդրանցականությամբ և պահպանվում է Նրա կամքի հետ հնազանդության մեջ: Արդյունքում Աստված մարդուն պարզեում է մասնակցությունն իր անձնական կյանքին՝ աստվածացնող լույսին և այլակերպող սիրուն:

Այս մասնակցություն-հարաբերության վերաբերյալ Հին Կրակարանում կան մի շարք վկայություններ: Աստծուն բարձրաևալու հնարավորության վկայությունն են Ենոքի (Ծննդ. Ե. 29) և Եղիայի համբարձումները (Դ. Թագ. Ա. 11-12):

Քրիստոնեական Եկեղեցու հայրերի երկերում, սակայն, աստվածացման գաղափարի զարգացման համար հիմք են ծառայում հայրկապես սաղմոսերգուի հերևելյալ փողերը. «Ես ասացի թե աստուածք իցէք, կամ որդիք բարձրելոյ ամենեքեան» (Սաղմ. 2Ա. 6), որոնք մեջբերվում են նաև մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի կողմից (հմմտ. Հովհ. Ժ. 34):

Աստվածացման թաքինիստական պարկերացումները ևս խաբսխվում են սաղմոսի հիշյալ փողերի վրա: Օրինակ, Մերքաբայի խորհրդապաշտությունը, որը հիմնվում էր Աստծո կառք-գահի Եզեկիելյան փեսիլքի վրա (Եզեկ. Ա. 1-28)³, առաջադրում էր դեպի Աստված մտնողների համար Աստծո պարկերականների կարարման միջոցով: Սաղմ. 2Ա. 6-ում, թաքինիստական մեկնության համաձայն, «աստվածները» նրանք են, ովքեր անմահություն են ձեռքբերել՝ Թորայի նկատմամբ հավատարմությանն ի գնահատումն⁴:

Նոր Կրակարանում արդեն Աստծո հետ միության հասնելու, նրա բնությանը հաղորդակցվելու ճանապարհն անցնում էր երեք փուլերով, որոնց վրա հիմնվելով Եկեղեցու հայրերը զարգացրեցին հոգևոր կյանքի երեք աստիճանների վարդապետությունը:

Անդրադառնալով և վերլուծելով ավերարանական այն հարվածները, որտեղ խոսվում է հոգևոր կյանքի երեք աստիճանների մասին:

Աստծո Արքայության գաղափարների իմացության մասին Հիսուս Քրիստոսի կողմից պարսկած «Աշտանակի առակից» հետո, աշակերտները խնդրում են Հիսուսին բացատրել դրա իմաստը. «Եւ նա ասէ. Ձեզ քուեալ է գիտել գիտրեալորդս արքայութեան Աստուծոյ, բայց այլոցն առակա՛րք գի քուսցեն՝ եւ մի՛ քուսցեն, եւ լուիցեն՝ եւ մի՛ իմացին» (Լուկ. Ը. 10):

Այս պարասխանից հայտնի է դառնում, որ կան մարդիկ, ովքեր լսում են Աստ-

2 Այս մասին տես N. Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, NY, Oxford University Press, 2004, էջ 53-88, Gross J., *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, էջ 116-351:

3 J. Abelson, *Jewish Mysticism*, London 1913, pp. 33-52 :

4 R. Norman, *ևշիլ. աշիլ*, էջ 53-76:

ծո Խոսքն առականերով, քանզի նրանք պարարաստ չեն ընդունելու Աստծո Արքայության գաղտնիքներն իրենց անմաքության պարճառով: Ուրիշներն էլ, առաքյալների նման, արժանանում են Աստծո Արքայության գաղտնիքների ճանաչողությանը շնորհիվ իրենց կարարած գոհաբերության, քանզի առաքյալները թողել էին իրենց ընտանիքներն ու նախկին կյանքը՝ Քրիստոսին հետևելու համար: Եւ վերջապես քրիստոնյաների երրորդ տեսակին են պարկանում այն երեք առաքյալները, ովքեր բարձրանում են Թաբոր լեռը և արժանանում Աստծո Արքայության ու Նրա փառքի տեսությանը (Մատթ. ԺԷ. 1-9, Մարկ. Թ. 2-9, Ղուկ. Թ. 28-36):

Մեր Տիրոջ կողմից հոգևոր կյանքի երեք մակարդակների վկայությանը հանդիպում ենք նաև «Անառակ Որդու առակի» մեջ, իսկ Լերան քաղաքից, և առաջին հերթին Երանիներից ուսանում ենք, որ մարդ պետք է մաքրվի կրքերից, մաքրի իր սիրտը դրա մեջ բնակվող բոլոր չար մարմնումներից և ձեռք բերի հոգու խաղաղություն՝ Աստծո տեսությանն արժանանալու համար:

Երանիներին և «Անառակ Որդու» առակին մանրամասն կանոդրադառնանք Ս. Ներսես Շնորհալու վարդապետության վերլուծության ժամանակ:

Աստվածացման եռաստիճան ճանապարհի՝ մաքրության, լուսավորության և միության հստակ վկայությունները գտնում ենք Ս. Պողոս Առաքյալի թղթերում, ինչպես նաև նրա անձնական փորձառության մեջ:

Մաքրության մասին նա գրում է. «Իսկ որովհետև զայս անտիս ունիմք սիրելիք, սրբեսցո՛ւք զանձինս մեր յամենայն պղծութենէ մարմնոյ և հոգոյ. կարարեսցո՛ւք զսրբութիւն (ἀγύωσύνην) անիին Աստուծոյ» (Բ. Կորնթ. Է. 1): Սրբությունը կարարվում է Աստծո երկյուղով և առաջին հերթին մաքրության միջոցով: Միայն մարմնի և հոգու մաքրությամբ կարող ենք հարաբերվել Աստծո սրբագործող շնորհի հետ:

Պողոս Առաքյալի թղթերում բազում վկայություններ կան մաքրի լուսավորության մասին, որն իրագործվում է հիմնականում աղոթքի միջոցով: Կորնթացիներին ուղղված առաջին թղթում նա ուսուցանում է, որ Քրիստոսին կարող է Աստծո Որդի անվանել միայն նա, ով իր մեջ ունի Ս. Հոգին. «Վասն որոյ ցուցանենք զի ո՛չ որ հոգով Աստուծոյ խաւսի, և ասիցէ թէ նզովեալ Յիսուս. և ո՛չ որ կարէ ասել՝ Տէր զՅիսուս, եթէ ոչ Հոգւո՛վն Սրբով» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 3): Այսպէղ խոսքը պարզապես մաքրի և դրանից բխող խոսքի արարաբերման մասին չէ, այլ՝ «ի խորոց սրտի» բխած աղոթքի, քանզի մաքրի պարզ աղոթքի համար Ս. Հոգու ներկայությունն անհրաժեշտ չէ: Ամեն մեկը կարող է աղոթել մաքրում և Քրիստոսին Տէր անվանել: Այսուհանդերձ, Պողոս Առաքյալն ասում է՝ «ո՛չ որ կարէ»: «Ո՛չ որ կարէ» նշանակում է, որ միայն Ս. Հոգով լցված մարդը կարող է մաքրվ արարել ի խորոց սրտի բխած սրբագույն աղոթքը: Եթե այս հասկացածը դիտարկենք Պողոս Առաքյալի աստվածաբանության մեջ, ապա պարզ կդառնա, որ խոսքը սրտից բխած աղոթքի մասին է, որն իրագործվում է սրտի մեջ՝ Ս. Հոգով: Եփեսոսի քրիստոնյաներին նա գրում է. «Եւ մի՛ արբենայք զինով, յորում զեղխութիւն

այլ մանաւանդ լցարո՛ք հոգով. խաւսել ի սիրտս ձեր սաղմոսիք եւ արիւնութեամբք, եւ երգովք հոգեւորաւք, երգել եւ սաղմոսել ի սիրտս ձեր Տեառն» (Եփես. Ե. 18-19): Սաղմոսերգությունը, փառաբանությունը եւ հոգեւոր երգեցողությունը սրբում արվում է միայն այն ժամանակ, երբ մարդ լցված է Սուրբ Հոգով: Մտքի աղոթքն իր կապարեւությունն է գրկում սրբի մեջ միայն այն ժամանակ, երբ մարդ Սուրբ Հոգու միջոցով ստացել է որդեգրության շնորհը, դարձել է Աստծո որդի շնորհի միջոցով:

Պողոս Առաքյալը Հռոմեացիներին ուղղված նամակում գրում է. «Զի որ հոգովն Աստուծոյ վարին, նոքա՛ են որդիք Աստուծոյ: Զի ո՛չ առէք զհոգին ծառայութեան միսսանգամ յերկեւոյ, այլ առէք զհոգին որդեգրութեան. որով աղաղակեմք. Աբբա՛, Հայր: Նոյն ինքն հոգին վկայէ հոգոյս մերում, եթէ եմք որդիք Աստուծոյ» (Հռոմ. Ը. 14-16): Այսու, Ս. Հոգով «ի խորոց սրբի» աղոթքը շաղկապված է որդեգրության շնորհի հետ: Սա նշանակում է, որ վերջինիս նախորդում է սրբի մաքրությունը, որով սրբից դուրս են մղվում բոլոր չար մտածությունները եւ ապա մարդ շնորհի միջոցով դառնում է Աստծո որդի եւ բնականաբար աղոթում է՝ «Աբբա՛, Հայր»: Այդժամ նա, անկասկած, դառնում է Եկեղեցու իրական անդամ, որովհետեւ կրկին, ըստ աստվածաբան Առաքյալի, եթե մեկը Քրիստոսի Հոգին չունի, նրան չի պարկանում (հմմտ. Հռոմ. Ը. 9):

Այս վիճակը Ս. Պողոս Առաքյալն անվանում է «լուսավորություն». աստվածային շնորհը, իջնելով մարդու հոգու մեջ եւ նախապես նրան մաքրելով, այժմ լուսավորում է: Աստված, ով խավարին հրամայեց լույս ծագեցնել, լուսավորում է մարդկանց սրտերը եւ պարզեցնում է աստվածային իր փառքի ճանաչողությունը՝ Հիսուս Քրիստոսի անձի մեջ (հմմտ. Բ. Կորնթ. Ա. 13): Հոգեւոր խավարը մտքի մթազնումն է, իսկ աստվածային շնորհը, որ գալիս է Հիսուս Քրիստոսի միջոցով, լուսավայրում է լուսավորչալի սրբում եւ նրան փալիս է Աստվածային փառքի ճանաչողությունը:

Կարելի է բազում հարվածներ էլ մեջբերել Աստծո մասին մտահայեցողության, կապարեւության եւ աստվածացման մասին: Պողոս Առաքյալն ինքը հաճախ հիմնվում է այն հայրնության վրա, որն ստացել էր Աստծուց. այն, որ նա րեւել էր Քրիստոսին Իր փառքի մեջ: Շատ փառավորիչ է նրա փորձառությունը երրորդ երկնքում եւ հիացումը դրախտում. «Արդ պարծել ինչ պարտ իցէ. այլ աւգնէ ինչ ո՛չ: Բայց եկից ի րեւի՛լս եւ յայրնութիւնս Տեառն: Գիտե՛մ այր մի ի Քրիստոս յառա՛ջ քան զգորեքրասա՛ն ամ. եթէ մարմնով՝ ո՛չ գիտեմ, եւ եթէ առա՛նց մարմնոյ՝ ո՛չ գիտեմ, Աստուած գիտէ. յափշտակեալ գայնալիսին մինչեւ յերրորդ երկնից: Եւ գիտե՛մ գայնալիսի այր. եթէ մարմնով՝ եւ եթէ առա՛նց մարմնոյ՝ ո՛չ գիտեմ. Աստուած գիտէ, զի յափշտակեցաւ ի դրա՛խտն. եւ լուաւ բա՛նս անճառս, զոր ո՛չ է պարտ մարդոյ խաւսել» (Բ. Կորնթ. ԺԲ. 1-9):

Ահա եւ կապարեւության հասած մարդկանց հոգեւոր փորձառության նկարագրությունը. «.... զԱստուծոյ իմաստութիւնն ծածո՛նկ խորհրդով, զոր յառաջ քան զյալիւրեանս սահմանեաց Աստուած ի փառս մեր զոր ակն ո՛չ երես, եւ ունկն ո՛չ լուաւ, եւ ի սիրտ մարդոյ ո՛չ անկաւ, պարբաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց: Այլ մեզ յայրնեաց Աստուած հոգովն իւրով. զի հոգին զամենա՛յն քննէ՛ եւ զխո՛րս Աստուծոյ» (Ա. Կորնթ. Բ. 6-10): Արդյոք սա այն չէ՞, ինչ հայում է կապարչալը:

Եփեսացիներին ուղղված նամակում կարդում ենք. «Վասն այստեղի ղենմ ծուր առ Տայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. ուսրի ամենայն նահապետութիւն յերկինս եւ յերկրի անուանի. զի րացէ՛ ձեզ ըստ մեծութեան փառաց իւրոց, հասարակել զարութեամբ ի ձեռն հոգւոյն իւրոյ, ի ներքին մարդն բնակել Քրիստոսի հաւատովք ի սիրտս ձեր. սիրով արմարացեալք, եւ հասարակեալք: Զի կարաւ լինիջիք հասանել ընդ ամենայն սուրբս, զինչ է լայնութիւն եւ երկայնութիւն, եւ բարձրութիւն եւ խորութիւն. ճանաչել զառաւելութիւն զիւրութեան սիրոյն Քրիստոսի. զի լցջիք ամենայն լրութեամբն Աստուծոյ» (Եփես. ԺԳ. 14-19): Այսպէս առաքյալը նկարագրում է Քրիստոսի նկարմամբ հավատքի խորհրդին միախառնված հայեցողությունը եւ դրանից բխող Աստծո հետ միությունը:

Ս. Պողոս Առաքյալի թղթերում ակնբախ է նաեւ հոգեւոր աճի, քարիքի գաղափարը (հմմտ. Եփես. Դ. 12-16, Փիլիպ. Գ. 14=Առակ. Թ. 6): Քրիստոնյաները պետք է հասակ առնեն Քրիստոսի մեջ՝ հասնելով չափահասության աստիճանի: Նա խոսում է հոգեւոր աճի անհրաժեշտության մասին՝ առանձնացնելով մանկությունը եւ հասունությունը. «Փոխանակ զի պարս էր ձեզ լինել վարդապետս վասն ժամանակին: Դարձեալ պիտոյ՛ է ձեզ ուսանել՝ թէ զինչ են նշանագիրք սկզբան բանիցն Աստուծոյ. եւ եղերութ կարսարք կաթին, եւ ոչ հասարարուն կերակրոյ: Զի ամենայն որ կաթնկեր է՝ րգէր է բանին արդարութեան, քանզի րդայ՛ է: Այլ կարարելոցն է հասարարուն կերակր. որոց՝ վասն ի չափսն հասանելոյ, ճաշակելիքն կիրթ են ընտրութեան բարոյ եւ չարի» (Եբբ. Ե. 12-14):

Առաքյալը մարմնանշում է նման բաժանման գործնական օգրակարությունը, երբ առանձնացնում է երեխաներին, ովքեր կարող են ընդունել միայն հիմնական ուսուցման կաթը եւ ոչ թե հասարարուն կերակր միսը, որը նախատեսված է չափահասների համար: Այսու, հասակի քարքերակումները հոգեւոր առաջնորդության համար լավագույն միջոց են՝ ամենաքարքեր մարդկանց կարիքներին եւ կարողություններին համապատասխան հոգեւոր սնունդ մարակարարելու համար:

Ինչպէս րեսնում ենք, Աստծո մտահայեցությունն իրականանում է մարդու աստվածացման միջոցով, եւ հարկապէս դրա շնորհիվ մարդ հարաբերվում է Աստվածային շնորհի հետ՝ դառնալով Աստծո որդի: Հոգեւոր կյանքը, հետեւաբար, մարդակենտրոն մի վիճակ է, այլ Աստծո շնորհի յուրացման փորձառություն: Այն իմաստասիրական վերացարկում է, այլ Աստվածային շնորհի հետ հարաբերակցություն:

Պետքս առաքյալը նույնպէս արժանացավ րեսնելու Աստվածային փառքը Թաբոր լեռան վրա, որը եւ դարձավ նրա ողջ քարոզչության առանցքն ու հիմնաքարը. «Քանզի ոչ եթէ պաճուճեալ ինչ առասպելեաց՝ զհետ երթեալ ցուցաք ձեզ զՏեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի զգարութիւն եւ զգարուսրն. այլ մեզէն եղեալ ականաարեսք նորա մեծութեանն: Քանզի առեալ յԱստուծոյ եւ ի հաւրէ զփառս եւ զպարիս. յեկեալ յայնպիսի բարբառոյ՝ մեծ վայելչութեան փառաց անրի. եթէ դա՛ է որդի իմ սիրելի՛ ընդ որ հաճեցայ: Եւ զայս բարբառ մեք իսկ լուաք եկեալ յերկնից՝ որ ընդ նմա՛ իսկ էաք ի սուրբ լերինն» (Բ. Պետր. Ա. 16-21):

Քրիստոնեական Նայրությունը մրային կառուցում չէ, այլ Կենդանի Աստծո հետ աստվածացման փորձառություն: Մարդ պետք է բռնկվի մարգարեական խոսքից՝ իբրև լուսամփոփ, որը լուսավորում է նրա ճանապարհը, մինչև սկսի բացվել առավորը և առավորյան աստղը մրնի նրա սրբի մեջ (հմմտ. Բ. Պետր. Ա. 19):

Դրախորտմ Ադամն Աստծո լուսավոր փառքի և րեական հայեցողության մեջ էր, սակայն մեղքի պարճառով նա կորցրեց այդ փառքը: Գործնականում մեղքը հենց Աստծո փառքի՝ այսինքն՝ աստվածությունության կորուստն է: Պողոս Առաքյալը գրում է. «Քանզի ամենեքին մեղան, և նուազեա՛լ են ի փառացն Աստուծոյ: Եւ արդարանա՛ն ձրի նորին շնորհաւք ի ձեռն փրկութեանն որ ի Քրիստոս Յիսուս» (Նոմ. Գ. 23-24):

Եթե մեղքը բերում է Աստվածային փառքի, աստվածությունության կորստին, ապա Քրիստոսի մարդեղությամբ և գոհաբերությամբ մարդուն հնարավորություն է տրվում արդարանալու, հասնելու Աստվածությունության և աստվածացման:

Առաքելական թղթերում հանդիպում ենք զանազան արքայապետությունների, - «Քրիստոսի մեջ», «Քրիստոսի հետ», «Քրիստոս մեր մեջ» և այլն, - միության մասնակցության մասին, սակայն «մասնակցություն» եզրն առանձին չի դիտարկվում⁶: Ավելին՝ այդ արքայապետությունները պարզապես փոխաբերական պարկերներ են: «Աստվածացումն» իբրև րեինիկական եզր առաջացել է հետագայում, երբ Ս. Պողոս Առաքյալի փոխաբերություններն սկսեցին կիրառվել հայեցակարգային լեզվամտածողության ծիրից ներս: Նույնը կարելի է ասել և Ս. Նովիանոսն Առաքյալի գրությունների մասին⁷:

Նորկարակարանյան գրություններին ժամանակակից՝ առաքելական հայրերից Ս. Իգնատիոս Անտիոքացին (†110) դիտարկում է «հաղորդակից միությունը»: Նա չի կիրառում աստվածացման եզրաբանությունը, սակայն նախապարաստում է վերջինիս ճանապարհը՝ խոսելով Քրիստոսի մասին՝ իբրև Աստծո: Եթե Քրիստոսին մասնակցությունը մասնակցություն է Աստծուն, ապա դժվար չէ Քրիստոսի հետ միությունից անցումը դնելի աստվածացման⁸:

Ննարավոր է՝ Արեւելյան Եկեղեցու Նայրերի սրեղծագործություններում հաճախակի հանդիպող «Աստվածացում» եզրույթը փոխառված է հունական իրականությունից⁹, սակայն աստվածացման ուսմունքն ինքնին աստվածաշնչյան ծագում ունի:

6 J. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1988, էջ 390-410:

7 Նոգնոր երեք րարիքների մասին րեն՝ Ա Նովի. Բ 12-14, Քրիստոսի մեջ ներկայության մասին՝ Ա Նովի. Ե 20, Նոր և Որդու՝ Նիսու Քրիստոսի հետ հաղորդության մասին՝ Ա Նովի. Ա 3 Տնն նաև L. Bouyer, *La spiritualité*, էջ 153-179:

8 Ignace d'Antioche, *Lettre aux Ephésians, Lettre aux Magnésians, Lettre aux Philadelpiens, Lettre aux Smyrniotes, Lettre aux Romains, Lettre aux Tralliens, Lettre à Polycarpe*, SC 10 bis, Paris, Cerf, 1945, Eph. 4. 2, Eph. 7. 2, Eph. 8. 1, Eph. 9. 2, Smyrn. 1. 1, Polyc. 8. 2, Philad. 2. 2, Magn. 14. 1, Rom. 6. 3, էջ 66-184:

9 Մինչ Կոստանդիանոս Կայսեր (306-337) ժամանակները, քրիստոնյաները փոքրամասնություն էին բաղաբական այնպիսի միջավայրում, որտեղ մարդու աստվածացման մասին պարկերացումները բոլորովին բնական էին: Ոչ միայն կային մարդկային ծագում ունեցող աստվածների բազմաթիվ րաճարներ, այլև ամեն բաղաբում պատվավոր րեղ էր հարկացվում կայսեր պաշտամունքին: Մահացած կայսրերին աստվածացնում էին դեռ Օգոստոս կայսեր ժամանակներից: Դոմիցիանոսի ժամանակներից սկսյալ արդեն գործող կայսրն էր համարվում Աստված: Սրան զուգահեռ անրիկ աշխարհի կրոնական բնագոն իր առավել բարձր

Մարդկանց վերաբերյալ պարկերացումներն իբրև «ասարված»¹⁰, մարդու մեջ Աստծո պարկերի և նմանության ուսմունքը¹¹, Աստծուն որդեգրվելու թեման¹², Աստվածային էությանը և աստվածային անմահությանը¹³ մարդու մասնակցությունը¹⁴, դրվեցին աստվածացման վերաբերյալ հայրաբանական ուսմունքի հիմքում:

Այսպիսով, կարող ենք կարարել առաջին դիտարկումը: Նոր Կրակարանում, ինչպես Քրիստոսի խոսքերի մեջ, այնպես էլ առաքելական թղթերում հարակ նկարագրվում են հոգևոր կյանքի երեք շրջափուլերը, մարդու հոգևոր կարարելության աստիճանները՝ մարմնի և հոգու, սրտի և մտքի մաքրությունը, լուսավորությունը և Աստծո հետ խորհրդական միությունը, որը մարդու աստվածացման իրական ճանապարհն է:

բ. Հայրաբանական ժառանգությունը - Աստվածացման մասին քրիստոնյա հեղինակի առաջին բացահայտ վկայությանը հանդիպում ենք Ք. հ. շուրջ 160 թ., երբ Նուստրինոս Վկան (100/114-162/168), մեկնելով Սաղմ. ՁԱ. 6-ը, առաջ է քաշում այն արևակները, ըստ որի՝ եթե Քրիստոսի ժողովուրդը Նոր Իսրայելն է, ապա պետք է աստվածներ կոչել Քրիստոսի հետևորդներին¹⁵:

Նուստրինոս Վկայի կրպսեր ժամանակակից Ս. Իրինեոս Լուգդունացին (†202) զարգացնում է այն միտքը, թե աստվածներ պետք է կոչել մկրտվածներին: Մկրտության միջոցով նրանք վերականգնում են կորցրած աստվածային նմանությունը և, հետևաբար, հաղորդակից են դառնում աստվածային կյանքին: Աստված նրանց մեջ է մտնում ինչպես հագուստի մեջ՝ դարձնելով Աստծո որդիներ և աստվածներ: Սակայն այս կարգավիճակը կայուն չէ, քանզի մարդ կարող է կորցնել այն մեղքի պարճառով: Մենք աստվածներ ենք, սակայն կարող ենք մահանալ իբրև մարդիկ՝ ըստ վերաբերյալ սաղմոսի փողերի: Այսուհանդերձ, մահվանից դեպի կյանք և դեպի անմահություն հիմնարար քայլն արվել է Քրիստոսի միջոցով, որը հնարավորություն է տալիս մկրտյալներին կոչվելու «աստվածներ»¹⁶:

արքայապետությունն է գրնում պատրոնական իմաստասիրական ավանդության մեջ, որտեղ աստվածացումը կապված էր անհատի կրոնական զարգացման հետ: Իմաստասիրական կրոնը հիմնված էր այն համոզմունքի վրա, որ աստվածացման հասնելը, ըստ էության, ինչ որ կարելու մի բանի ճանաչումն է սեփական ինքնության մեջ. «Ծանեա զքեզ», հորդորում էին իմաստասերները: Միայն կրթյալ ընտրախալին հասու այս բարձրագույն իմաստասիրությանը զուգահեռ գոյություն ունեւ նաեւ նրա ժողովրդական փարբերակը, որը մեզ է հասել Ներմես Եռամեծի աշխատություններում: Ներմեսականներն իրենց առջև նպատակ էին դրել հոգևոր վերազարթոնքի միջոցով և փորձառու ուսուցչի առաջնորդությամբ վերադառնալ Աստծուն: Այդ ճանապարհին բնավ չէր կարելուրվում իմաստասիրության յուրջ ուսումնասիրությունը: Քրիստոնյա հեղինակները հերմեպիստյան փերքերին անդրադառնում են միայն չորրորդ դարում: Սակայն Θεοτοκίω բայն առաջին անգամ ի հայտ է գալիս Կղեմես Ալեքսանդրացու երկերի և հերմեսյան գրականության մեջ միաժամանակ: *Steu N. Russell*, *ևշվ. աշխ.*, էջ 16-49:

10 Նմմր. Սաղմ. ՁԱ 6, Նովի. Ժ 34:

11 Նմմր. Ծննդ. Ա. 26-27, Նոմ. Ը. 29, Ա. Կորնթ. ԺԵ. 49, Բ. Կորնթ. Գ. 18 և այլն:

12 Նմմր. Նովի. Ա. 12, Գաղ. Գ. 26, Դ. 5 և այլն:

13 Նմմր. Ա. Կորնթ. ԺԵ. 53:

14 Նմմր. Բ. Պետր. Ա. 4:

15 *Steu N. Russell*, *ևշվ. աշխ.*, էջ 96-100:

16 *M. J. Christensen, J. A. Wittung* (Eds.), *ևշվ. աշխ.*, էջ 96-97: *N. Russell*, *ևշվ. աշխ.*, էջ 105-109:

Իրինիոս Լուգդունացին բանաձևում է մարդացյալ Աստծո մեջ մարդու աստվածացման վարդապետությունը. Աստծո Որդին «դարձավ այն, ինչ մենք ենք, որպեսզի մեզ դարձնի այն, ինչ Ինքն է»¹⁷ : Ս. Իրինիոսը նշում է, որ Աստծո Խոսքը մարդացավ և Աստծո Որդին դարձավ Մարդու Որդի, որպեսզի մարդ, միավորվելով Աստծո Որդու հետ և սրանալով որդեգրության շնորհը, դառնա Աստծո Որդի¹⁸: Այլ բառերով, Աստծո մարդեղացման շնորհիվ մարդը «որդեգրությամբ» դառնում է այն, ինչ Աստծո Որդին է ըստ իր բնության:

Քրիստոսի միջոցով աստվածացման թեման հետագա զարգացում ստացավ Կղեմես Ալեքսանդրացու (150-215) և նրա աշակերտ Ռոզինեսի (185-251) երկերում: Կղեմես Ալեքսանդրացին ևս ուսուցանում է, որ աստվածները նրանք են, որոնց Աստված ընդունել է մկրտության միջոցով, սակայն սրան գուցահեռ նա առաջադրում է իմաստասիրական նոր հարթություն, որով «աստվածներ» միևնույն ժամանակ նրանք են, ովքեր հնարավորինս իրենց հեռու են պահում ամեն մարդկայինից¹⁹: Կրքերից ազատագրման և մտահայեցության միջոցով մարդ հաղթահարում է իր կյանքական վիճակը և հաղորդակից դառնում աստվածային հարկություններին: Կղեմեսն այս երկու՝ եկեղեցական և իմաստասիրական մոտեցումները միախառնված կերպով ներկայացնում է աստվածային նմանությանը հասնելու մասին իր վարդապետության մեջ: Վերջինս թեև պահանջում էր մտավոր ջանքեր, սակայն իր խորքային հարթության վրա «կատարելության վերականգնումն էր Որդու միջոցով»²⁰:

Կղեմես Ալեքսանդրացու աշակերտ Ռոզինեսը նույնպես հետաքրքրված էր հոգու՝ դեպի Աստված փանդող իմաստասիրական վերելքով: Նրա համար աստվածացումը բանական արարչության մասնակցությունն էր Որդու և Ս. Հոգու գործունեությանը, որն աստվածային դիմամիկայի արտահայտությունն է և որի ակունքում է Հայր Աստված: Նա առավելաբար ուշադրություն է դարձնում դիմամիկ հարաբերությանը, որը միացնում է արարված, պայմանական գոյն ինքնագոյի հետ: Կյանքը, շնորհը և անմահությունն այն ստորոգություններն են, որոնք չեն կարող բխել պայմանական կարգից, նրանք պարկանում են Հորը: Բանական արարչությունն աստվածանում է այն չափով, ինչ չափով Ամենասուրբ Երրորդության անձերի գործունեությանն ի պատասխան հարաբերակցվում է հիշյալ ստորոգություններին²¹:

Կղեմես Ալեքսանդրացու և Ռոզինեսի երկերում գրկում ենք նաև հոգեւոր կյանքի աստիճանների առաջին վկայությունները, այլ խոսքով՝ դեպի աստվածացում փանդող ճանապարհը: Նրանք քրիստոնեական հոգեւոր կյանքը բաժանում էին գործնական և հայեցողական կարեգործիաների: Գործնական կյանքը (βίος πράκτικος) բարոյական առաքինությունների գործադրումն է՝ հոգին մաքրելու և կարգի դնելու համար: Հայեցողական կյանքը (βίος θεωρητικός) մարդկային բարձրագույն գործու-

17 Irénée de Lyon, *Contre les Hérésies* V, SC 152, Cerf, Paris, 1969, Ներածություն (PG VII, 1119-1224):

18 Irénée de Lyon, *Contre les Hérésies* IV, SC 100, Cerf, Paris, 1965, 19.1 (PG VII, 973-1118):

19 P. Pourrat, *La Spiritualité chrétienne des Origines au Moyen-Ages*, Paris, 1918, էջ 58-63:

20 Անդ:

21 Տե՛ս N. Russel, *ևշիլ. աշխ.*, էջ 140-153:

նեությունն է, Աստված մարտնչությունը և այսու, աստվածային առաքիլություններին՝ հավատարի, հույսի և սիրո գործադրումը: Նայեցողական կյանքը նախաենթադրում է ամբողջացում է գործնական կյանքը:

Կղեմնես Ալեքսանդրացին նկարագրում է հոգևոր վերելքը, որի ամեն մի փուլը հոգին ավելի է մոտեցնում կարարյալ մարդու վիճակին, ինչպես որ նկարագրվում է Ս. Պողոս Առաքյալի՝ Եփեսացիներին ուղղված թղթում (հմմտ. Եփես. Դ. 13): Կղեմնեսը նկարագրում է այս հաջորդական վիճակները, որոնց միջոցով հոգին անցնում է՝ կարծես հոգևոր առանձնապաների միջով: Նա այս վիճակները բնութագրում է հետևյալ կերպ. նախնաառաջ փրկապետը է Աստված երկյուղը²², ապա հավաքը և հույսը²³ և վերջապես՝ սերն ու իմաստությունը²⁴: Աստված երկյուղը իբրև Սուրբ Հոգու պարգև, արվում է ամենացածր աստիճանին գրավողներին, իսկ իմաստությունը՝ ամենից բարձրերին: Կղեմնես Ալեքսանդրացու համաձայն կարարյալները հանդարտության հասած այն հոգիներն են, որոնց մեջ փրկապետում է Սերը: Պողոս Առաքյալի արարահայտության համաձայն, նրանք դարձել են «յայր կարարեալ ի չափ հասակի կարարմանն Քրիստոսի» (Եփես. Դ. 13): Նրանք ստացել են այն խորհրդական ու թաքուն իմաստությունը, որի մասին Պողոս Առաքյալը խոսում է միայն «ընդ կարարեալս» (Կորնթ. Բ. 6): Կղեմնես Ալեքսանդրացին այս իմաստությունը կոչում է *γνῶσις*: Այն կրոնական մարտնչություն է, որը բխում է Ս. Հոգու ներշնչումից խոնարհ հոգիների մեջ և այլափոխում է նրանց ներքին կյանքը՝ դարձնելով Աստված բարեկամներ²⁵:

Որոգիներն իր ուսուցչի նմանողությամբ հասարակում է, որ կարարյալ մարդն ապրում է ի մասնավորի սիրով և, որպես կանոն, նա Ս. Հոգուց ստանում է ներշնչական իմաստությունը, Քրիստոսի աստվածության²⁶ և Ամենասուրբ Երրորդության խորհրդի անձնական իմացությունը²⁷: Որոգիները Հովհաննու Ավետարանի Ա. 6-ը մեկնելիս գրում է. «Ոչ որ չի կարող ընկալել Ավետարանի (Հովհաննու) իմաստը, այլ միայն նա, ով հանգցում է Հիսուսի կրծքին և նա, ով Նրանից ստացել է Մարիամին՝ իբրև մայր»²⁸:

Որոգիները փարբերակում է երեք աստիճանները. սկսնակները, որոնց մեջ անկարգ կրքերը կորցնում են իրենց ուժերը, փորձառուներ, որոնց մեջ այս կրքերն սկսում են մահանալ Սուրբ Հոգու շնորհի առաքիլությունից և վերջապես կարարյալներ, ովքեր հասնում են Աստված ճանաչողությանը: Նա կոչ է անում հնազանդ լինել Սուրբ Հո-

22 Clément d'Alexandrie, *Stromate II*, 7 f., SC 38, Paris, Cerf, 1954, էջ 37-38, (PG, VIII, 968-76):

23 Ամղ, էջ 36-37 (PG, VIII, 960-90):

24 Ամղ, էջ 35-36 (PG, VIII, 1233), 53-58 (PG, IX, 292, 325, 328):

25 Sté A. Choufrine, *Gnosis, theophany, theosis: studies in Clement of Alexandria's appropriation of his background*, P. Lang, New York, 2002, էջ 159-212, N. Russell, *Աշիւ. աշիւ*, էջ, 121-139: J. Gross, *Աշիւ. աշիւ*, էջ 186-191:

26 Origène, *Contre Celse I*, 13, SC 132, Paris, Cerf, 1967, էջ 110-113, (PG XI, 641-920), VI, 13, SC 147, Paris, Cerf, 1969, էջ 209-211 (PG XI, 1181-1421):

27 Origène, *Commentaire sur saint Jean I-V*, SC 120 bis, Paris, Cerf, 1966, էջ 62-63, 210-211 (PG, XIV, 36-113):

28 Ամղ, էջ 59-60 (PG, XIV, 32): Origène, *Commentaire sur le Cantique des Cantiques, Fragments des chaînes sur le Cantique des Cantiques*, prolog., SC 375, Paris, Cerf, 1991, էջ 133 (PG, XIII, 64-75):

գուն, Ում միջոցով մենք կարող ենք գնալ դեպի Քրիստոս եւ Նրա հետ մարահայեցության մեջ բարձրանալ անգամ Աստծուն²⁹:

Աստվածացման եզրաբանությունը կիրառվում է նաեւ Դ. դարում, հայրկապես Աթանաս Ալեքսանդրացու (295-373) կողմից, որին հաջողվեց աստվածացման վերաբերյալ ուսմունքն արտահայտել ավելի սեղմ ոճով, քան այն արել էր Իրինեոսը. «Աստված մարդացավ, որպեսզի մենք աստվածանանք»³⁰:

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին զարգացնում է աստվածայինին դիմամիկ մասնակցության որոգիւնայան փեսակերը: Եւ որովհետեւ նրա պարկերացումներն Աստծո մասին ավելի ապոֆարիկ էին, քան Որոգիւնեւի մոտ, ապա նրա համար միությունը հնարավոր էր Մարմնացյալ Խոսքի աստվածացած մարմնին մարդու հաղորդակցության միջոցով: Քրիստոսի մարմնին հաղորդակցվելու միջոցով հավաքացյալները մասնակից են դառնում աստվածայինին, որը նրանց բերում է անապականության եւ անմահության³¹:

Կապաղովկյան հայրերի համար աստվածացումը Աստծո նմանության հասնելն էր, այնքանով, որքանով այն հնարավոր էր մարդկային բնության համար: Քրիստոսի մարդկային բնությունն աստվածանում է աստվածայինի հետ միացման արդյունքում: Մարդկանց պարագային նրանք շեշտադրում էին հոգու համբարձումը դեպի Աստված՝ որպես հավաքացյալի այլափոխություն մկրտության միջոցով: Սա բացառվում է նմանության գաղափարի կենտրոնական դերակալարությամբ. քրիստոնեությունն ըստ էության մարդացյալ Քրիստոսի կյանքին նմանությունն է, Ով աստվածացրեց իր կողմից վերցված մարդկային բնությունը, որպեսզի մարդուն հնարավորություն քա վերադառնալու իր կորցրած նմանությանը: Այդ նմանությունը, սակայն, զուր արարքին նմանություն չէ: Թեւեւ այն հիմնականում կրքերի հաղթահարումը եւ հոգու ազատագրումն է կյոթական աշխարհի կապանքներից, այն նաեւ Քրիստոսի մեջ մկրտությամբ վերականգնում է: Մարդ նմանվում է Աստծուն գործնական առաքիւնություններով՝ Քրիստոսի մեջ իր փեսական բնակության միջոցով: Սակայն նա երբեւէ չի կարող դառնալ աստված ուղղակի իմաստով, այսինքն՝ երբեք չի կարող հաղթահարել պայմանական եւ ինքնագո սկզբերի միջոցն առկա փարածությունը: Կապաղովկյան հայրերի համար աստվածացումը երբեք դուրս չի գալիս պարկերավոր խոսքի շրջանակներից³²:

Նոգու համբարձումը դեպի Աստված՝ աստվածացումը, ըստ կապաղովկյան հայրերի, փոխ է ունենում իրարահաջորդ երեք աստիճանների միջոցով:

Կապաղովկիայում եւ Պոնտոսում վանական կյանքի կազմակերպիչ Ս. Բարսեղ

29 N. Russell, *Աշխ.*, էջ. 140-153, J. Gross, *Աշխ.*, էջ. 174-185:

30 Athanase d'Alexandrie, *Sur l'Incarnation du Verbe* (2re édition), SC 199, Paris, Cerf, 1973, էջ. 457-461, (PG, XXV, 129-132):

31 M. J. Christensen, Wittung J. A. (Eds.), *Աշխ.*, էջ. 117-123: N. Russell, *Աշխ.*, էջ. 166-187:

32 N. Russell, *Աշխ.*, էջ. 232-234: Կապաղովկյան հայրերից՝ Ս. Գրիգոր Նազիանզացու եւ Ս. Գրիգոր Նյոսացու սփեղծագործություններում աստվածացման ուսմունքի մասին փնէ M. J., Christensen J. A. Wittung (Eds.), *Աշխ.*, էջ. 101-114, 123-127:

Կեսարացին (330-379), իր կանոնները և դրանց գործադրումը շարադրում է Մեծ Կանոններ և Փոքր կանոններ աշխարհությունների մեջ³³: Հոգևոր կյանքի նրա ուսմունքը հասարակություն հիմքերի վրա նախապարաստում է հոգիներին՝ Աստծո մարահայեցության և Նրա հետ միության համար: Դեպի կարարելություն և աստվածացում համբարձումը Բարսեղի համար որքան դեպի խաղաղություն ճանապարհն էր, նույնքան էլ՝ լույսի աճը: Խաղաղությունը և լույսը մարդուն ամբողջապես նվաճում են այն ժամանակ, երբ կարարելության ճանապարհը նրան երկյուղից առաջնորդում է դեպի սիրուն: Երկյուղը խանգարում է կարարչյալ խաղաղությանը, Աստված առավել ամբողջականորեն հայրնվում է իր բարեկամներին, քան ծառաներին: Երկյուղը Ս. Բարսեղի համար անփոխարինելի հիմքն է, անհրաժեշտ մեկնակերպ, սակայն այն քրեական չպերք է մնա: Սիրո քրեղը նախապարաստելուց հետո այն կամացուկ պերք է հեռանա և վերջնականապես անհետանա *կարարչյալի* հոգուց³⁴: Ս. Հոգու մասին նրա ճառի մեջ գրնում ենք ավանդական ուսմունքը երեք ճանապարհների մասին. «*Լուսավորելով*» նրանց, ովքեր *մաքրվել* են ամեն արարներից [Հոգին] նրանց դարձնում է հոգևոր նրանց *իրեն միավորելով*»³⁵: Այս արարահայրությանը նախորդում է մեկ այլ արարահայրություն, որը լույս է սփռում վերջինիս վրա. «Նրա [Հոգու] միջոցով է կարարվում սրբերի բարձրացումը. ևս *թույլերի* ձեռքից բռնած առաջնորդում և դարձնում է *կարարչյալ*, նրանց *գարգազնելով*»³⁶:

Ս. Բարսեղ Կեսարացին հոգևոր կյանքի երեք աստիճանները ներկայացնում է նաև որպես հոգևոր հասակի չափորոշիչ՝ հղում կարարելով Ս. Գրքին. «Աստվածաշնչի բազում քրեքերից մենք ուսանեցինք, որ գոյություն ունի հոգու մանկություն, այնուհետ չափահաս վիճակ և վերջապես ծերություն»³⁷:

Ս. Բարսեղ Կեսարացին իր մարենագրության մեջ հաճախ է խոսում հոգևոր կյանքի քարքեր աստիճանների մասին, ամենաքարքեր ձեռնելով՝ բայց գրեթե միշտ հավարարիմ մնալով եռակի բաժանմանը:

Ներաքրքրական է Ս. Բարսեղ Կեսարացու մոտ ի հայտ եկող մեկ այլ համեմատական բաժանում ևս, որի վրա զգալի է Որոգինեսի ազդեցությունը³⁸: Նա Սողոմոնի իմաստության գրքերը բաժանում է ըստ հոգևոր կյանքի երեք աստիճանների: «Գիրք Առակացը» նախատեսված էր սկսնակների համար, «Ժողովուրդ» փորձառուներին էր, իսկ «Երգ Երգոցը» վերապահված էր կարարչյալներին. «Սողոմոնի գրքերը երեքն են՝ Առակներ, Ժողովուրդ և Երգ Երգոց, այս գրքերից յուրաքանչյուրն ունի իր հատուկ ուղղությունը: Առակները նպարակ են հետապնդում բարքերի դաստիարակություն-

33 PG, XXXI, 889-1051, 1051-1306: Նայ մարենագրության մեջ Բարսեղ Կեսարացու երկու կանոնները համահավաք ներկայացված են «*Գիրք Նարողացի*» մեջ: Տե՛ս Ս. Բարսեղ Կեսարացի, *Գիրք Նարողաց, Uluhogian G., Basilio di Cesarea, il Libro delle Domande*, ed. Peeters, Louvain, 1993:

34 P. Humbertclaude, *La doctrine ascétique de saint Basile de Césarée*, Beauschene, Paris, 1932, էջ 83-84:

35 *Liber de Spiritu Sancto*, մեջբերումն ըստ P. Humbertclaude, *և՛. աշխ.*, էջ 86: (PG, XXXII, 68-217):

36 Անդ:

37 *Homilia in principium Proverborum*, մեջբերումն ըստ P. Humbertclaude *և՛. աշխ.*, էջ 85:

38 Ըստ Որոգինեսի Սողոմոնի երեք գրքերը ներկայացնում են իմացության երեք աստիճանները՝ քարոյական, բնական և գնողական, Տե՛ս Origène, *Homélies sur le Cantique des cantiques*, էջ 133:

նը՝ հաստատում պարզվիրաններով՝ նրանց վերականգնելով կրքերից, միով բանիվ, կյանքի ուսմունքը: Ժողովողը զբաղվում է բնության ուսումնասիրմամբ. նա մեզ ցույց է տալիս ամենուր աշխարհի ունայնությունը, մեզ սովորեցնում է չնայել այն ամենի վրա, ինչ մեր առջև ներկայանում է իբրև մեր հոգիների ուժերի և մտածողությունների համար արժանի առարկա: Վերջապես, Երգ Երգոցը մարտացույց է անում, թե ինչից է բաղկացած հոգու կապարելությունը. այն, հիբավի, պարմում է փեսայի և հարսի ինքնիմիության մասին, այսինքն աստվածային Խոսքի հետ հոգու ընդհանրացումը»³⁹:

Առաջին անգամ Ս. Բարսեղ Կեսարացու մոտ ենք հանդիպում նաև կապարելության երեք ճանապարհների համեմատությանը Երուսաղեմի քաղաքի կառուցվածքի հետ: Սաղմոսներին նվիրված իր բարոյի մեջ Ս. Բարսեղը գրում է. «Կապարելությունը մտքով է գործում Սրբություն Սրբոցի վարագույրից ներս, այսինքն նա հաղթահարում է այն ամենն ինչ մարմնական է՝ անձնատուր լինելու համար Աստծո մարմնի ուղղակի հայեցողությանը: Նա, ով քիչ *հատաշագսած* է Աստծո փան մեջ, գնում է միայն մինչ քահանաների սրահը, ուր նրան փանում է պարկերների միջոցով արքայազնի իր պաշտամունքը: Վերջապես պաշտամունքին սկսնակ հավաքացյալները ընդունվում են հանդերձարանում»⁴⁰:

Ինչպես պիտի փնտրենք սպորել, Ժան Պիեռ Մահեն նմանապիպ համեմատությամբ՝ հիմնվելով Նայկական վանքերի կառուցվածքի վրա, կատարում է Ս. Գրիգոր Նարեկացու Մաքյանի գլխաբաժանումը «Գավթի», «Տաճարի» և «Սուրբ Խորանի»:

Ս. Գրիգոր Նազիանզացին (330-390) իր հերթին հաստատում է, որ Աստված իր բնության մեջ լույս է⁴¹, Ում մարդ կարող է հասնել միայն անձնապես լույս դառնալով⁴² և մաքրելով իր հոգին՝ երկյուղից իմաստության բարձրանալու համար⁴³: Սա Ս. Նոգու շնորհներն են՝ ցածրից մինչև ամենաբարձրը: Նրա երկերում աստվածացման թեման կենտրոնական տեղ է գրավում: Նազիանզացու այն անցնում է լայն փարածում է գտնում քրիստոնյա արևելքի կյանքում, որի շուրջ սկսում են ծավալվել աստվածաբանության, բարոյագիտության և խորհրդապաշտության հիմնական հարցերը⁴⁴: Նայաբանները նշում են, որ մինչ Գրիգոր Նազիանզացին ոչ մի քրիստոնյա աստվածաբան չի կիրառում «աստվածացում» (θεόσις) եզրը այնքան հաճախ և հերետոսկանորեն, ինչքան նա: Ե՛ւ եզրաբանության, և՛ գաղափարական իմաստով Նազիանզացին շար առաջ անցավ իր նախորդներից՝ աստվածացման թեմային ունեցած իր փնտրանքի անդադարձով⁴⁵:

39 *Homilia in principium Proverborum*, մեջբերումն ըստ **P. Humbertclaude**, *նշվ. աշխ.*, էջ 88:

40 *Homilia in principium Proverborum*, մեջբերումն ըստ **P. Humbertclaude**, *նշվ. աշխ.*, էջ 87:

41 **Grégoire de Nazianze**, *Discours 27-31*, SC 250, Paris, Cerf, 1978, Oratio 31, 3, (PG XXXVI, 12-172.),

42 **Grégoire de Nazianze**, *Discours 38-41*, SC 358, Paris, Cerf, 1990, Oratio 40, 37, (PG XXXVI, 12-172):

43 **Gregory of Nazianzus**, *Orations, Poemes, Letters*, ed. Brian E. Daley, Routledge, 2006, Oratio 39.8, էջ 131, (PG, XXXVI, 12-172): «Ճանաչում» եզրույթը կիրառում է նաև այլ ճանրերում՝ Քրիստոսի աստվածային և մարդկային բնությունների միությունը արքայազնի իմաստով: Օրինակ փնտրելով, Oratio 38, էջ 117-127, (PG XXXVI, 12-172), Oratio 42, էջ 139-154, (PG XXXVI, 457-664):

44 Հմմտ. **И. Попов**, *Идея обожения в древне-Восточной Церкви*, М., 1909. էջ 162-213., էջ 213.

45 **D. Winslow**, *The Dynamics of Salvation. A Study in Gregory of Nazianzus*, Philadelphia, 1979, էջ 179:

Աստվածորդու մարմնացման նպատակը, գրում է Նազիանզացի մարդեղության մասին Բ. Ճառում, - «մարդուն աստված է բարձրագույն երանությանը մասնակից դարձնելն էր»⁴⁶: Իր չարչարանքներով Քրիստոս աստվածացրեց մարդուն, խառնելով մարդկային պարկերը երկնայինի հետ⁴⁷: Աստվածացման թթիվորը մարդկային մարմինը դարձրեց «նոր խառնուրդ», իսկ միտքը, սրանալով այդ թթիվորը, «խառնվեց Աստծո հետ» աստվածանալով Աստվածության միջոցով⁴⁸:

Իրինեոսի և Աթանասի բանաձևումները Գրիգորի ստեղծագործություններում առկա են փոքրամասշտաբ փոփոխություններով. «Լինելով Աստված, Դու դարձար մարդ, խառնվելով մահկանացուների հետ. Աստված էիր դու սկզբից, մարդ դարձար այնուհետ, որպեսզի ինձ դարձնես աստված այն բանից հետո, որ Դու դարձար մարդ».

«Քրիստոս ինձ Աստված դարձրեց իր մարդկային բնության միջոցով»⁴⁹:

Իբրև աստվածացման եռաստիճան ճանապարհների փոքրերակից բնութագիրներ՝ Ս. Գրիգոր Նյուսացին (335-395) առանձնացնում է հետևյալ առաքինությունները՝ երկյուղը, հույսը և սերը: «Մովսեսի կյանքի» մեջ, որտեղ Մովսեսի կյանքը ծառայում է պարզապես իբրև նմանօրինակ հոգևոր կյանքի զարգացման համար, Նյուսացին ցույց է տալիս, որ «աստվածային բնության մրահայեցողությանը» և Աստծո հետ միությանը հասնելու համար մարդ պետք է կործանվի արարածներից և ապրի միայն Քրիստոսով⁵⁰: Նյուսացու բռնեղով սա խաչի միջոցով ձեռք բերված հաղթանակ է թշնամու նկատմամբ, և մարդու մտքի առաջընթացն է՝ ամեն զգայականից և նյութականից մաքրմամբ:

Կոստության մասին ճառում⁵¹, ինչպես և Երգ Երգոցի իր մեկնության⁵² մեջ Ս. Գրիգոր Նյուսացին զարգացնում է այն թեման, որ մաքրությամբ հոգին դառնում է Քրիստոսի հարսը: Նա հարսի հոգևոր համբարձումը պարկերում է երեք հանգրվաններով՝ «դառնալ», «պարկեր» և «գիրկընդխառնում»⁵³:

Նյուսացին, հար և նման Ս. Բարսեղ Կեսարացու, Իմաստության երեք գրքերը համադրում է հոգևոր կյանքի երեք աստիճանների: Ըստ նրա՝ սկսնակների գիրքը «Առակացն» է, «Ժողովողը» նախարեսված է հառաջացածների համար, իսկ «Երգ

46 Grégoire de Nazianze, *Discours 1-3*, SC 247, Paris, Cerf, 1978, Discours 2, qd. 22.14-15, էջ 120, (PG, XXXV, 396-525):

47 PG XXXVII, էջ 1313: Stén M. J. Christensen, J. A. Wittung (Eds.), *Աշի. աշի*, էջ 101-104, N. Russell, *Աշի. աշի*, էջ, J. Gross, *Աշի. աշի*, էջ 213-224:

48 Grégoire de Nazianze, *Lettres théologiques* (101, 102, 202), SC 208, Paris, Cerf, 1974, Lettre 101, էջ 56, (PG, XXXVII, 176-201):

49 PG XXXVII, էջ 971, 762: Stén D. Winslow, *Աշի. աշի*, էջ 130: N. Russell, *Աշի. աշի*, էջ 223-224:

50 Grégoire de Nysse, *Vie de Moïse*, SC 1, Paris, Cerf, 1942, (PG XLIV, 297-430):

51 Grégoire de Nysse, *Sur la Virginité*, SC 119, Paris, Cerf, 1966, (PG, XLVI, 317-416):

52 Grégoire de Nysse, *Le Cantiques des cantiques* [texte présenté par Hans Urs von Balthasar, trad. C. Bouchet, notes A.-G. Hamman], Les Pères dans la foi, Paris, Migne, 1992. (PG, LXVI, 755...)

53 Նանս-Ուրս Ֆոն Բալթասարը նկատում է. «Երեք թեմաները՝ դառնալ, պարկեր, ... խաչվում են և հասարակվում Գրիգորի ողջ ստեղծագործության միջով»: Stén Grégoire de Nysse, *Le Cantiques des cantiques*, Ներածություն, էջ 23: Կարդինալ Դանիելուն ևս Ս. Գրիգոր Նյուսացու խորհրդականության մեջ փոքրերակում է դեպի Աստված հոգու համբարձման այս երեք պսիերը: Stén J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris, 1944, էջ 20:

Երգոցը» վերապահված է կապարյալներին. «Նա [Աստված] Սողոմոնին օգրագործելով իբրև գործիք՝ նրա ձայնով դիմում է մեզ, նախ Առակների մեջ, այնուհետև Ժողովողում, ապա իմաստասիրության մեջ, որը ենթադրում է Երգ Երգոցը: Այսու, նա մեթոդով է կարգով ցույց է տալիս մեզ դեպի կապարելություն առաջանալու կերպը»⁵⁴:

Աստվածացման առաջին պաշտոնական սահմանմանը հանդիպում ենք Դիոնիսիոս Արիսպագացու մոտ. «Իսկ աստուածանալն է առ Աստուած նմանություն որպես հասանելի է՝ եւ միատրոթին»⁵⁵:

Դիոնիսիոսի համար աստվածացումը հիմնականում Աստծո հետ միության եւ նմանությանը հասնելն է: Աստվածացումը փրկության նախապայմանն է, որն սկսվում է մկրտությամբ եւ ավարտվում է Սրբություն Սրբոցում հաղորդության մասնակցությամբ, Ս. Նազդորությունն ընդունելու միջոցով:

Դեպի աստվածացում փանդ երեք աստիճանների «Մաքրիչ, լուսաւորիչ եւ կապարիչ» անվանումները եւս առաջին անգամ հանդիպում ենք Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու (Ե.-Ջ. դդ.) երկերում, ով այն կիրառում է իր խորհրդական փորձառությունն արտահայտելու համար: Ըստ Արիսպագացու՝ այս երեք գործունեությունները թեարխիկ (աստվածապետական) եւ հիերարխիկ (ովիւրապետական) ճանապարհներն են, որոնք փանում են դեպի խորհրդական միություն, աստվածացում⁵⁶: Միության ճանապարհը պարկանում է խորհրդական կարգին, այն հավիւրեւական կյանքի բնական նախնորգանքն է: Ըստ Դիոնիսիոսի՝ մաքրությունը պարաստում է Աստծո վերին իմացությունը, լուսավորությունը հաղորդում է եւ սրբացումը՝ հոգւո մեջ ամբողջապես բացում այն:

Արիսպագացու մոտ այս երեք աստիճանները նկարագրում են ոչ միայն հավելյալ գործառնություններ, այլ նաեւ հաջորդական գործունեություն. լինելով հաջորդական՝ նրանք համապարասխանում են հոգեւոր աճի երեք փուլերին, որոնք զարգացնում է Ս. Եւագր Պոնուրացին (346-399):

Եւագրի ուսմունքն այս երեք ճանապարհների ընկալման բանալին է: Ս. Եւագր Պոնուրացին, ով հետեւել է Ս. Բարսեղ Կեսարացու դասախոսություններին, Ս. Գրիգոր Նյոսացու կողմից ձեռնադրվել է կիսասարկավագ, իսկ Ս. Գրիգոր Նազիանզացու կողմից՝ սարկավագ, կյանքի վերջին շրջանում գնում է Եգիպտոսի անապար եւ նվիրվում վանական կյանքին:

Ըստ նրա՝ հոգեւոր կյանքի երեք ճանապարհներն են՝ *πρακτικὴ*, *θεωρία φυσικὴ*, եւ *θεωρία θεολογικὴ*, որոնք կարող են կոչվել ճգնակեցություն, իրերի կամ բնության մտահայեցություն եւ Աստծո մտահայեցություն կամ պարզապես աստվածաբանություն⁵⁷:

54 Grégoire de Nysse, *Le Cantiques des cantiques*, էջ 41:

55 Dionysius the Areopagite, *Ecclesiastical Hierarchy*, I.3, Տե՛ս R. W. Thomson, *The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite*, Louvain, CSCO 488, 1987, էջ 57:

56 Dionysius the Areopagite, *Ecclesiastical Hierarchy*, III.2... : Divine Names, I.2, IV.12: Mystical Theology, I. 3, II: Տե՛ս R. W. Thomson, *Աշխ. աշխ.*, էջ 71-72, 129-130, 164-166, 225-227, : Տե՛ս նաեւ F. Cayré, *Précis de patrologie*, Desclee, Paris, 2 vol., 1930, էջ, 92-96:

57 Ս. Եւագր Պոնուրացու մոտ երեք աստիճանների մասին տե՛ս A. Guillaumont, *Un philosophe au désert*,

Առաջին աստիճանը ճգնակեցական կյանքն է (πρακτική), որը հիմք է հանդիսանում մրահայեցության համար: Եւագրի ընկալմամբ ճգնակեցական կյանքի նպատակը ութ «չար մրաժումների» (λογισμοί) հաղթահարումն է՝ որկրամոլություն, ծուրություն, ազահոություն, բարկություն, վհապություն, ձանձրոյթ, փառամոլություն և հպարտություն:

Ակներե է, որ Եւագր Պոնտացին նաև յոթ մահացու մեղքերի պեսության հիմնադիրներից է⁵⁸: Առաջին աստիճանը նպատակաուղղված է բարոյական մաքրության կամ անկրքության (ἀπάθεια):

Երկրորդ աստիճանը իրերի մրահայեցությունն է (θεωρία φυσική), որը երբեմն կոչվում է (γνωστική): Այս աստիճանում սկսում է մարքի զարգացումը և ճիշդ գործածումը, քանզի այն արդեն ազատվել է կրքերից, որոնք մթազնում են միտքը: Այն սկսում է ճանաչել արարվածներին, որը նախաճաշակն է Աստծո ճանաչողության՝ Քրիստոնեական կյանքի նպատակի⁵⁹:

Վերջապես Քրիստոնեական կյանքի վերջին աստիճանն Աստծո մրահայեցությունն է (θεωρία θεολογική), հիմնական իմացության ընդունումը, Սուրբ Երրորդության ճանաչողությունը կամ պարզապես աստվածաբանությունը: Ս. Եւագրի ամենահայրնի ասացվածքն է. «Եթե դու աստվածաբան ես, ապա աղոթում ես ճշմարտությամբ և եթե աղոթում ես ճշմարտությամբ, ապա աստվածաբան ես»⁶⁰:

Նկատելի է, որ ընդհանրական եկեղեցու բոլոր հայրերն այս կամ այն կերպ օգրագործում են մաքրություն, լուսավորություն և միություն բառերը և հոգևոր կյանքի եռաստիճան զարգացման գաղափարը:

Երբեմն հանդիպում ենք այն հասկացումներին, որ քրիստոնեական եկեղեցու հայրերի վարդապետությունն աստվածացման քանակը կյանքի էքսպանսիայի մասին, ինչպես նաև ճգնակեցության և աստվածային ճանաչողության ընկալումները ձևավորվել են հին հունական իմաստասիրության և առաջին հերթին նորապլատոնականության ազդեցության ներքո⁶¹: Մակայն ուշադիր դիտարկման արդյունքում հայրնի է դառնում, որ Հին Հունաստանում իմաստասերները խոսելով մաքրության,

Évagre le Pontique, Vrin, Paris, 2004, էջ 267-278:

58 **Evagrius Ponticus**, *Praktikos*, tr. John Eudes Bamberger, Spencer, 1972, էջ 17-20:

59 Անդ, էջ 42-44:

60 Անդ, էջ 65 (**PG**, LXXIX, 1180, *De Oratione*, 60):

61 Այս փեսակերի համաձայն Պլատոնական եզրաբանությունը ներառվեց քրիստոնեական աստվածաբանության մեջ Կղեմեսի և Ռոգինեսի կողմից, իսկ Ռոգինեսից էլ այդ փերմինաբանությունը փոխանցեցին կապադովկյան հայրերը և Գիովնիստ Արիսպագացին: Տե՛ս օրինակ՝ **A. Louth**, *The Origins of the Christian Mystical Tradition*, Oxford, 1981, էջ 7-10 և 44-47. **Daniélou J.**, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris, 1944. **Pinault H.**, *Le platonisme de Saint Grégoire de Nazianze*, Paris, 1925: Հայ բանասիրության մեջ փիրող կարծիքի համաձայն Գիովնիստ Արիսպագացու նորապլատոնականության փերմինաբանությունն անցել է հայ աստվածաբանական միտք՝ ի մասնավորի Նարեկյան և Գրիգորյան դպրոցներ: Տե՛ս **Ն. Թամրազյան**, *Գրիգոր Նարեկացին և նորապլատոնականությունը*, Նաիրի, Երևան, 2004. **Ն. Թամրազյան**, *Գրիգոր Նարեկացին և Գրիգորյան բանաստեղծական դպրոցը*, Նաիրի, Երևան, 2007: Անուշյու, այսօրվ մենք հաղթել անդրադարձ չենք կարարի քրիստոնեական և նորապլատոնական խորհրդապաշարական փորձառության նմանությանն ու փարբերությանը, այն առանձին թեմա է՝ կարո՞ւր հաղթել ուսումնասիրության:

լուսավորության և աստվածացման մասին բոլորովին այլ բան նկատի ունեին, քան եկեղեցու սուրբ հայրերը: Պլատոնյան իմաստասիրության մեջ մաքրությունը ցանկական և դյուրագրգռական սկիզբները մահացնելն էր: Պլատոնականները հավատում էին, որ մարդ հիմնականում բանական սկիզբ է, մինչդեռ ցանկասիրությունը և դյուրագրգռությունը մեղքի անկման արդյունք են: Ներեաբար, խոսելով մաքրության մասին՝ նրանք առաջին հերթին նկատի ունեին հոգու այդ ուժերի մահացումը: Լուսավորությունն անտիկ իմաստասերների համար նշանակում էր արարչության նախադիպերի ճանաչողությունը, քանզի նրանք հավատում էին, որ մեղքի անկման հերեալներով մարդ մոռացել է այդ նախադիպերը և դա է նրա ողբերգությունն ու դատաւճիորը⁶²:

Ընդհանրական և Նայ Եկեղեցու սուրբ հայրերի մոտ մաքրությունը, լուսավորությունը և աստվածացումն այլ բովանդակություն ու նկարագիր ունեն: Մաքրության, լուսավորության և միության մասին խոսելիս նրանք հիմնվում էին իրենց անձնական փորձառության վրա, քանզի այն ապրում էին իրականում: Ինչպես րեսանք, աստվածհարաբերության այդ փորձառությունը շարունակաբար շեշտվում է Աստվածաշնչում, որպես բազմաթիվ վկայություններ խոսում են, թե ինչպես նախքան Աստծուն մոտենալը մարդ պետք է մաքրի իր սիրտը կրքերից, ապա ստանա լուսավորյալ միտք, որպեսզի հարաբերվի Աստծո մասին հիշողությունը:

Եւ ի վերջո, մարմնի մասնակցությամբ իրականացող աստվածացումն աստվածացման քրիստոնեական գաղափարի հիմնական տարրերիցն է նորապլատոնականությունից: Պլոտինի իմաստասիրության մեջ եւս մարդ ձգտում է աստված դառնալու⁶³, սակայն մարմնի աստվածացումը հնարավոր չէ. նյութը միշտ մնում է չար և թշնամի է ողջ աստվածությանը⁶⁴: Եկեղեցու հայրերը և հատկապես Ս. Գրիգոր Նազիանզացին ընդհակառակը, հաստատում են, որ Քրիստոսի մեջ մարմինը աստվածանում է Նոգով. «միակ երկու հակադիրներից - մարմին և հոգի, - որոնցից մեկը աստվածացնում է, մյուսը՝ աստվածացյալ է»⁶⁵: Այդպես և ամեն մարդու մարմին, ով հասել է Քրիստոսի մեջ աստվածացման, դառնում է այլակերպված և աստվածացած:

Նույն, եզրակացնենք, որ հայրաբանական ժառանգության մեջ աստվածացումն իրագործվում է երկու ճանապարհներով՝ Քրիստոսի մարդեղացմամբ ու մարդկային բնության աստվածացմամբ և մարդու գործնական կյանքի, եռասրիճան զարգացմամբ՝ մաքրության, լուսավորության և միության միջոցով:

62 Ալեքսանդրյան և արեւելյան վաղ քրիստոնեական նորապլատոնականության մասին տե՛ս **А. Лосев**, *История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития*, Книга 1, 1992, էջ 4-66: **А. Louth**, *ևշվ. աշխ.*, էջ 7-10, 44-47:

63 Էնեկադներ, I, 2.6: Տե՛ս **K. Corrigan**, *Reading Plotinus: A Practical Introduction to Neoplatonism*, Purdue University Press, 2005, էջ 62-65:

64 Նմմ. **J. Deck**, *Nature, Contemplation and the One. A Study in the Philosophy of Plotinus*, Toronto, 1967, էջ 79.

65 **D. Winslow**, *ևշվ. աշխ.*, էջ 178:

գ. Օրթոդոքս և Կաթոլիկ Ավանդությունները - Նույն և արևելյան ուղղափառ ավանդության մեջ արեալես խոսքը հոգևոր կապարելության երեք աստիճանների մասին է՝ իբրև մարդու ապաքինման երեք փուլեր, որոնք մարդուն փառում են դեպի աստվածացման (θεόσις): Մաքսիմոս Խոսարովանողը (580-662) խոսում է գործնական իմաստասիրության (մաքրություն), բնական հայեցության (լուսավորություն) և խորհրդապաշտական աստվածաբանության (աստվածացում) մասին⁶⁶: Նա նաև առանձնացնում է աղոթքի երեք աստիճանները. «Պարզ աղոթքը նման է հացի, այն հագեցնում է սկսնակներին: Երբ փոքր ինչ մտահայեցություն է ավելացվում աղոթքին, այն նման է ձեթի, որով մեկը թարմացնում է իրեն, մաքուր մտահայեցությունը նման է ընկույն գինու, որը ըմպողներին զմայլանք է պարճառում»⁶⁷:

Մաքսիմոս Խոսարովանողի վարդապետության համաձայն Աստված աշխարհում գործում է աստվածային էներգիաների միջոցով, և Քրիստոսի մարդեղացման միջոցով հավաքացյալն ունակ է դառնում մասնակցելու այդ էներգիաներին: Աստվածացումը պարզելու է՝ աստվածային էներգիաների միջոցով Աստծո կողմից փրկված: Քրիստոսաբանության նմանողությամբ Մաքսիմոսը հավաքացյալի մեջ դիտարկում է աստվածային և մարդկային բնությունների միությունն առանց շփոթության⁶⁸:

Շնորհիվ Մաքսիմոս Խոսարովանողի՝ աստվածացումը բյուզանդական վանական ավանդության մեջ դառնում է հոգևոր կյանքի սիրտը: Այս ավանդության շարունակողներ Սիմեոն Նոր Աստվածաբանը (949-1022) և Գրիգոր Պալաման (1296-1359) շեշտադրում էին աստվածացման փորձառական կողմը: Գրիգոր Պալաման ներքաշված էր մի վիճաբանության մեջ, որը արդյունք էր այն համոզման, թե հիսխիսասյրը (հայ վանական ավանդության մեջ՝ մեջիկ) կամ լուսկյացը ապրում է երկու հոգևոր, երկու մարմնական այլակերպում՝ շնորհիվ աղոթքի մեջ աստվածային լույսի անմիջական հայեցության: Աստծո էության և նրա էներգիաների միջև փոքրերությունը համառոտորեն պաշարանվում էր Պալամայի կողմից՝ իբրև արեսական հիմք աստվածայինին մասնակցելու իրարեստական հայացքի համար⁶⁹:

Նշենք նաև, որ Սիմեոն Նոր Աստվածաբանն իր խրատների հավաքածուն բաժանում է գործնական, գիտսրիական և աստվածաբանական գլուխների⁷⁰, իսկ Գրիգոր Պալամայի մի աշխատությունը վերնագրվում է. «Բնութենական, աստվածաբանական, բարոյական և գործնական 150 գլուխներ»⁷¹:

Օրթոդոքս ավանդության մեջ մեծ րեղ է գրավում Նիկողեմոս Սուրբլեոնցու և Կորնթացու կողմից 1782 թ.-ին կազմված Ֆիլոկալիան (Φιλοκαλία): Նրա վերնագիրն է. «Ճգնակյաց հայրերի բարեսիրություն. կազմված սուրբ և աստվածակիր հայրերի գործերից, որի մեջ ճգնակեցությամբ և մտահայեցողությամբ ձեռք բերված

66 La *Philocalie*, Présentée par Olivier Clément, T. 1, Desclée de Brouwer, Paris, 1995, էջ 373-420:

67 F. Cayré, *Աշխ.*, էջ 308: (PG, XC, 1441)

68 M. J. Christensen, J. A. Wittung (Eds.), *Աշխ.*, էջ 132-145:

69 N. Russell, *Աշխ.*, էջ 301-309:

70 Տե՛ս La *Philocalie*, Présentée par Olivier Clément, T. 2, Desclée de Brouwer, Paris, 1995, էջ 229-264:

71 Աղյ, էջ 482-535:

կյանքի իմաստության միջոցով միպրք մաքրվում, լուսավորվում և հասնում է կապարեկության»⁷²:

Ֆիլոկալիան օրոգորքս Եկեղեցու հայրերի սպեղծագործությունների մի հավաքածու է, որն ուսուցանում է, թե ինչպե՞ս մարդ վերականգնում է իր միպրք՝ բարձրա՛նալով հոգեւոր կյանքի երեք աստիճաններով: Մարդու փրկության ճանապարհն իր ամբողջության մեջ ներկայացնող այս հավաքածուն օրոգորքս ավանդության մեջ հոգեւոր կյանքի կարեւորագույն ձեռնարկն է⁷³:

Ֆիլոկալիայի մեջ առանձնացնենք Նիկիտաս Սյրեթապոսի (1000-1090) գործերը, որքեղ հանգամանալից վերլուծվում են հոգեւոր կյանքի երեք փուլերը: Սյրեթապոսն ուղղափառ Ավանդության կրողն է և այդու արտահայտում է հոգեւոր վերածննդի վերաբերյալ նույն Եկեղեցու ավանդական տեսակերը. «Կապարեկության ձգտողների մեջ կան երեք կարգեր՝ մաքրության, լուսավորության և կապարեկության փառալուծության համարձակական միության կարգերը: Առաջինը հատուկ է սկսնակներին, երկրորդը՝ միջիններին և երրորդը՝ կապարյալներին: Այս երեք աստիճաններով հաջորդաբար բարձրանալով, նա, ով իրեն նվիրել է առաքինի կյանքին, հասնում է Քրիստոսի փառիքին, դառնում է կապարյալ մարդ Քրիստոսի հասակի չափով»⁷⁴:

Նույն հայրերի մոտ գերբնական մրահայեցությունը, որը փրկում է իմաստության շնորհի միջոցով, սրբության և աստվածացման բնական ճանապարհն է:

Լապին և արևմտյան կաթոլիկ ավանդության մեջ աստվածացման եզրույթի փոխարեն առավելաբար հանդիպում ենք Աստծո հետ խորհրդապաշարական միության շեշտադրմանը, որն իրագործվում է հոգեւոր կյանքի երեք ճանապարհներով:

Նոգեւոր կյանքի երեք ճանապարհների ուսմունքը զարգացնում է նախ Օգոստինոս Երանելին (354-430), ըստ որի գործնական կյանքը համապատասխանում է հեղափոխում մաքրողական և լուսավորչական անվանված ճանապարհներին, իսկ հայեցողական կյանքը միության ճանապարհն է: Օգոստինոսն օգրագործում է եռակի բաժանումը հոգեւոր առաջընթացի համար՝ սկիզբ, զարգացում և կապարյալ սեր: Նա կարեւորում է մեղքերի դեմ պայքարի անհրաժեշտությունը, խոսում մաքրության դժվարին աշխարանքի մասին, որին հաջորդում է մաքրված հոգիների մուրքը լույսի մեջ և վերջապես աստվածային միության մասին⁷⁵: Լեռան քարոզի իր մեկնության⁷⁶ մեջ Երանելի Օգոստինոսը նկարագրում է հոգու բարձրացումը դեպի Աստված՝ Մուրք

72 Տե՛ս **La Philocalie**, Présentée par Olivier Clément, T. 1, Desclée de Brouwer, Paris, 1995, էջ 5:

73 Տե՛ս **P. Deseille**, *La spiritualité orthodoxe et la Philocalie*, 2e édition, Paris, Albin Michel, 2003: **Волкодав М. Неромонах**, *Основы духовной жизни по «Добротолюбию»*, изд. Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2002:

74 Տե՛ս **Nicetas Stéthatos**, *Chapitres gnostique*, Տե՛ս **La Philocalie**, Présentée par Olivier Clément, T. 2, Desclée de Brouwer, Paris, 1995, էջ 325: Նմմր. Եփեսո Դ: 13:

75 Տե՛ս **Augustine of Hippo**, *De quantitate animae* (qq. 33.70-76), (PL XXXII, 1058):

76 Տե՛ս **Augustine of Hippo**, *De Sermones Domini*, I, 1-4, Տե՛ս *Nicene and Post-Nicene Fathers*, 1-06. St. Augustine, *Sermon on the Mount; Harmony of the Gospels; Homilies on the Gospels*, by Philip Schaff, New York: Christian Literature Publishing Co., 1886, էջ 3-7:

Նոգու շնորհների միջոցով: Ասործ երկյուղը հոգևոր կյանքի առաջին աստիճանն է, իսկ իմաստությունը՝ զագաթն է: Այս երկու ծայրերի միջև նա փարբերակում է իմաստության մաքրողական նախապարաստության երկակի շրջաններ, որոնք կոչվում են ակրիվ և հայեցողական կյանքեր: Ակրիվ կյանքը բարոյական առաքինությունների ակրիվ գործադրումն է, իսկ հայեցողական կյանքն աստվածային առաքինությունների՝ հավար, հույս և սեր, վեհագույն գործադրումն է⁷⁷:

Կասսիանոսն (360-435) իր *Կոնֆերանսների* մեջ (Թ և Ժ) մարմանշում է աշխարհում մարդու հոգևոր կյանքի վերջնականագրակը՝ աստվածային մրահայեցությունը, որը նա դիպում է որպես Աստվածային սիրո կապարյալ գործադրություն: Վերջինիս հոգին պարաստվում է աղոթքի միջոցով՝ գործած մեղքերին թողություն ստանալու համար, առաքինությունների գործադրության միջոցով և մեծագույն սիրո խանդավառ ցանկությամբ⁷⁸: Աղոթքն այնուհետ դառնում է «կրակի աղոթք», որը ձևավորվում է միայն Ասործ մրահայեցությունից և այդուհետ սիրո խանդաղապարներից⁷⁹: Այսու, հոգին երկրի վրա սկսում է համարենել փառքի առաջին պարուղները, որը նա հույս ունի ճաշակելու երկնքում⁸⁰:

Ըստ Բոնավենտյուրայի (1221-1274) և Ֆրանցիսկյան անվանության՝ երեք ճանապարհները «հիերարխիկ գործունեություններ են», այսինքն հոգևոր վարժանքներին տրված փարբեր ուղղորդումներ՝ ձեռք բերելու համար այն հատկանիշները, որոնք հասցնում են քրիստոնեական կապարելության: Յուրաքանչյուր ճանապարհ ունի իր մասնավոր դերակապարությունը և երեք ճանապարհները միասին առաջնորդում են ներքին կարգավորության և Ասործ հետ սիրո միության: Բոնավենտյուրան երեք ճանապարհները որպես հոգևոր զարգացման հաջորդական փուլեր չի համակարգում, այլ զուգահեռաբար տալիս է յուրաքանչյուր փուլում միեռնույն արարքի տեսությունները: Եռակի ճանապարհում, օրինակ, Բոնավենտյուրան ցույց է տալիս, թե ինչպես կարող է կազմակերպվել խոկումը՝ հասնելու համար մաքրության, լուսավորության և միության: Նա ցույց է տալիս այնուհետ, թե ինչպես կարելի է նույն նպատակին հասնել աղոթքի և մրահայեցության միջոցով⁸¹:

Նյուգո Սուրբվիկտորցին (1096-1141) զուգակցում է Դիոնիսյան ճանապարհները և երեք փարիքները՝ սկսնակներ, փորձառուներ և կապարյալներ՝ մարմանշելով աստիճանները՝ դիոնիսյան եզրաբանությանը համապատասխան: Յուրաքանչյուր աստիճան ունի իրեն բնորոշ շեշտադրումը: Ուրեմն, սկսնակները նրանք են, ովքեր ջանում են իրենց մաքրել մեղքերից և դրանց հետևանքներից, փորձառուները

77 Տե՛ս **Augustine of Hippo**, *De Trinitate*, XII-XIV. Տե՛ս, *Nicene and Post-Nicene Fathers*, 1-03. St. Augustine, *On the Holy Trinity; Doctrinal Treatises; Moral Treatises*, New York: The Christian Literature Publishing Co., 1890, էջ 155-198: Տե՛ս նաև **L. Bouyer**, *La spiritualité*, էջ 555-586:

78 Տե՛ս **John Cassian**, *Ninth Conference*, գլուխ 8...: **John Cassian**, *The Conferences*, Trans. and Notes by Edgar C.S. Gibson, *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, New York, 1894, էջ 173:

79 Տե՛ս **John Cassian**, *Ninth Conference*, գլուխ 14 և գլուխ 18: Անդ, էջ 176 և 178-179:

80 Տե՛ս **John Cassian**, *Tenth Conference*, գլուխ 6: Անդ, էջ 197:

81 Տե՛ս **Bonaventure**, *The Triple Way, or Love Enkindled*, in Works. v.1, tr. J. De Vinck, Paterson, N.J. 1960, էջ 59-94:

փնտրում են լուսավորություն, այսինքն՝ առաքինության մեջ առաջացում, իսկ կապա-
րյալները՝ գրվում են Աստծո հեղ միության մեջ⁸²:

Թովմա Աբվինացին (1225-1274) պահում է բաժանումը սկսնակների, հմուտների
և կապարյալների միջև: Այս բաժանումը նա լուսաբանում է Մարթեոսի ավերա-
քանի իր մեկնության Ե գլխում, որպես խոսում է երանիների մասին, որոնք միջոց են
մարդու համար հեռանալու մեղքերից գործնական և հայեցողական կյանքի միջոց-
ով⁸³:

դ. Ս. Ներսես Շնորհալին⁸⁴ և **աստվածացման եռաստիճան ճանապարհը**
հայ հայրաբանական ժառանգության մեջ. - Հայ աստվածաբանական
մտքի պարմության մեջ աստվածացման երեք աստիճանների ուսմունքը գրեթե բնավ
ուսումնասիրված չէ: Առաջին և միակ ակնարկն այս մասին կատարում է Ժան Պիեռ
Մահեն՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացու «Մարյանի» ֆրանսերեն իր հրապարակության
առաջաբանում: Նա Մարյանը բաժանում է երեք մասերի ըստ հայկական վանքերի
կառուցվածքի՝ գավիթ, փաճար և խորան⁸⁵: Գրիգոր Նարեկացու Երգ Երգոցի մեկնո-
ւթյան իր ուսումնասիրության մեջ Լևոն Պետրոսյանը կիրառում է այս մոդելը՝ փայլով
դրա նախադիպը՝ Երուսաղեմի փաճարի կառուցվածքը⁸⁶: Ըստ Պետրոսյանի՝ դրանք

82 Stén **L. Bouyer**, *Introduction to Spirituality*, tr. M.P. Ryan, New York 1961, էջ 243-285.

83 Stén **Thomas Aquinas**, *Catena Aurea (Golden Chain)*, Vol. I. J.G.F. and J. Rivington, London, 1842, էջ 145-210: Ներագայի կաթոլիկ խորհրդապաշար հեղինակները (Jan van Ruysbroeck, St. John of the Cross, R. Garrigou Lagrange, Louis Bouyer, A. Tanqueray, J. de Guibert) ընդունում են այս երեք ճանապարհների ուսմունքը: Նրանք նկարագրում են երեք ճանապարհները, իբրև սխիտ երեք աստիճաններ, այնպես ինչպես այն գրվում են Թովմա Աբվինացու «Աստվածաբանության» մեջ (Stén **Thomas Aquinas**, *Summa Theologiae*, trans. The Fathers of the English Dominican Province, Second and Revised Edition, 1920, SS. QQ 27), չնայած որ օգրագործում են ճանապարհների փոքրամասնությունը: (Stén **R. Garrigou-Lagrange**, *The Three Ages of the Interior Life*, tr. M. T. Doyle, 2 v., St. Louis 1947-48, **J. De Guibert**, *The Theology of the Spiritual Life*, tr. P. Barrett, New York, 1953):

84 Ստորև փայլա ենք Ներսես Շնորհալու՝ հոգվածում օգրագործված երկերի անունների հապավումների ցանկը՝ **Ընդհ.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Թուրք Ընդհանրական, աշխ. Է. Բաղդասարյանի, ԳԱԱ Հրապ., Երևան, 1995; **Թղթ.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Ընդհանրական Թուրք, Երուսաղեմ, 1871; **Բ. Չ.** = «Տեսնի Ներսեսի Շնորհալու Հայոց Կաթողիկոսի Բանք Չափա», Վենետիկ, 1928; **Վիպ.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Վիպասանություն, քնն. բնագ., ծանոթ. և առաջ. Մ. Մկրտչյան, ԳԱ Հրապ., Երևան, 1981; **Յ. Ո.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Յիսուս Որդի, Երևան, 1991; **Մեկն.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Մեկնություն Սուրբ Անտարասին որ Ըստ Մարթեոսի, Կ. Պոլիս, 1825; **Տ. Գ.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Տաղեր և Գանձեր, աշխ. Ա. Քյոչկերյանի, ԳԱ հրապ., Երևան, 1987; **Ներք.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Ներքող Սրբոց Հրեշտակապետաց և ամենայն երկնային զորաց, Կ. Պոլիս, 1780; **Ողբ.** = Ս. Ներսես Շնորհալի, Յաղագս երկնի և զարդոց նորա, Հանդուկներ, Ողբ Եղևիթի, կազմ. առաջ. և ծանոթ. Գր. Ա. Նակոբյան, Երևան, 1968;

85 Stén **J. P. Mahé**, *Grégoire de Narek. Tragédie (Le Livre de Lamentation)*, [Intr., trad. et notes], CSCO 584, Subsidia 106, Louvain, 2000, էջ 170-176:

86 Երուսաղեմի փաճարը եւս երեք սրահ ուներ. *Ulam* (հանդերձարահ), *hekal* (հիմնական սրահ) et *debir* (Սրբություն Սրբոց): Stén Գ. Թագ. Զ. 1-38: **W. S. Caldecott**, *Solomon's Temple, Its History and Its Structure*, HRB, Washington, 2002, էջ 220-234: Սողոմոնի փաճարի ճարպարապետական հին հրեական ըմբռնումը հայ մարենագրության մեջ կարող ենք տեսնել Ս. Նովիան Օձնեցու՝ Եկեղեցու հիմնարկների նվիրված ճառում (Տաճարի արքայաբնակող՝ «հեթանոսաց գավիթ» և ներսի հարավակողմ՝ «Բարայելի գավիթ» և «Սրբութեան Խորան»): Stén **Ն. Քյոչկերյան**, *Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության*, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 141-142): Օձնեցին Եկեղեցին համեմատում է նաև Նոյան փապանի հեղ և հուրակորեն սահմանազատում նրա ճարպարապետական կառույցի երեք մասերը. «ժողովրդածի Եկեղեցի և Նոյան

այն փուլերն են, որով անցնում է «հարսը» «փեսային» հանդիպելու համար. նա նախ ապաշխարում է մաքրվում է մեղքերից գավիթում, այնուհետ առաքինությունների կատարման և խորհուրդների միջոցով շնորհներ է ստանում քաճարում է ի վերջո սիրո միությանը միավորվում է փեսայի հետ Սրբություն Սրբոց Խորանում⁸⁷: Ըստ այդմ Եկեղեցու խորհուրդները բաժանվում են երեք խմբերի՝ Ապաշխարություն՝ Գավիթում, Մկրտություն և Դքոշ՝ Տաճարում, և Նաղորդություն, Պսակ ու Սիրո խորհրդական միություն՝ Սուրբ Խորանում: Այս ամենի հիման վրա Լ. Պետրոսյանը կատարում է Երգ Երգոցի մեկնության «հոգևոր ընթերցում» փրկչաբանական և խորհրդական հարթության վրա⁸⁸:

Ս. Գրիգոր Նարեկացու կրոնաբարոյական հայացքներին անդրադառնալով, Մուշեղ Աբելա Բաբայանն իր վարդապետական թեզի ավարտին շեշտադրում է Նարեկացու մոտ աստվածացման թեմայի կարևորությունը՝ իբրև հոգևոր-բարոյական կյանքի վերջնանպատակ. «Ս. Գրիգորի հոգևոր փորձառության քրամաբանության համաձայն, զոջումով և ապաշխարությամբ մաքրված մարդու աստվածացումն սկսվում է նրա սրբացումով և ավարտվում է Աստծո հետ միությանը»⁸⁹:

Նամաձայն Ս. Գրիգոր Նարեկացու՝ մարդու աստվածացումն իրականանում է Աստծո Միածին Որդու մարդեղությանը, շնորհի միջոցով, որի մեջ կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում Քրիստոսի մարմնի և արյան Ս. Նաղորդությունը, որի միջոցով մարդ «համամարմին» է դառնում մարմնացյալ Բանի աստվածացած մարմնին⁹⁰:

Ս. Ներսես Շնորհալիկն անդրադառնում է «աստվածացման» թեմային՝ ենթադրելով, որ ընթերցողները հասկանում են, թե ինչ է այն նշանակում: Նա ձեռակերպում է իր աստվածացմանը, ինչպես, օրինակ, Դիոնիսիոս Արիսպագացին: Շնորհալիկը համար «աստվածացումը» հոգևոր խորհրդապաշտական կյանքի ամենավերջին աստիճանն է, քրիստոնեական կյանքի նպատակը: Այս առումով Շնորհալիկն կիրառում է քարերը եզրեր՝ աստվածացում, կատարելություն, միություն, սրբություն, որոնք բոլորն էլ հոմանիշ են միմյանց:

«Աստվածացումը» ըստ Շնորհալիկի նախնառաջ հնարավոր է դառնում Աստվածորդու մարդեղացման շնորհիվ: Նրա համար Քրիստոսի մեջ աստվածային և մարդկա-

տապանին զի որպես յերիս որոշմունս հրամայեցաւ կազմած քապանին ներքնաբուն և միջաբուն և վերնաձեղուն, նոյնպես և Եկեղեցի երիս ունի յարկաց պարբասութիւնս՝ զարտաքին զախթ և զքաճարն և զսրբութեան խորան»։ **Յովհաննէս Իմաստասէր Ամենցի, Մարեկնագրութիւնք**, Բ. քաղ., Վենետիկ, 1953, էջ 157: Տե՛ս նաեւ **Ն. Քյոսեյան, նշվ. աշխ.**, էջ 142-143:

87 Տե՛ս **Լ. Petrossian, Grégoire de Narek, Commentaire sur le Cantique des Cantiques**, Roma, 2010, էջ 200-202: Նեղիկակը Ս. Գրիգոր Նարեկացու Երգ Երգոցի ներքին կառուցվածքի վրա քննարկում է Ս. Գրիգոր Նյուսացու ազդեցությունը՝ հարսի հոգևոր համբարձումը դիտարկելիս: Անդ, էջ 190-193 :

88 Անդ, էջ 190-193:

89 Տե՛ս **Մուշեղ Աբղ. Բաբայան, Ս. Գրիգոր Նարեկացու կրոնաբարոյական հայացքներն ըստ «Մարեկան Ողբերգութեան» սյրեղծագործության**, Վարդապետական Թեզ [Անդիպ], Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2010, էջ 138:

90 Անդ, էջ 136-151:

յին բնությունների միությունը, «խառնումը»⁹¹, ունեն գերազանցապես փրկաբանական նշանակություն⁹²:

Ս. Կույս Մարիամից Խոսքը մարմին առավ, թեև մաքուր, սակայն ենթակա մահվան և չարչարանքների: Ասքված, վերցնելով մարդկային մարմինը, նրան շնորհեց իր Շնորհի ողջ առաքությունը և ձերբազարեց ապականության ու մահվան լծից: Քրիստոսի մեջ երկու բնությունների միության հետևանքը եղավ Նրա կողմից վերցված մարդկային բնության ասքվածացումը. «Այլ և խառնի ընդ մարմնոյ անմարմին բանն, և միացուցանել ընդ ինքեան զմարդկային բնութիւնս, **ասքուածացուցանելով զնա խառնմամբ և միաությունեամբ**»⁹³: Այսպիսով, Քրիստոսի մեջ իրականացավ «պարկերի» վերականգնումը և նրա բարձրացումը դեպի Առաջնապապերին:

Այսպեղ Շնորհալին մոտենում է հայրաբանական ավանդությանը՝ Իրինեոս Լուզոնացու, Աթանաս Մեծի, Գրիգոր Նյուսացու, Կյուրեղ Ալեքսանդրացու փեսակերին⁹⁴, որի համաձայն մարդկային բնության ասքվածացումը հանդես է գալիս իբրև մարմնավորված Խոսքի հետ միության հետևանք: Դիպարկելով մարդաբանությունը եռամասնյա ուսմունքի փեսանկյունից՝ Շնորհալին գրում է, որ մարդկային բնությունը մեկ է, սակայն բաժանվում է երեք մասերի՝ հոգի, մարմին և միս: Ասքծո Խոսքը մարդացավ, առավ մարդկային բնության երեք բաղադրիչն էլ, և այսու Քրիստոսի մեջ վերականգնումը ոչ թե այս երեքից մեկն է, կամ երկուսը, այլ երեքն ամբողջությամբ, ողջ մարդկային բնությունը, որի հետ Ասքվածորդին միացավ իր ասքվածային

91 Ինչպես փեսանք, «խառնում» եզրը հարկապես Ս. Գրիգոր Ասքվածաբանն է հաճախակի կիրառում իր ճանաչողական մեջ Քրիստոսի ասքվածային և մարդկային բնությունների միությունը նկարագրելու համար՝ որակելով այն «անճանելի, անիմանալի, սքանչելի միություն»: Ներառյալ է, որ Ս. Գրիգոր Ասքվածաբանին եկված մանկունքի՝ «Որ լուսով ասքուածային» մեջ Քրիստոսի մարդեղության խորհրդին անդրադարձնելով Շնորհալին նրան է պարզական, որ «ուսուցեք մի յերկուց նոր խառնումն սքանչելի» (ՇՐԼ., էջ 423): Շնորհալին նույնը կիրառում է իր թղթերի մեջ, հարկապես Մանվել կայսեր հղած նամակում, որպեղ «խառնում» եզրը ընկալվում է միության իմաստով և բացարձակապես չի ենթադրում շփոթություն, լուծում, յուրացում կամ փոփոխություն, ինչպես որ բնությունների շփոթմամբ ուսուցանում էր Եսրիքսը: Նույն կիրառությունն ենք փնտրում նաև «Թուղթ Ընդհանրականի» մեջ, որը գրվել է նամակներից առաջ: Այսպեղ էլ նա հիասթափեց պարզությամբ բանաձևելով. «Եւ նոյն ինքն Բանն Ասքուծոյ էջ յորովայն կուսին Մարիամու, և առեալ ի բնութենէ նորա մարմին և հոգի և միսս, և խառնեաց նոր և անճանելի միաությունեամբ ընդ Ասքուածութեան իւրում» (ԸՆԴԽ., էջ 65): «Խառնում» եզրույթի կիրառումը հայ ասքվածաբանության մեջ սկիզբ է առել Ս. Գրիգորի Լուսավորչի Վարդապետությունից, որպեղ կարող ենք կարդալ. «Քանզի միացաւ ի մարմնի բնութեամբ, և խառնեաց զմարմինն ընդ իւր Ասքուածութիւնն» և կամ «Խառնեաց միացոյց ընկղմեաց զմարմինն յասքուածութեան իւրում»: Տե՛ս Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, *Վարդապետություն*, Մարտնազիր Նալբեյ, Կ. Բ. Արթուրյան-Լիբանան, 2003, էջ 1473, 1477: *Վարդապետությունից* սկսյալ «խառնումը» լայն կիրառություն է ստանում հայ ասքվածաբանական գրականության մեջ: Տե՛ս օրինակ. Ս. Գրիգոր Նարեկացի, *Մարտնա Ողբերգություն*, աշխարհ. Պ. Խաչատրյանի և Ա. Ղազարյանի, Երևան, 1985, էջ 620 (Բան ՂԳ): **Գրիգոր Թ-դեղ, Բ** Խրատ., Երուսաղեմ, 1994, էջ 51, 216, 253-254, 262, 291: Շարականներում, հայ և ընդհանրական եկեղեցու հայրերի մոտ «խառնում» եզրույթի մասին փնտ՝ Տ. Գ. Անտիքեան, *Բացարկություն շարականաց*, Վենետիկ, 1814, էջ 299-310:

92 «Քանզի փրկեցաք մամուլն որ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ փրկութեամբ» **Թ-դեղ.**, 187:

93 **Թ-դեղ.**, 89: Նաեւ «զի մի են խառնելովն, Ասքուծոյ մարդանալովն և մարդոյն **ասքուածութեամբ**» **Թ-դեղ.**, էջ 149:

94 Տե՛ս J. Gross, *ևշվ. աշխ.*, էջ 151, 212-214, 218, 229-231, 283-284:

բնությանը. «առեալ զմերս մեղանչական եւ ապականակիք բնութիւն՝ զեղծի եւ զմիսս եւ զմարմին, խառնեալ միացոյց ընդ անմեղ եւ անապական բնութեան իւրոյ, եւ եղև նոքօք մի եւ անբաժանելի»⁹⁵:

Քրիստոսապարզեւ աստվածացման հասնելու համար, սակայն, մարդ պետք է անցնի մի ճանապարհ, որը նախագծվել է հենց մեր Տիրոջ՝ Նիսուս Քրիստոսի կողմից:

Նոգեմք խորհրդապաշտական կյանքում աստվածաների գոյության նախնական վկայությունը Շնորհալու մոյր առաջին անգամ հանդիպում ենք տակավին 20 տարեկան հասակում գրած «Վիպասանության» մեջ:

Այսպեղ Վահրամի՝ Գրիգոր Վկայասեր Կաթողիկոսի⁹⁶ անձի օրինակով Շնորհալին տալիս է լույս դառնալու «երկնային ուղու» նկարագրությունը: Նրա համար հիմք է հանդիսանում Նիսուսի հերեյալ խոսքը. «Եթէ ոք կամիցի զկնի իմ գալ՝ ուրասցի՛ զանձն, եւ առցէ՛ զիսզ իսր՝ եւ եկեսցէ զկնի իմ» (Մատթ. ԺԶ 24): Ավերարանական այս հաստատվածն արդեն հիասթափեց ցույց է տալիս անճանաչելի փառքին հաղորդ դառնալու Նիսուսին հերեյելու եռաստիճան կյանքը, իսկ Շնորհալին էլ ավելի է մանրամասնում «անճառ փառքին» հաղորդվելու եւ լույս դառնալու եռաստիճան ուղին.

Նա զՅիսուսի բանն յիշեցեալ
Եւ այնոքիւք զինքն խրապեալ,
Թէ՛ որք ոչ զանձն արեցեալ,
Եւ զկնի իմ զիսզն բարձալ,
Անճառ փառացն ոչ հաղորդեալ,
Զայս ոչ բանիւ լոկ ասացեալ
Կամ ի սրբին խորհրդածեալ,
Այլ եւ գործովքն կարարեալ
Եւ յերկնային ուղին սկսեալ:
Զաշխարհական ձեւ մերկացեալ,
Զիշխանական կամար լուծեալ,
Զհեզութեան կերպ առեալ,
Զխոնարհութեան լուծն ստանձնեալ:
Ի յիւրայնոցն հրաժարեալ
Եւ յանապարս հերեյեալ,
Նամակրօնից հաւասարեալ,
Առաքինի վարուք կրթեալ:
Յօրէնս Տեառն ի տուէ խորհեալ,
Ի զիշերի ի նոյն տքնեալ,
Զվկայութիւն տեառն քննեալ

95 **Թ-դրք.**, 124: Նան՝ «Եթէ հոգի, մարմին եւ միայր/Որով մեղան ազգ մարդկայինք/Էտո ի մեջ Աստուածըն Բան/Եւ միացոյց բնութեամբ յինքեան/Անմեղ արար զմեղանչական/Զապականեալն՝ անապական»: Բ. Զ., էջ 179:

96 Գրիգոր Բ Վկայասեր (1066-1105) Կաթողիկոսի ավագանի անունը Վահրամ էր: Տե՛ս Մ. Արքեպիսկոպոս Օրմանեան, *Ազգասպարսում*, հատ. Ա, էջ 1490-1492:

Եւ բոլորով սրբիւ խնդրեալ:
 Ընդ ճանապարհն անբիծ գնացեալ.
 Երանութեանց արժանացեալ...
 Բայց չէր արժան լուսոյն թաքչել,
 Կամ քաղաքին անսրեա եղեալ,
 Այլ յաշտանակս բարձրացեալ
 Եւ ընդ հանութ լոյս ծաւալեալ⁹⁷:

Ահա եւ քրիստոսավանդ «երկնային ուղին»:

«Եթէ որ կամիցի գկնի իմ գալ՝ ուրասցի՛ գանձն...». առաջին աստիճանը սկսվում է անձի ուրացումով, որն ըստ Լույսյան աշխարհից հրաժարումն է, մարմնական ցանկություններից, կրքերից, մեղքերից մաքրությունը, անապար քաշվելը, քանզի «յանապարի լոյսն ամփոփեալ»⁹⁸: Սրա ավարտին մարդ արդեն սկսում է զգալ աստվածային լույսի հետ մերթնությունը, որը մուտք է դեպի երկրորդ աստիճան:

«Եթէ որ կամիցի գկնի իմ գալ՝ եւ առցե՛ զխաչ իւր...». երկրորդ աստիճանը մարդուն փանում է սեփական Լույսյան խորհրդին, որն արտահայտվում է հոգևոր մեծագույն զգայության առաջացումով: Այն փոխկապակցված է հոգու գործառույթների եւ առաքելությունների զարգացմամբ՝ սրտաբույս աղոթքի գիշեր-ցերեկ Աստծո խոսքի եւ վկայության մասին եւ Կրիստոսյան խոսքի միջոցով: Այսպես խոսքը շնորհների, աստվածային հայրության մասին է, որը մեզ ուղղորդում է երրորդ աստիճանին՝ այս աշխարհից վերացարկվելուն:

«Եթէ որ կամիցի գկնի իմ գալ՝ եւ եկեացե՛ գկնի իմ». վերջին աստիճանը չի նշանակում հոգևոր բարձրացումի ավարտը, ավելին՝ հոգու գործառույթներն ի հայտ են գալիս փրկական կերպով եւ ողջ Լույսյան աստվածայինի հետ միության մեջ է գտնվում: Սա Լույսյան մի նոր որակ է աշխարհում, որը ներթափանցվում է լույսով եւ ավարտին է հասնում մարդկային բնության արմատական անդրանցումով: Վախճանը մարմնավորում է հոգևոր լույսը. « ընդ հանութ լոյս ծաւալեալ»: Երրորդ աստիճանն այսպիսով մարդուն ամբողջապես այլակերպում է լույսի, ով իբրեւ աշտանակ լույս է սփռում շուրջընդոթը⁹⁹:

Նիսուսի Խոսքերի նման առարկայական եւ փիլակական մեկնությունը պարանի Շնորհալու համար կարծես օրինակ էր իր ողջ հեղափոխական կյանքի համար:

Եկեղեցու հայրերը¹⁰⁰ Անառակ Որդու առակում դիտարկում են փրկվող մարդկանց երեք կարգեր. առաջին կարգին վերաբերում են ծառաները¹⁰¹, ովքեր պահում

97 Վիպ., էջ 113-114:

98 Վիպ., էջ 113-115:

99 Նմնր. Մ. Բարսեղ Կեսարացի, *Գիրք Նարեկացի*, էջ 55-56:

100 Տե՛ս J. D. Derrett, *The parable of the prodigal son. Patristic allegories and Jewish midrashim*, Studia Patristica 10, 1970, էջ 219-224: J. Joachim, *The Parables of Jesus*. rev. ed., New York: Charles Scribner, 1963, էջ 128-132:

101 «Ասէ հայրն ցճառայսն իւր», Ղուկ. ԺԵ. 22:

են Ասործո կամբը, դժոխքից խուսափելու համար, երկրորդ կարգին վերաբերում են վարձու աշխատողները¹⁰², ովքեր պահում են պարավիրանները՝ դրախտ գնալու համար և երրորդ կարգին վերաբերում են որդիները¹⁰³, ովքեր ամեն բան անում են Ասործո նկատմամբ սիրուց, քանզի զգում են իրենց որպես Նրա զավակներ: Ներուաբար առաջի մեջ հայրն ուներ որդիներ, վարձու աշխատողներ և ծառաներ: Այս երեք կարգերը, ինչպես տեսնում ենք, համապատասխանում են հոգևոր կյանքի երեք աստիճաններին՝ մաքրություն, լուսավորություն և կարարություն:

Շնորհալու մոյր զգալի է հայրաբանական այս ավանդության ազդեցությունը, հարկապես, երբ անառակ որդու առակը մեկնաբանում է իբրև իր անձնական ողբերգություն: Նա իրեն անարժան է համարում Ասործո որդի կոչվելու, բայց այնուամենայնիվ անառակ որդու նման նա էլ խնդրում է Ասործուց գոնե երկրորդ՝ վարձկանության կարգին արժանացնելու իրեն.

«Թե և որդույ կոչման ձայնին
Չեմ արժանի Տօրոջ վերին,
Արա զիս մի ըստ վարձկանին,
Որք ընդ վարձու գործեն զբարին.
Դ՛ապրեցեղցն երկրորդ կարգին,
Քանզի լուծի գսեր հայրենին.»¹⁰⁴:

Շնորհալին երկրորդելով հայրաբանական ժառանգությունը և հիմնվելով առաջի հոր օրինակի վրա, ով ուներ որդիներ, վարձու աշխատողներ և ծառաներ, առաջադրում է երեք կարգեր. առաջին կարգին վերաբերում են ծառաները, ովքեր հնազանդվում են Ասործո կամքին, դժոխքից խուսափելու համար, երկրորդ կարգին վերաբերում են վարձու աշխատողները, ովքեր պահում են պարավիրանները՝ Ասործո գնահատանքին արժանանալու համար և երրորդ կարգին վերաբերում են որդիները, ովքեր կարարում են Ասործո կամբը նրա նկատմամբ սիրուց՝ Նրան նմանվելու համար: Մարթեոսի Ավերարանի մեկնության մեջ նա գրում է. «... ոչ վաստակեցին ի գործ պատուիրանին՝ իբրև զվարձկանս, զի առցեն զխոսքացեալ զվարձն. և ոչ ծառայեցին Տեառն երկխոյ, զի լուիցեն. ծառայ բարի և հաւարարիմ. և ոչ որպէս որդի սիրելի կարարեցին զկամս Տօրն սիրով, զի նմանեցնեն Նմա»¹⁰⁵:

Հոգևոր կյանքի սանդուղքների մասին շար հեղափոխական վկայություն է հաղորդում «Երանիների» շնորհալիական մեկնությունը «Յիսուս Որդի» և «Մեկնութիւն Մարթեոսի Աւերարանի» գործերի մեջ:

«Երանիների» (հմմտ. Մարթ. Ե 3-8) մասին խոսելիս, Շնորհալին դրանք անվանում է «Մանդուխք», որոնք ուղղորդում են հավաքացյալի մտաբանեցողական քայլերը երկրից դեպի երկինք.

102 «Բանի՛ վարձկանք իցեն ի քան հար իմոյ». Դուկ ԺԵ 17:

103 «Անն միոջ էին երկու որդիք». Դուկ ԺԵ. 11:

104 Յ. Ո., էջ 134: Այսպես բնագրում թեև տրված է «**երրորդ կարգին**», սակայն մեր խորին համոզմամբ ճիշդը՝ «**երկրորդ կարգին**» է, որը և գրնում ենք «Յիսուս Որդի» վեներիկյան հրապարակության մեջ: Տե՛ս Բ. Չ., էջ 101:

105 Մեկն. էջ 95:

Սանդուխք եղեր յերկրէ յերկին
 Ինքն մաքամբբ աստիճանին.
 Նաներ նովաւ գազգ երկրածին,
 Դասակցեցեր իննեակ դասին.
 Բայց ես այնքան եղէ ստորին
 Մեղաց ախարիք ծանրաբեռին,
 Մինչ զի եւ ոչ ելի ընդ մին
 Յաստիճանացն իններորդին....
 Արդ պաղապիմ, արեւ, լալագին,
 Գիրկս արկանեմ քեաներդ ոտին.
 Թեթևացո զիս ի մարմին
 Ի ծանրութեանց մեղաց բեռին,
 Զի հնար լիցի հոգոյս ստորին
 Ելից առ քեզ մըքօք յերկին
 Ընդ սանդուխտն բանքս քոյին
 Գոնէ մաքամբբ աստիճանին¹⁰⁶:

Ըստ Շնորհալու՝ Դավիթ թագավորի նման, որ երանությունից է սկսում սաղմոսագիրքը¹⁰⁷, իր ընթերցողներին հորդորելով հեպտեկ երանական գործերին, նույնպես եւ «Որդին Դարթի ըստ մարմնոյ ի սկիզբն իւրոյ վարդապետութեան զերանութիւն դնէ, զի ինն աշտիճանօք երանութեանցս՝ զոր նկարագրեաց սանդուխտն Յակօբայ»¹⁰⁸, հանգէ զմարդիկ յերկինս»¹⁰⁹:

Երանիներին անդրադառնալով առաջին իսկ հայացքից ակներև է դառնում, որ մարդ պետք է մաքրվի կրքերից, մաքրի իր սիրտը բոլոր չար մտածումներից, որ բնակվում են իր մեջ, ձեռք բերի հոգու խաղաղություն՝ Աստծո փեսությանն արժանաւորու համար:

Շնորհալին հավատում է, որ «Երանիները» մարնացույց են անում երկինք բարձրանալու ամենատղիւ ճանապարհը: Սեփական հոգևոր աղքատության գիտակցությունը, այսինքն կրքերի գիտակցությունը, որ հեղվում է սրտի մեջ, մարդուն փառում է զոջման եւ երանական սուգի: Այդ սուգի խորության չափով իր հոգուն է զալիս Աստվածային մխիթարությունը: Նենց այդ ճանապարհին մարդ ձեռք է բերում հաշտություն եւ ներքին հանդարտություն: Ապրելով հոգևոր հաշտության մեջ, նա ավելի եւս ծարավն ունի Աստծո արդարացման եւ ձգտում է պահելու Աստծո պարվիրաններն իր առօրյա կյանքում: Պահելով Աստծո պարվիրանները նա պարզեցնում է Աստծո գթության ճանաչողությամբ եւ առավել եւս մաքրում է իր սիրտը: Նոգու մաքրությամբ էլ ավարտվում է պարվիրանների նշանակությունը: Եւ երբ Նոգին մաքրվում է

106 Յ. Ո., էջ 85-88:

107 Սաղմ. Ա. 1. «Երանելի է այն մարդը, ով չգնաց ամբարիշտների խորհուրդներով...»:

108 Ծննդ. ԻԸ, 10-16:

109 Մեկն., էջ 87:

կրքերից, թեթևանում է մեղքի ծանր բեռից, մարդ սլանում է դեպի Աստծո մրահայեցությունը¹¹⁰:

Նիրավի, Երանիները բացահայտում են հոգևոր կյանքի էությունը և մարդու բժշկության միջոցը: Մարդ, պահելով պարվիրանները, կնքվում է Սուրբ Նոգու կնիքով և դառնում անդամ Քրիստոսի մարմնի, Ամենասուրբ Նոգու փաճար:

Երանիներն սքանչելիորեն արտահայտում են Քրիստոնեական կարարելության ողջ բարձրացումը, որին կոչում է մեզ Քրիստոս: Լեռան Քարոզը Քրիստոնեական հավաքի համառոտումն է, Նոր Օրենքի հանդիսավոր հռչակումը՝ փրկված կարարելազործելու Մովսիսական Օրենքը և սրբագրելու դրա թյուր մեկնաբանությունները, իսկ սկիզբն ազդարարող ինը երանիները հիշյալ քարոզի համառոտումն են: Այսպիսով նրանք հրաշալիորեն խորացնում են Քրիստոնեական կյանքի իդեալի բոլոր բաղադրիչները և ցույց են տալիս դրա ողջ վեհությունը:

Քրիստոսի առաջին քարոզությունը խոստանում է երջանկություն և ցույց է տալիս դրան հասնելու միջոցները: Ինչու՞ է նա ամենից առաջ խոսում երջանկության մասին: Որովհետև բոլոր մարդիկ բնականորեն ցանկանում են երջանիկ լինել: Մենք հեղափոխում ենք այս նպատակը անդադրում կերպով, ինչ էլ որ ցանկանանք, բայց հաճախ փնտրում ենք երջանկությունն այնպեղ որպեղ այն չկա, որպեղ պիտի գտնենք միայն հուսահատություն: Շնորհալիև հորդորում է լսելու մեր Տիրոջը, ով մեզ ցույց է տալիս թե որպեղ է իրական և անսպառ երանությունը, որպեղ է մեր կյանքի վերջնական պարակը և ով է մեզ տալիս միջոցները այն ձեռք բերելու համար:

Պարզելը մարմնացույց է արվում յուրաքանչյուր երանիից հետո: Տարբեր անուններով այն հավիրենական երանությունն է, որի նախերգանքով արդարը կարող է զմայլվել այսպեղ, երկրի վրա. դա երկնքի արքայությունն է, խոստացյալ երկիրը, կարարյալ միաթարությունը, մեր բոլոր սուրբ և արդարացված ցանկությունների կարարյալ բավարարությունը, գերագույն ողորմությունը, Մեր Երկնավոր Նոր հայացքը: Միջոցները բավական հակառակ են աշխարհային իմաստության ասացվածքներից առաջադրվող միջոցներից, որոնք տալիս են բոլորովին այլ արդյունք:

Շնորհալիև նախ պարզաբանում է, թե ինչ է նշանակում երանությունը. «Երանություն՝ պարառութիւն է ամենայն բարեաց»¹¹¹: Բոլոր գոյերի մեջ առաջին երանելին և երանության աղբյուրն Աստված է՝ ըստ առաքյալի խոսքի. «Երանելին և միակ Վոքը» (Ա Տիմ. Զ 15): Երկրորդը՝ Նրանից հետո և Նրանից ընդունելով՝ անմարմինների՝ հրեշտակների և հարկապես Նրա պարկերով սրբեղծված մարմնավորների՝ մարդկանց բնական բնությունն է այնքան, որքան պահում են Սկզբնաբխի՝ Աստծո գեղեցկությունը: Մեղքի պարճառով աղավաղելով այդ գեղեցկությունը մարդ կորցնում է նաև երանությունը: Ուստի նույն այդ Սկզբնաբխը եկավ փնտրելու մեզ՝ Իր կորսված պարկերը, և գտնելով ախարների աղքի մեջ՝ լվաց խոսքի՝ դեպի հավիրենական կյանք հոռող ջրով, որպեսզի այդ պարկերը վերստին հաղորդակից դառնար

110 Յ. Ո., էջ 85-88:

111 Մեկն., էջ 87:

Սկզբնապիպի երանությանը. «Եւ զոր օրինակ՝ հմուր պարկերագործ ասիցէ առ որ հանդերձեալ է ուսուցանել զանհմուր որ, եթէ այն է գեղեցիկ պարկեր՝ որ յայս չափ եւ յայնպիսի ձեւ լինի նկարագրեալ: Նոյնպէս եւ Քրիստոս, որ զմեր զոգիս յաստուածային նմանութիւն կամէր փոխել, որպէս զանագան դեղոց երանօգք երանութեամբքս այտքիւն՝ ցուցանէ նկարագրեալ զիրոյ պարկերին վայելչութիւն ի մեզ»¹¹²:

Քրիստոնեական կարարելությունը, աստվածացումը ճգնակեցության կամ առաքիլությունների պարզ գործադրումից առաջ պայմանավորված է Աստվածորդու մարդեղացմամբ.

Վասն այտքիկ խոնարհիկ նայ
Յանհաս փառացն գերակայ,
Զի մեր ելցուք փոքր ինչ առ նայ
Ի յաշխարհէս ըստորակայ:
Եւ այն սիրով բաղձմամբ սրբի,
Որով հոգին սրբեալ մաքրի,
Աստուածարես այնու լինի,
Որպէս խոստումն ւերունի:
Արդ այսպիսիքս **աստուածացան**,
Ընդաներար իօսակցեցան
Ընդ անեղին եւ միական,
Եղեալք բազումք միացան¹¹³:

Շնորհալին «Երանիները» համեմատում է հրեշտակների իննը դասերի հետ¹¹⁴, իսկ այդ դասերի համար կիրառում է Դիոնիսյան «Մաքրություն», «Լուսավորություն» եւ «Կարարելություն» եզրերը: Սրբոց Հրեշտակապետաց ներքոյի եւ քարոզի մեջ բացահայտ զգալի է Դիոնիսիոս Արիսպագացու ազդեցությունը, ով եւս հրեշտակաց ինը դասերը բաժանում էր երեք քահանայապետությունների՝ մաքրող, լուսավորող եւ կարարելագործող: Ահա Շնորհալու փողերը.

Կարգեցեր երիս քահանայապետութիւնս.

Կարարիչ, լուսաւորիչ, մաքրիչ, առողս եւ բաշխողս,

Զգիւրութիւն ծորես միջոցաւ, զլոյս՝ նախնեալն առ վերջինս.

Շնորհեցեր սահման յերկոցն յառաջինս դառնալ

Նմանիւ ըստ կարութեան.

Եւ զբնալն ի բեզ սիրով միութեամբ արքայիդ անմահի¹¹⁵:

¹¹² Մեկն., էջ 88:

¹¹³ Բ. Զ., էջ 175:

¹¹⁴ «Մանուկսք եղեր յերկրէ յերկին /Բընն մարամբք աստիճանին/. Հաներ նովաւ զազգ երկրածին, / Դասակցեցեր ինեալ դասին». Յ. Ո., էջ 85:

¹¹⁵ Տ. Գ., էջ 309: Ս. Ներսէս Շնորհալին, նրանից առաջ Գրիգոր Վկայասերը (Տե՛ս Ն. Գ. Անտիքեան, *ևշվ. աշխ.*, էջ 354-356), իսկ հետո՝ Ներսէս Լամբրոնացին (Տե՛ս **Ներսէս Լամբրոնացի, Մեկնութիւն Խորհրդոյ պատարագին**, Վենետիկ, 1847, էջ 80, 133, 230-231), հետեւում են հրեշտակների դիոնիսյան դասակարգությանը, որն արդեն լայն փարածում էր գտել ընդհանրական Եկեղեցում: Շնորհալին գրում է. «զորս յԱստուածարեսից Առաքելոց եւ մարգարէից ընկալեալ մեծն Դիոնեսիոս՝ երկրորդեալ բացայայտելով դիցուք

Եթե այդ դասերը բաժանվում են երեք խմբի «մաքրիչ, լուսավորիչ և կապարիչ» անվանումներով, և «զի ըստ կարգի լինիցի որ առ Աստուած համարածումն եւ՝ դարձ, եւ՝ կցորդութիւն, եւ՝ միատրութիւն»¹¹⁶, ապա երանիները եւս կարող են բաժանվել երեք խմբերի և երանիներով զարդարված մարդը. «ոչ բռնադատի գալ ի կապարումն, այլ լինի որպէս **զերեք պարսպեան աշտարակ**, զի ոչ թողու ի դրոնս զթշնամին դժուարակիւ լինել»¹¹⁷:

Առաջին երեք երանիները խոսում են այն երանության մասին, որը զգրվում է մեղքից ձերբազարվելու, Աստուծո սիրտ համար ընդունված աղքատության, հեգուության և զղջման արքասությունների մեջ: Նաջորդ երեք երանիները քրիստոնեական առաքինի կյանքին են վերաբերում, երանք համապարասխանում են արդարության ծարավին, ողորմությանը՝ մերձավորի նկատմամբ և սրբի մաքրությանը, որը նախապարաստում է հոգուն փեսնելու Աստուծո: Այնուհետ գալիս է Աստուծո խորհրդի մարահայեցության առաքինությունը՝ խաղաղությունը, որը բխում է իրական իմաստությունից և վերջապես վերջին երկու ամենակապարայա երանությունները՝ հանուն արդարության և հանուն Տիրոջ հալածանքները միավորում են բոլոր նախորդները: Սրանք վերջին փորձություններն են, սրբության նշանները¹¹⁸:

Շնորհալու մոյր հանդիպած մի արքահայրություն մեզ ենթադրել է փալիս, որ

առաջի»: **Ներք.**, էջ 11: Դիոնիսիոս Արիստագացին իր «Յաղագս Երկնայնոցն Քահանայապետութեանց» աշխատության մեջ հրեշտակների ինը դասերը բաժանում է երեք քահանայապետությունների, որոնցից յուրաքանչյուրը պարունակում է երեք խմբեր: Դրանք հետևյալներն են ըստ իջման կարգի Ա. «Մերովբէր, Քերովբէր, Աթոր», Բ. «Տերութիւն, Չարութիւն, Իշխանութիւն», Գ. «Պետութիւն, Նշխարակապար, Նշխարակ» (**Dionysius the Areopagite, Ecclesiastical Hierarchy, VI.1, Տէն R. W. Thomson, նշվ. աշխ.**, էջ 18-19): Ըստ Դիոնիսիոսի առաջին խմբի հրեշտակները, ովքեր ավելի մոյր են Աստուծո անընդմիջաբար սրանում են լուսավորությունն ու գիտությունը, երանցից այն անցնում է երկրորդ խմբին, որից էլ՝ երրորդին, ովքեր ավելի մոյր են մարդկանց: Նշխարակապարաց շարականի մեջ Շնորհալին գրեթե նույնությամբ կապարում է երկնային երեք քահանայապետությունների բաժանումը. Առաջին երկնքի քահանայապետներ՝ «Ամմահ արքային անարուստ արթոր. բազմաչեայ քերովբէր՝ սրբասաց ձայնի սրովբէր». Երկրորդ երկնքի քահանայապետներ՝ «Բարձրելոյն փառաց բարձօր փրութիւնը. անյաղթելի զօրութիւնը. վեհագոյն իշխանութիւնը», և Երրորդ երկնքի քահանայապետներ՝ «Գերագոյն էին պետութիւնը վերին. Նշխարակապար երկնաորը հրեշտակաց զինուորութիւնը»: Տէն **Շրկ.**, էջ 416: Նույն բաժանումը երկիցս փոխում ենք Նշխարակապարաց ներքոյի 10-11 և 15 էջերում, իսկ երկու անգամ էլ՝ դիոնիսյան դասակարգման ճշգրիտ վերաբարդությունը: Տէն **Ներք.**, էջ 41, 46-47: Ս. Ներսէս Շնորհալին երկնային քահանայապետությունները բնութագրում է դիոնիսյան «Կարարիչ, լուսաորիչ, մարիչ» եզրույթներով, իսկ «առողս և բաշտողս» բառերով արքահայրում է հրեշտակաց քահանայապետությունների երկակի նկարագիրը, որը լավագոյնս արքահայրված է Արիստագացու մոյր. «Որպէս վասն զի կարգ քահանայապետութեան է ոմանց մարիլ և ոմանց մարբել, ոմանց լուսաորիլ և ոմանց լուիլիլ և ոմանց լուիլագործել, իւրաքանչիւր ոմեք աստուածամանութիւն.... Աստուածային երանութիւնն որպէս ի մարդիկ աստ՝ անխառն է յամենայն անմահութենէ և լի լուսով մշրնչեանաորաւ, կապարուն և անկարապ ամենայն կապարելութեան, մարիչ և լուսաորիչ և կապարելագործ, յաւեր զի մարբութիւն սրբազան և լուսաորութիւն և կապարումն»: (**Dionysius the Areopagite, Ecclesiastical Hierarchy, III.1, Տէն R. W. Thomson, նշվ. աշխ.**, էջ 11-12): Հմմտ. «այլ և օժանդակն ըստ բնութարական կարգի զառեալն ի վեհագունիցն ի մեզ իջուցանելով զԱստուածային շնորհ»: Տէն **Ներք.**, էջ 7:

¹¹⁶ **Ներք.**, էջ 27:

¹¹⁷ **Մեկն.**, էջ 105-106:

¹¹⁸ Դուկաս Զ. 20-25-ի մեջ միայն չորս երանիներ են մատնանշվում, սակայն դրանց մեջ զգրվում ենք բարձրագոյնը, երանքը, ովքեր հալածվում են արդարության համար: Այն հետևում է աղքատության, արդարության համար ծարավի և սգավորների երանություններին:

նա ծանոթ է եղել ևս կիրառել է հայկական եկեղեցիների ճարտարապետական եռակի կառույցվածքի (գավիթ, փածար, խորան) հիման վրա հոգևոր կյանքի եռամասնյա բաժանումը: «Ողբ Եղեմիայի» մեջ նա գրում է. «Ուր են ազարբն ի փածարի, /Կամ Տեառն որդիքն ի ծաղկոցի»¹¹⁹: Եթե ազարները փածարում, իսկ որդիները՝ «ծաղկոց» խորանում են Աստծուն պաշտամունք մատուցում, ապա ծառաներն աղոթում են գավթում:

Բանաստեղծ Սուրբը հոգևոր կյանքի երեք աստիճանները համեմատում է նաև ջրի, գետի և ծովի աստիճանական զարգացման¹²⁰, ծաղիկների, փրեռախիպ սաղաքների և կենաց ծառի¹²¹, ինչպես նաև ավետարանական առակի «հարյուր, վաթսուր կամ երեսուն պողարերության»¹²² հետ. «Վասն որոյ, աղօթեսցուք ի վերայ միմեանց... մտադրութեամբ ընդունել գտերմն աստուածային բանին ի սիրտս, և պողարերել Աստուծոյ՝ մի ի յերկից պողարերութեանց բարի և պարարտ երկրին»¹²³:

Ս. Ներսես Շնորհալին նաև մարդկության հոգևոր զարգացումն է բաժանում երեք շրջանների՝ փիեզերական և պարմական առումներով: Կրկնելով Պողոս Առաքյալի միտքը (Գաղ. Գ. 24:), որ Օրենքը դաստիարակի դեր է կատարում, Շնորհալին պարկերում է աստվածային օրենքի աստիճանական զարգացումը մարդկության պարմության մեջ: Նա Աստծուն համեմատելով մանուկներին կրթող դայակների հետ գրում է. «Այսպես և օրինադիրն Աստուած՝ մինչ փոյլ էր բնութիւնս, թերեւագոյն օրինօք խրաբեաց, և որքան աճեաց յիմաստս՝ յաւել և զօրինացն ծանրութիւնս»¹²⁴: Համաձայն Շնորհալու մարդկության միտքը մանուկ էր մինչև Մովսես, ուստի չէր կարող գրել ու կարդալ: Մովսեսից հետո մինչև Քրիստոս երկխա էր, ուստի սկսեց ուսանել քարե փախարակներով և զանազան ծեծերով, ինչպես երեխաները՝ ուսուցիչների ձեռքով և Քրիստոսից հետո երիտասարդ է, ուստի երեխաների նման ծեծով չի պարժվում, այլ ուսուցանվում է իմաստությամբ ու խրատով, Քրիստոսի օրենքով: Իսկ կատարյալ մարդ նա կդառնա հանդերձյալ կյանքում՝ ըստ առաքյալի. «... մինչև հասցուք ամենեւեման յայր կատարեալ՝ ի չափ հասակի կատարմանն Քրիստոսի (Եփես. Դ. 13)»¹²⁵:

119 Ողբ., էջ 52:

120 Ողբ., էջ 57:

121 Տ. Գ., էջ 9: Հմմտ. Մեկն., էջ 5-12: Այսպես՝ Խորանների մեկնության մեջ, Շնորհալին խոսում է յուրաքանչյուր խորանին բնորոշ ծաղկի մասին. «...ծաղկանց, որք ունին յինքեանս խորհուրդս խորինս և իմաստս անյայտս՝ և հանճարս ծածուկս, որովք ոչ է պարտ զանց առնել վայրապար»։ Մեկն., էջ 6:

122 Յ. Ո., էջ 108:

123 Ընդհ., էջ 72:

124 Մեկն., էջ 105:

125 Մեկն., էջ 105: Ս. Պողոս Առաքյալի «դաստիարակության» գաղափարին հարույժ անդրադարձ է կատարել դեռևս Ս. Իրինիոս Լուզոնացին: Ըստ նրա աստվածային հայրնությունը արվում է մասնավոր «աստվածային դաստիարակության» միջոցով: Աստված հաղորդակցվում է մարդուն աստիճանաբար : Նա մարդուն նախապարաստում է փուլերով ընդունելու գերբնական հայրնությունը, որն իր գազաթնակեղին է հասնում հիսուս Քրիստոսի՝ մարմնացյալ Խոսքի անձի և առաքելության մեջ: Աստվածային դաստիարակությունն ընթանում է 3 փուլերով՝ ա. Նախապարաստություն-մարդ դրված է կյանքի ընթացության առաջ, բ. Իրականացում- «Կյանքի ճանապարհ» Քրիստոսի մեջ մարդ կարող է մերձենալ Աստծո Կյանքին, գ. Լրում - Կարուցյալ մարդն ընդունվում է երրորդությանական կյանքի մասնակցության մեջ: Ս. Իրինիոսը

Եւ ի վերջո, աստվածացման եռաստիճան ճանապարհը լավագոյնս արտահայտւում է քահանաներին ուղղված իր հորդորի մեջ: Առաջին աստիճանը խորհուրդներով կամ արարքներով գործված մեղքերից մաքրվելն է, երկրորդը՝ առաքիներություններով Աստծուն հաճելի գոհաբերությունը: Սրանից հետո միայն դեպի աստվածացմամբ ճանապարհ ելած հավաքագայն արժանանում է Աստծո Սրբություն Սրբոց մարմնաւոր երանությանը. «Նախ **մաքրեսցի** իւրաքանչիւր ոք **խոստովանութեամբ** յանմաքուր խորհրդոց եւ գործոց եւ **պարարագ կենդանի** գինքն մաքուսցէ կենդանոյն Աստուծոյ՝ **առաքինութեամբ** եւ ապա ի մաքուրն **մերձեսցի եւ սրբութեան սրբոցն սպասաւորեսցէ**»¹²⁶:

Այսու, մարդու գլխավոր պարպակնությունը եւ կոչումն է հոգեւոր կյանքի երեք աստիճաններով աստիճանաբար երկրայինից երկնայինին բարձրանալ, մարդկայինից՝ աստվածայինին: Պոլենցիալ *աստված* լինելով մարդ պէտք է հասնի այն աստիճանի աստվածահաճոյության, որի պարագային նա կդառնա ամբողջապէս աստվածացած: Մարդու կյանքի նպատակն է. «հոգւով միանալ ընդ նոյն եւ լինել Աստուած՝ շնորհօք ընդ Աստուծոյ միատրեւովն»¹²⁷: Այս հաստատմամբ Շնորհալիին հավաքարիմ է ողջ արեւելաքրիստոնեական ավանդութեանը:

հանգամանալից նկարագրում է անման եւ զարգացման այն աստիճանները, որոնցով Աստված մարդուն առաջնորդում է դեպի կարարելություն: Այն երեք սեմերը, որոնք պէտք է մարդ անցնի Աստծո պարկերով իր արարչությունից ի վեր մինչ աստվածային անապական շնորհով փրվող կարարյալ նմանությունը հետեւյալներն են՝ ա. Արարչության փնտրիություն, բ. Քրիստոսով որդեգրության փնտրիություն, գ. Սուրբ Նոգով որդիության փնտրիություն: Մնալով արարած, այսինքն՝ անփոփոխ իր բնութեամբ՝ մարդ պէտք է անցնի իր սկզբնական եւ սահմանափակ գոյաբանական վիճակից լիակատար եւ հավիտենական վերջնական վիճակի: Մարդ կոչված է կարարելու Քրիստոսի ընտրությունը՝ ապրելու այս Երկրում իբրեւ որդեգրյալ զավակ՝ վերջնականապէս հասնելու համար որդիության կարարյալ մասնակցությանը Սուրբ Նոգու մեջ: Sté Irénée de Lyon, *Contre les hérésies* IV, SC 100, Cerf, Paris 1965, էջ 542-548: Irénée de Lyon, *Contre les Hérésies* III, SC 210, Cerf, Paris, 1974, 17.1, 20.2:

¹²⁶ Ընդհ., էջ 75:

¹²⁷ Ընդհ., էջ 124:

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆ

ՎԱՏԱՆ ՄԱՂԱՎԱՆ

բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՆԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ ՋԱՎԱԽՔՈՒՄ ԵՒ ՄՅԽԵԹՈՒՄ (1885 - 1920 թթ.)

Նայկական տպագրությունը Ռուսական կայսրության սահմաններից ներս սկսվել է ԺԸ. դարի վերջերին. տպարաններ են հիմնադրվել Պետերբուրգում, Նոր Նախիջևանում, Մոսկվայում, Աստրախանում, Սարապովում, Եկատերինոդարում և այլ բաղաժնություն: 1805 թ. ցարական կառավարության տեղական մարմինները Թ-իֆլիսում հիմնադրում են ռուսական, վրացական և հայկական տառատեսակներով տպարան՝ ազգայնականությանը կայսրության օրենքներին ու որոշումներին իրենց մայրենի լեզվով իրագրել դարձնելու նպատակով: Այդ տպարանը փակվում էր ռուսաց զինվորական վարչությունը¹: Սակայն զուր հայկական տպարան Թ-իֆլիսում ստեղծվել է 1819 թ. Գևորգ Արծրունու ջանքերով, որը 1824 թ. նվիրվել է նորաբաց Ներսիսյան դպրոցին: Ա. Երիցյանն այդ մասին նույնպես նշում²: Այս տպարանում 1823 թ. լույս է տեսել հայերեն առաջին գիրքը՝ Վրաստանում³:

Ներագա տասնամյակներին՝ հարկապես Արևելյան Նայաստանին միավորվելուց հետո, երբ Թ-իֆլիսը դառնում է Անդրկովկասի վարչական կենտրոն, այնտեղ բուռն վերելք է ապրում հայկական տպագրությունը, հիմնադրվում են բազմաթիվ հայապառ տպարաններ, ստեղծվում է հարուստ մամուլ, գործում է Նայկական հրատարակչական ընկերությունը, բացվում են գրադարաններ, գրախանութներ, և դարավերջին Թ-իֆլիսն արդեն դառնում է հայ գրականության ու մշակույթի առաջատար կենտրոնը Անդրկովկասում: Իհարկե, այդ շրջանում հայկական տպարաններ էին ստեղծվել նաև Անդրկովկասի հայաշատ բազմաթիվ այլ բաղաժնություն՝ Շուշիում՝ 1827-ից, Շամախիում՝ 1848-ից, Բաքվում՝ 1870-ից, Գանձակում՝ 1874-ից, Երևանում՝ 1875-ից, Ալեքսանդրապոլում՝ 1876-ից, Կարսում՝ 1880-ից, Նոր Բայազետում՝ 1890-ից, Գորիսում՝ 1909-ից, և այլուր:

1 Տե՛ս Ադերսանդր Երիցյան, Պատմություն 75-ամեայ գոյության Ներսիսյան Նայոց ինքնուրույն դպրոցի որ ի Թ-իֆլիզ (1824-1899 թթ.), և Ա. Ա. (1824-1850 թթ.), Թ-իֆլիս, 1898, էջ 120:

2 Տե՛ս անդ, էջ 120-121:

3 Նախախորհրդային շրջանում Թ-իֆլիսում գործած հայկական տպարանների և գրապուրջյան համառոտ պատմությունը տե՛ս Վ. Ս. Մաղալյան, Նայկական տպագրությունը Վրաստանում (XIX դար-XX դարի սկիզբ)։ «Բաներ Երևանի համալսարանի», 1993, թ. 1, էջ 160-174:

Նույն փաթեթներին փալագրական գործն արմատավորվում է Վրաստանի հայաբնակ գավառներում ու մարզերում: Շուրջով փալարաններ են հիմնադրվում Ախալցխայում, Ախալքալաքում, Սղնախում, Բաթումում ու Սուխումում, որոնք լույս են ընծայում հայերեն գրքեր ու թերթեր, բազմացնում են իշխանության փեղակա մարմինների որոշումներն ու հրահանգները:

Մեր նպատակն է այսօրվա ներկայացնել Ջավախքում և Մեսխեթում հայկական փալարանների հիմնադրման և գրադարանային սկզբնավորման ու զարգացման համառոտ պատմությունը՝ սկսած ԺԹ. դարի վերջին բառորդից մինչև Վրաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը⁴:

* * *

Սակայն, նախքան բուն նյութին անցնելը, նշենք, որ ցարդ ստեղծվել են հայ գրքի և փալագրության արվեստի պատմությանը նվիրված մի շարք աշխատություններ⁵: Տարբեր ժամանակներում հրապարակ են հանվել հայ փալագիր գրքի մատենագիտական ցանկեր⁶: Վերջերս այս ամենին ավելացավ հայ փալագիր գրքի ամբողջական մատենագիտությունը՝ չորս սովորաբաժնավալ հատորներով:

Մենք մեր առջև դրված խնդիրների լուծման համար օգտագործել ենք վերը նշված մատենագիտության վերջին երկու (3-րդ և 4-րդ) հատորները, որոնք ընդգրկում են 1851-ից մինչև 1920 թ. ընկած ժամանակահատվածում փալագրված հայերեն գրքերի ցուցակները և նկարել ենք, որ մեզ հայտնի մի քանի անուն գրքեր, որոնք այդ ընթացքում փալագրվել են Ախալցխայում և Ախալքալաքում, հիշյալ հատորների ցուցակներում բացակայում են: Մենք, շնորհակալությամբ օգտագործելով այդ հատորների՝ հիշյալ քաղաքներում լույս տեսած գրքերի վերաբերյալ մատենագիտական հարուստ նյութերը, միաժամանակ դրանցում փորձել ենք կատարել որոշակի լրացումներ, փալարանների թվի ու անունների ճշգրտումներ և այլն:

* * *

Ջավախք-մեսխեթյան բարձրավանդակը և նրան հարող շրջանները, որ հնուց անտիք բնակեցված են եղել հիմնականում հայ ազգաբնակչությամբ, աչքի են ընկնում հոգևոր-

4 Մենք այսօրվա Վրաստանը, որպես առանձին հանրապետության անուն, օգտագործում ենք պայմանականորեն՝ նկարի ունենալով նրա ներկայիս կարգավիճակն ու սահմանները: Մեզ հետաքրքրող ժամանակահատվածում Վրաստանը, ինչպես և Նախաստանը, գրավել են Ռուսաստանի կազմում, այդ թվում նաև՝ այն հայաբնակ գավառներն ու մարզերը, որոնց մասին այսօրվա խոսվում է: Դրանք խորհրդային շրջանում են մտնում Վրաստանի կազմի մեջ:

5 Տե՛ս Գարեգին Զարեհանալեան, Պատմություն հայկական փալագրության (1513-1895), Վենետիկ, 1895. Լեո, Հայկական փալագրություն, հ. 1-2, Թիֆլիս, 1901-1902. Թեոդիկ, Տիպ ու Տառ, Կ. Պոլիս, 1912. Գարեգին Լևոնյան, Հայ գիրքը և փալագրության արվեստը, Երևան, 1946 և 1958. Արամ Բարսեղյան, Հայ գիրքը և փալագրությունը, Երևան, 1963. Քնարիկ Կորկոտյան, Հայ փալագիր գիրքը Կոնստանդնուպոլսում (1567-1850 թթ.), Երևան, 1964. Ռաֆայել Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1977, Հայ գիրքը, Երևան, 1981, Նակոբ Մեղապարար, Երևան, 1982 և այլն:

6 «Հայ հնարից գրքի մատենագիտական ցուցակ (1512-1800)», համառոտ նկարագրություններով և ծանոթագրություններով, կազմեցին՝ Ն. Դավթյան, Ն. Միլվանյան, Ն. Ոսկանյան, Ք. Կորկոտյան, Մ. Միրզոյան, Ա. Սավադյան, խմբագրությամբ՝ Ն. Անասյանի, Երևան, 1963. Ռ. Իշխանյան, Հայ հնարից գիրքը, Երևան, 1968 և այլն:

մշակութային ու պարմաճարարապետական բազմաթիվ հուշարձաններով: 1829-1830 թթ. Արեւմտյան Նայասարանի Էրզրումի նահանգից այս փարածքներ փեղափոխվեցին ու բնակություն հաստատեցին հագարավոր հայ եւ հույն ընտանիքներ: Նրանք իրենց համար բնակության նոր վայրեր ընտրեցին Ախալցխայի, Ախալքալաքի, Ծալկայի ու Աղբուլաղի (ներկայումս՝ Թեթրի-Շղարտ) շրջանների լքված գյուղերն ու քաղաքները: Նկարագա փաստամյակներում այդ բնակավայրերում հների կողքին ավելանում են մշակութային նոր օջախներ, սկսում են գործել հայկական դպրոցներ ու եկեղեցիներ: Դարավերջին նշված վայրերում արդեն որոշակի զարգացում էին ապրել գյուղատնտեսությունն ու անասնապահությունը, արհեստագործությունն ու ժողովրդական արվեստները: Եւ պատահական չէ, որ ժողովրդի կողմից Ախալցխան համարվել է արվեստների, իսկ Ախալքալաքը՝ արհեստների քաղաք:

Տիշյալ գավառներում են ծնվել ու գործունեություն ծավալել գրական-մշակութային բազմաթիվ նշանավոր գործիչներ՝ գուսաններ ու գրողներ, երգիչներ ու դերասաններ, գիտնականներ ու մանկավարժներ, մեծանուն արվեստագետներ: Ջավախքը հայ իրականության մեջ հայրնի է հարկապես իր գուսաններով, որոնցից են Ղունկիանուր (Կարենցի), Մաթինը, Սիլային, Թեֆիլին, Ջիվանին, Ֆիրադին, Սուխասին եւ ուրիշներ, գյուղագիրներ Նովի. Մալխասյանը, Ջավախցին, Վարդան Շահպարտյանը, բանահավաք ու ազգագրագետ Սեյլանը, գրականագետ, դրամատուրգ ու թարգմանիչ Գևորգ Ալթունյանը, լեզվաբան Գրիգոր Վանցյանը, քիմիկոս-բանդակագործ Վահագն Դեմիրձողյանը եւ ուրիշներ: Ջավախքի ծնունդ են նաեւ հայ գրականության դասականներ Վահան Տեղյանն ու Դերենիկ Դեմիրճյանը:

Իսկ Ախալցխան փվել է մի շարք նշանավոր արվեստագետներ ու ականավոր գիտնականներ, որոնցից են Վարդգես Սուրենյանցը, Վահրամ Գայֆեճյանը, Նակոր Կոջոյանը, Սյունիանու Մալխասյանը, Նակոր Մանանդյանը եւ այլք, որոնք մինչեւ իրենց կյանքի վերջը հոգևոր-մշակութային սերտ կապեր են ունեցել ծննդավայրի հետ:

Տարբեր ժամանակներում Ջավախքում ու Մեսխեթում գիտամանկավարժական աշխատանք են կատարել նաեւ հայրնի հրապարակախոս, փոքրագետ, գրականագետ ու հասարակական գործիչ, «Մուրճ» հանդեսի հիմնադիր-խմբագիր Ավերիք Արասխանյանցը, ականավոր բանահավաք, ազգագրագետ ու հնագետ Երվանդ Լալայանը եւ ուրիշներ:

Նրանք, ԺԹ. դարի վերջին եւ հաջորդ դարի սկզբին ապրելով ու սրբազանորեն Ջավախքում ու Մեսխեթում, իրենց հեղինակած գրքերը սկզբնական շրջանում, մինչեւ հիշյալ վայրերում փաթարանների հիմնադրումը, փապգրել են Թեֆիլիսի, Ալեքսանդրապոլի (այժմ՝ Գյումրի), Վաղարշապատի, նույնիսկ՝ Երուսաղեմի հայկական փաթարաններում: Այդ հեղինակներից առաջինը Կարինից գաղթած եւ Ախալքալաքի գավառի Օրջա գյուղում բնակություն հաստատած Դավիթ քահանա Սարգսյանն է, որն իր «Խաղաղութիւն մրաց» գիրքը լույս է ընծայել Վաղարշապատում, Ս. Էջմիածնի փաթարանում, 1874 թ.:

Էրզրումից Ջավախք գաղթած առաջին երեսնի դեմքերի մեջ իր ուրույն փեղն ունի

նաև գուսան **Ղունկիանոս Կարնեցին**: Նա ծնվել է 1781-86 թթ. միջակայքում, Կարին քաղաքում, նշանավոր վաճառական, աղա Աճեմ-Նարությունի և Արմա խաթունի ընտանիքում: Պապանի Ղունկիանոսը հոր հետ առևտրական գործերով մեկնում է Պարսկաստան, որտեղ և ստանում է նախնական կրթություն: Դպրոցում ցուցաբերած արարակարգ ընդունակությունները նկատի ունենալով՝ ծնողները նրան ուղարկում են Լիբանան, Անտոնյանց վանքում կրթությունը շարունակելու և քահանա ձեռնադրվելու նպատակով, սակայն Ղունկիանոսը հակված էր դեպի ճգնակեցությունը: Ուստի նա որոշ ժամանակ անց մեկնում է Եգիպտոս, իր թրջ ամուսնու՝ մեծահամբավ Պեպրոս աղայի մոտ, որի հեղինակավոր միջնորդությամբ շուտով հրավիրվում է պալատ և ծառայության անցնում Իբրահիմ փաշայի մոտ:

Եգիպտահունական պարերագմի շրջանում Ղունկիանոսը, կորցնելով իր դիրքն ու ունեցվածքը, փրկափոխվում է Նալեպ, իսկ այնտեղից 1828-ին՝ անցնում է Ղրիմ: Այստեղ նա մի նամակ է հղում Ռուսաց կայսերը՝ հայերին օգնություն ցույց տալու խնդրանքով: Ստանալով իր նամակի դրական պատասխանը՝ Ղունկիանոսը գալիս է Թիֆլիս և, իմանալով, որ Էրզրումցիները գաղթել են Ջավախք, իր հարազատներին գրնելու նպատակով մեկնում է այնտեղ ու հաստատվում Ախալքալաքի գավառի Վարեան գյուղում, ուր էլ անցկացնում է իր կյանքի վերջին տարիները՝ զբաղվելով մանկավարժությամբ, կրթելով ու դաստիարակելով մանկահասակ երեխաներին: Վախճանվել է 1841 թ. Վարեանում և թաղվել գյուղի հին եկեղեցու գավթում: Նրա շիրմի վրա կառուցված «Սուրբ Ղունկիանոս» մատուռը վաղուց դարձել է ուխտարարելի:

Ղունկիանոս Կարնեցու սրբեղծագործությունների հիմնական թեման մարդու բարդ ներաշխարհն է, պանդխտությունն ու գաղթը, կորուսյալ հայրենիքի ողբերգությունը, Աստվածամոր գեղեցկությունը, հոգու մաքրությունն ու անաղարկությունը: Նա սրբեղծագործել է նաև պարսկերեն, թուրքերեն ու արաբերեն լեզուներով: Նրա սրբեղծագործությունները երմանա՝ 1883 թ., տպագրվել են «Բազմալեպ» հանդեսում, որտեղ առանձին գրքով լույս են տեսել «Քերդուածք Ղունկիանոս երգչի Կարնեցոյ» (Վենետիկ, տպ. Սուրբ Ղազարի, 1886) վերատառությամբ: Այդ ժողովածուն նույն վերագրով 1893-ին Վենետիկում վերահրատարակվել է երկու անգամ: Նրա սրբեղծագործություններից ժամանակին թարգմանվել են նաև ռուսերեն և տեղ գրել Վ. Յա. Բրյուսովի կազմած «Поэзия Армении» ժողովածուում (Մոսկվա, 1916), իսկ 1995 թ. Երևանում լույս է տեսել նրա բանաստեղծությունների ընտրանին «Ղունկիանոսի ընծան» վերատառությամբ:

Ջավախքին նվիրված մեզ գարդ հայտնի առաջին հրապարակումն է **Խորեն Խորխոռունու** «Ախալքալաքեցու վերքերը» (Թիֆլիս, 1883) գրքույկը, որը ժամանակին բուռն բանավեճերի տեղիք է տվել թե՛ Ախալքալաքում և թե՛ Թիֆլիսում: Այն բացվում է Գամառ-Քաթիպայից (Ռափայել Պարկանյան) բերված «Թող լռե՛ մոռնա՛, անդամալոյծը» բնաբանով: Նրապարակախոսական շնչով գրված այս գրքույկում հեղինակը փորձում է վերհանել խավարի ու տրգիստության մեջ խաղաղափող ու տառապող ջավախահայության ցավերն ու վերքերը և քննադատական խիստ վերաբերմունք է դրսևորում Ախալքալաքում տիրող հոռի բարքերի նկատմամբ, ներկայացնում ընտանիքում՝ կնոջ

սարկական վիճակը, որը նա քաղաքակրթության ստորին աստիճանի վրա գտնվելու արդյունք է համարում: Նեղինակը ցավում է, որ երեխաները հոգով ու մարմնով անխնամ են, բարոյական և մտավոր դաստիարակություն ընդունելու չեն ստանում, «թե՛ հայրերը և թե՛ մայրերը գրեթե ոչինչ աջակցություն ցույց չեն տալիս ուսումնարաններին իրենանց զտակաց ուսման և դաստիարակության գործում»: Նա քննադատում է «վաճառանոցները, սրճարանները, հասարակական միջավայրերը», որոնցում տիրում են «բամբասանքը, զրպարությունը, ստախոսությունը», քննադատում է նաև հոգևորականությանը, որը ոչինչ չի ձեռնարկում վիճակը փոխելու համար: Նեղինակն ասում է, որ «Վաճառանոցը փողոցից յեփոյ անբարոյականութեան և զանազան ու բազմաթիւ ախտերի բարձրագոյն դպրոցն է, ուր պատանիները իրենանց դասընթացը աւարտելով՝ դառնում են հասարակութեան չափահաս անդամներ»⁷:

Ամփոփելով իր խոսքը՝ նեղինակը գտնում է, որ «չպէք է բոլորովին վիսպուել», այլ սրեղծված իրավիճակը կարելի կլինի բարեփոխել. «Եթե՛ նախ՝ Ախալքալաքում գտնուող լրջմիտ, խելացի և անբարոյականութեան վիշապին բոլորովին կերակուր չդարձած երիտասարդ մարդիկ կազմէին մի խնայողական ընկերություն, որի նպատակը լինէր չափաւորութիւնը, իբրեւ մայր ամենայն առաքինութեանց՝ թագաւորեցնել իրանց մէջ և նիւթական փոխադարձ օգնութիւններ անել միմեանց, երկրորդ՝ եթե՛ մեր քահանաներից նոքա, որոնք փողք ի շարել կարող էին իրենանց վարքով և խօսով հալածելին մոլորութիւնները, բացաւրէին հասարակութեանը իւր կորստական ընթացքը և պարկերացնէին նորա առաջ սարսափելի ապագան, երրորդ՝ եթե՛ մեր ծխական արական ուսումնարանը փոխադրուէր գէթ թեմական 3 կամ 4 դասարանեան դպրոցի, չորրորդ՝ եթե՛ մեր զանազան միջնակարգ և բարձրագոյն ուսումնարաններին ուսանողները ուսումն աւարտելուց յետոյ, վերադառնային իրենանց հայրենի քաղաքը և իբրեւ Ախալքալաքայ քաղաքացիներ՝ նորա ցաւերին ցաւակից և ուրախութիւններին ուրախակից լինէին, և հինգերորդ՝ եթե՛ մի քանի Ախալքալաքցի օրիորդներ գէթ միջնակարգ ուսումն ստանային (օրինակ - Տփլիսիսի Գայիանեան ուսումնարանում) և, վերադառնալով հայրենիք, իրենանց թշուառ քոյրերին պաշտպան և նեցուկ հանդիսանային, նորանց մտաւոր և բարոյական կեանքին քաղցր ճաշակ հաղորդէին և երիտասարդութեանը աջակցէին հասարակօգուտ գործունէութեանց մէջ - այն ժամանակ արգիւրդիւնը անբարոյականութեան հետ հեղուկեղուկ կհալածուէին մեր միջից, կենաց մի նոր արշալոյս սկսուէր Ախալքալաքի համար, կվերածնէր մեր մեռեալ հասարակութիւնը բանաւոր և բարոյական կեանքի մէջ և կսկսէր փայլել Աստուծոյ յայ աշխարհում, իբրեւ մի լուսաւոր կէտ...»⁸:

Նա հարց է բարձրացնում գավառում սրեղծելու կուլտուր-մշակութային օջախների ցանց, ավելացնելու երկսեռ դպրոցների բանակը, լուրջ ուշադրություն դարձնելով մարադ սերնդի կրթության ու դաստիարակության գործին, առաջարկում է դեռահաս աղջիկների ու կանանց համար սրեղծել ուսման ու աշխատանքային բարենպաստ պայ-

7 **Խորխոռունի**, Ախալքալաքցու վերքերը, Թիֆլիս, 1883, էջ 10:

8 Անդ, էջ 43-44:

մաններ, երիտասարդությանը հեռու պահել մոլեխաղերից ու անպարկեշտ միջավայրերից, նրանց ուժն ու կարողությունն օգտագործել հանրօգուտ աշխատանքում:

Խորխոռունու այս գիրքն անմիջապես արժանացել է ուշադրության և դժգոհությունների ու փարաձայնությունների փողիք փվել: Դրանց պատճառը հեղինակի խիստ ոճն է ու քննադատական ոգին, ինչպես նաև գրքում բերված օրինակներից մի քանիսի իրականությանը չհամապատասխանելը, դրանց ակնհայտ ուռճացումն ու չափազանցումը և այլն:

Շուրթով մամուլում հայտնվում են հեղինակին պախարակող հոդվածներ ու ելույթներ, որոնց համար նա հարկադրված է եղել պատասխանել իր ընդդիմախոսներին նոր գրքով, որը փապգրվել է նույն փառքում՝ և կրում է «Խորխոռունու բացաբրութիւնը» վերաբրութիւնը:

Նեղինակը, պատասխանելով իր ընդդիմախոսների քննադատական դիտողություններին, նորանոր փաստեր է վկայակոչում և ապացուցում «Ախալքալաբեցու վերքերի» ճիշտ ժամանակին հրապարակվելու կարևորությունն ու օգտակարությունը: Նա «Բացաբրութեան» հենց սկզբում գրում է. «Մենք՝ գրելով «Ախալքալաբեցու վերքերը» վերնագրով բրոշիւրը, աչքի ունէինք միայն հասարակական բարիքը, որը մանկութիւնից մեր երագների, մեր երեւակայութեան, մեր գաղափարների և մեր գործունէութեան միակ նպարակն է եղած: Այդ նպարակին հասնելու համար՝ իմ ընրրած ամենաճիշտ և ամենանպարակայարմար միջոցն է եղած խիստ և անաչառ անձնաքննութիւնը: Մասնաոր իօսակցութեանց մէջ, հրապարակներում, հասարակական փողերում և ամէն փող՝ ուր պարահել է մեզ բերան բաց անել հասարակական հարցերի մասին, և մեր բոլոր հասարակական գործունէութեան մէջ՝ այդ ուղղութիւնը եղած է մեր դաւանութիւնը»¹⁰:

«Դառն է այն դեղը,- ավելացնում է նա,- որ բժիշկը դժկարութեամբ լեցնում է հիւանդի բերանը և վերջինը մեն դժկամութեամբ ընդունում է, բայց դորա արդիւնքը, դորա արգասիքը կենսական է հիւանդի համար: Վիրահարը անխնայ կերպով՝ առանց բոլորովին ուշք դարձնելու վիրաորուածի գոռում գոչիւնին, լաց և կոծին, կրրարում է նորա փարած և նեխած անդամը, բայց դորանով նա կեանք է փալիս հիւանդին...»: Ուսփի,

* Մեզ թվում է Խորխոռունու «Ախալքալաբեցու վերքերը» գրքույկը, որի գրության ավարտը հեղինակի կողմից թվագրված է 1882 թ. սեպտեմբերի 4-ը, չնայած փիւրղոտաթերթին հրապարակման փարեթիվ է նշված 1883-ը, փապգրվել է ավելի վաղ, քանի որ գրաքննության կողմից նրա փապգրության թույլփութիւնը փրվել է 1882 թ. հոկտեմբերի 13-ին: Իսկ «Խորխոռունու բացաբրութիւնը» գրքույկի համար հեղինակի կողմից գրության ավարտ է նշված 1883 թ. հունվարի 15-ը: Այս փաստերը թույլ են փալիս ենթաղղելու, որ «Ախալքալաբեցու վերքերը» գրքույկը լույս է փետել 1882 թ. հոկտեմբերի վերջերին կամ նոյեմբերի սկզբներին, փարածվել ընթերցողների շրջանում և փողիք փվել դժգոհութիւնների: Դրանից հետո հեղինակը նոր միայն գրել է իր «Բացաբրութիւնը», որի համար բավականին ժամանակ էր հարկալղոր: Իսկ եթե ընդունենք, որ երկու գրքերն էլ փապգրվել են 1883-ին, ինչպես նշված են դրանց փիւրղոտաթերթերին, ապա պեարք է նկարել, որ մի քանի օրում անհնար կլիներ առաջին գրքի փապգրութիւնն ու փարածումը ընթերցողների շրջանում, ապա և քննարկումն ու քննադատական հողվածների հրապարակումը, և միաժամանակ՝ երկրորդ գրքույկի սրեղծումը: Ուսփի պեարք է ընդունել, որ «Ախալքալաբեցու վերքերը» լույս է փետել 1882 թ., իսկ «Բացաբրութիւնը»՝ 1883 թ. փետրվարի 13-ից հետո, երբ գրաքննության կողմից փապգրության թույլփութիւն էր փրվել դրան:

10 **Խորխոռունի**, Խորխոռունու բացաբրութիւնը, Թիֆլիս, 1883, էջ 3:

հեղինակը մերժում է «շողոքոթությունը, սպոր կրքերի խնկարկությունը, անասնական ինստինկտների գովաբանությունը», որոնք ժամանակի «մի կարգ հասարակական գործիչների» գեներն են եղել իրենց իսկ ասելով՝ «քարի նպատակների համար»: Սակայն դրանք հեղինակի «աչքում ժանր են, քան ժանրախորը և թունաոտ՝ քան օձը»: «Լոյտլայի դելիզը,- ասում է նա,- որ գործադրում է դարձնալ մեր մի կարգ հասարակական գործիչների մեջ՝ մեր աչքում դժոխքից առելի արելի է»¹¹: Եւ սրան հաջորդում է հեղինակի հավաստումը. «Պարոններ, մենք ապրում ենք բանականության, ճշմարտության և լուսոյ դարում. մեր գեներն եւս պարսաոտ են լինել բանական, ճշմարիտ և լուսաոտ: Եթե ուզում ենք հասարակական գործիչ լինել այս կամ այն ասպարեզում՝ աներկիւղ, բաց ճակարով և բաց ճանապարհներով դիմենք դէպի մեր նպատակը: Կրկնում ենք՝ այս է եղել մեր ուղղությունը՝ թէն զանազան նենգամիտ մարդիկ, ամբոխին մոլորեցնելու համար, սեւը՝ սպիտակ, խաւարը՝ լոյս և սպությունը՝ ճշմարտություն ջանացին ցոյց տալ: Այդպիսիներին նուիրում ենք մեր խորին զգուանքը և արհամարհանքը»¹²:

Այնուհետև հեղինակը «Բացարարության» 14 փոքրածավալ գլուխներում, մեկ առ մեկ մեջբերելով ընդդիմախոսների՝ իր և իր ընդհանրի հասցեին արված քննադատությունները, չի հերքում և չի մերժում դրանք, քանի որ այդ ամենը իր ժամանակի ախալքալքցիների ընդհանուր ախտերն են եղել, հասարակական չարիքի աղբյուրները, այլև, բազմաթիվ նորանոր փաստերով հարստացնելով, կրկին պնդում է այն դառն ճշմարտությունը, որ Ախալքալքը պէտք է այդ ախտերից բուժվի, իր նպատակը միայն դա է եղել, երբ բացել ու հանրության առջև ի ցոյց է դրել նրա «հիւանդությունները»:

Միաժամանակ նա իր գրքերի փաթեթը էջերում բարձր է գնահատել Ջավախքի հայության մի շարք դրական կողմերը՝ վկայակոչելով նրա նվիրվածությունը իր հայրենի հողին, Էրզրումյան շրջանի և Ջավախք գաղթած առաջին սերունդների աշխատանքությունն ու արդարամտությունը, նրանց բարոյական վեհ հասկանիչները: Նա գտնում է, որ այդ «ախտերն ու վերքերը» հաբուկ են միայն ջավախահայության նոր սերնդին, որոնք նա ձեռք է բերել վերջին շրջանում, հիմնականում Թիֆլիսի և շրջակա գավառների ազգաբնակչության հետ առևտրապրնեսական կապերի մեջ մտնելու հետևանքով՝ ընդօրինակելով նաև նրանց կենցաղի ու միմյանց հետ ունեցած ամենօրյա հարաբերությունների հոռի կողմերն ու բարքերը: Նեղիմակն իր գրքերի փաթեթը էջերում բազմիցս ընդգծում է, որ իր չարամիտ ընդդիմախոսները այդ լուսավոր կողմերը չեն ուզում նկատել, այլ միայն սեռով են պարտւմ ամեն ինչ:

Սակայն, մեզ չհաջողվեց դրանց հեղինակի մասին գտնել կենսագրական հավաստի տեղեկություններ, բացի այն մի քանի կցկտուր ակնարկներից, որ ինքն է անում իր մասին հիշյալ գրքերի փաթեթը էջերում: Ելնելով այդ փաստերից՝ կարող ենք ասել, որ նա ծնվել ու մեծացել է Ախալքալքում, ուր էլ ստացել է նախնական կրթություն, որից

¹¹ Տե՛ս անդ, էջ 3-4:

¹² Անդ, էջ 4:

հեպո, ըստ երևույթին, ավարպել է Թ-իֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը և, ձեռնադրվելով քահանա, վերադարձել է ծննդավայր ու նվիրվել հոգևոր գործունեության:

Նա եղել է Ախալքալաքի Դեմիրձողյան նշանավոր քահանայի փեսան՝ ամուսինը Դերենիկ Դեմիրձյանի հորեղբոր՝ Սյունիանու քահանա Դեմիրձողյանի դստեր: Վերջինիս եղբայրը՝ Սյունիան Դեմիրձողյանը (1858-1885), նույն շրջանում նույնպես քահանա է եղել Ախալքալաքում և, որպես հոգևոր գործիչ, մանկավարժ ու շնորհալի բանաստեղծ, վայելել է շրջապարի սերն ու համակրանքը: Սակայն, այս երկու բարեկամ քահանաները կյանքում եղել են հակառակորդներ: Այդ մասին Դ. Դեմիրձյանը իր հայ դրամատուրգիայի ու թատրոնի մասին գրած հուշերում հետևյալն է ասում. «Տեր-Սյունիանը հոգևոր քարոզիչ էր: Նայրենասիրության հետ և ճիշտը՝ նրանից ավելի շատ, նա իր քարոզների նյութ էր դարձնում Կրեդական հարուստներին ու արհեստավորներին: Անխնա ձաղկում էր հարուստներին և պաշտպանում չքավոր արհեստավորությանը, որի պարճառով նրան հարուստները հալածում էին: Նախաձեռնից ամենատեղը նույն եկեղեցու ավագ քահանա Կրեդական էր, կալվածատեր և հարուստ: Սրա դեմ էր դուրս գալիս Կրեդականը և այնպես շանթահարում՝ իբրև կեղերգի, փարիսեցու, որ ողջ քաղաքը լարված էր լինում և սպասում, թե ինչով պիտի վերջանա այս պայքարը: Պայքար, իրոք, կար, որովհետև Կրեդական էլ իր կողմից էր հարվածում Կրեդականին: Իհարկե, նրա գեները ինքրիզն էր և գրպարությունը, բայց նա չէր կարողանում հաղթել Կրեդականին, որովհետև քաղաքի արհեստավորությունը սովոր էր և ջերմորեն պաշտպանում էր Կրեդականին: Այս երկու քահանաների պայքարն ու գոյությունը ավելի ուշագրավ էր դառնում և բարձրացնում Կրեդականի դիրքը նրանով, որ Կրեդականը նրա փեսան էր»¹³: Այսպեղից կարելի է եզրակացնել, որ Կրեդական Կրեդականում հիշյալ երկու գրքույկները ծնվել են նաև այդ պայքարի արդյունքում: Դրա համար էլ, իրենց արժանիքներով հանդերձ, ունեն նաև ենթակայական մտքեցումներ, որոնք և ժամանակին խիստ քննադատվել են: Սակայն, միաժամանակ չպետք է լրիվ անտեսել այդ գրքերի արժանիքները: Դրանք ունեցել են դաստիարակչական նշանակություն և ժամանակին կարևոր դեր են կատարել Ջավախքի հասարակական կյանքում: Այդ գրքույկներն այսօր էլ կարդացվում են մեծ հետաքրքրությամբ և իրենց բարերար ազդեցությունը թողնում ընթերցողի վրա և մերօրյա երիտասարդությանը ևս հուշում, թե նա ինչպես պետք է կրթվի ու դաստիարակվի, զարգանա ու պիտանի մարդ դառնա, զբաղվի հանրօգուր աշխատանքով, օրինակ ծառայի ընդհանրում ու շրջապարում և իր նպատակները բերի հասարակության ու հայրենիքի բարօրության գործին:

Նայրենի մանկավարժ, գրող ու բանաստեղծ **Սեյլանը** (Արշակ Մարտյան, 1861-1934) ծնվել է Ախալքալաք քաղաքում: Թ-իֆլիսի Ներսիսյան դպրոցն ավարտելուց հետո ուսումնառությունը շարունակել է Կ. Պոլսի Կեդրոնական վարժարանում, որտեղից ստացել է առաջին կարգի ուսուցչի վկայագիր: Նա 1886 թ. եղել է Մաստուում, որտեղ

13 Տե՛ս Դերենիկ Դեմիրձյան, Երկերի ժողովածու փասնչոքս հարոքով, հ. XIV, Երևան, 1987, էջ 73-74:

հիմնադրել է ուսումնարաններ, պաշտոնավարել է Զմյուռնիայում, Կարինում, Տրապիզոնում, 1910 թ. եւրոպացի մի խումբ գիտնականների հետ բարձրացել է Արարապի գագաթը: 1890-ականների կեսերին վերադարձել է Ախալքալաք և զբաղվել մանկավարժությամբ և սրբազանությունների աշխատանքով: 1920-1924 թթ. ուսուցչություն է արել նաև Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, Ծաղկայում ու Մանգլիսում, Վերին Ադրանում, ղեկավարել է Ախալքալաքի գավառի հնագիտական կայանի աշխատանքները: Իր գործունեության ընթացքում գրի է առել ավանդություններ, որոնք մամուլում և առանձին գրքերով տպագրվել են Թիֆլիսում, Ալեքսանդրապոլում և այլուր. դրանք են՝ «Բախարի մեկ խաղը» և «Խան-Միրան» (1892), «Նայթա-Ֆիրապ» և «Առն կայսր» (1904) գրքերը: Նա գրել է նաև հայ ազգային կուսակցությունների կազմավորման ու պայքարի առաջին տարիների պատմությանը նվիրված մի աշխատություն «Ֆերիտ» վերնագրով, որը կորել է: Նրա «Մասուն» պարմագգազրական արժեքավոր ակնարկը լույս է տեսել 1990-ին, իսկ «Նշմարներ»-ը՝ 1999-ին, Երևանում¹⁴:

Զավախքի ժողովրդագրությունն ու բանահյուսությունը ուսումնասիրելու գործում մեծ ավանդ ունի **Երվանդ Լալայանը** (1864-1931): Նա ծնվել է Ալեքսանդրապոլում, Արցախից այսօրեղ տեղափոխված նահապետական մի հին գերդաստանում: Ծննդավայրում սրանալով նախնական կրթություն՝ ուսումնառությունը շարունակել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, որն ավարտելուց հետո մանկավարժական աշխատանք է կատարել Զավախքում ու Մեխիսթում: Այդ տարիներին էլ նա ամուսնանում է Ախալքալաքում, ճանաչված հասարակական գործիչ Արսեն Նարությունյանի դստեր՝ Նայկանուշի հետ: Վերջինիս ծնողները իրենց միջոցներով նրանց 1890 թ. ուղարկում են արտասահման ուսման: Ե. Լալայանը ընդունվում է Ժնևի համալսարանի հասարակագիտական ֆակուլտետը, իսկ Նայկանուշը՝ բնագիտական: 1894-ին նրանք ավարտում են համալսարանը: Ե. Լալայանին շնորհվում է սոցիալական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան, որից հետո նա շուրջ կես տարի աշխատում է Վիեննայի Միլիթարյանների մոլ, ապա՝ Փարիզի մարդաբանական դպրոցում, միաժամանակ ավարտում է Լոնդոնի համալսարանին կից մանկավարժության դասընթացը՝ սրանալով ուսուցչի որակավորում: Վերադառնալով հայրենիք՝ Ե. Լալայանը 1895 թ. աշխատանքի է անցնում Շուշիի թեմական դպրոցում: Այսօրեղ էլ հիմնադրում է «Ազգագրական հանդեսը» (1896-1916 թթ.), որի առաջին գիրքը լույս է տեսել Շուշիում, մյուսները՝ Թիֆլիսում: Բնան տարվա ընթացքում տպագրվել է 26 գիրք: Լալայանի խմբագրությամբ հրատարակված այդ հանդեսը անգուցական դեր է կատարել հայ բանահյուսության հավաքման ու ուսումնասիրության և ազգագրության ու ժողովրդագրության սկզբնավորման գործում: Նրա Ա. և Բ. գրքերում է տպագրվել ակնամար բանագետի «Զատախք. նիւթեր ապագա ուսումնասիրութեան համար» աշխատությունը (1896 թ.): Իսկ 1892-ին Թիֆլիսում լույս է տեսել «Զատախքի բուրմուները. ժողովրդագրական նիւթեր» ժողովածուն: Զավախքին և

14 Տե՛ս **Յակոբ Պերրոսեան**, Սէլյան. կեանքը և սրբազանությունը, Երևան, 2011:

Մեխանիզմներ վերաբերող այդ նյութերը նա գրի էր առել Ախալքալաքում և Ախալցխայում աշխատելու փառիներին:

Ե. Լալայանի այդ շրջանի ուսումնասիրությունների արդյունք է նաև «Կարևոր գաղթականություն» աշխատանքը, որն անտիպ էր մնացել երկար ժամանակ: Ներկայումս Ե. Լալայանի՝ Ջավախքին ու Կարևոր գավառին վերաբերող բոլոր նյութերը գեղեցիկապես են նրա «Երկերի» առաջին հատորում¹⁵:

Ախալքալաքի գավառի Սուրդա գյուղում է ծնվել նշանավոր գյուղագիր, մանկավարժ և հասարակական գործիչ **Նովհաննես Մալխասյանը** (1866-1931), որն, ավարտելով Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը, Ջավախքում և այլուր զբաղվել է ուսուցչությամբ: 1903 թ. ցարական կառավարության կողմից արքայրվել է Նոր Նախիջևան, որպեսզի էլ՝ Ռուսաստանի խորքերը: Արքայից վերադառնալով՝ ծավալել է մանկավարժական և հասարակական լայն գործունեություն, իր հայրենի գյուղում հիմնադրել է դպրոց և բարեկործական ընկերություն: Այս 1907-ին մեկնել է նոր Նախիջևան, ուր հիմնադրել և խմբագրել է «Մեր ձայնը» օրաթերթը, որի էջերում հակացարական նյութեր փառագրելու համար 1909 թ. կրկին ձերբակալվել է: Բանտից ազատվելով՝ նվիրվել է գրական-սրբողծագործական աշխատանքի: Գրել է «Երդում» (1895) վիպակը, «Պարսկական յուշեր» (1896) չափածո գործը և «Յանցանք» էպոսը, «Նայ գեղջուկի արթունք» (հատ. 1-2, 1898-1901) ազգագրական նյութերի արժեքավոր ժողովածուն, «Նորոպ-մօրոպ» (գիրք 1-4, 1898-1927) պարսկալեզու ժողովածուները և այլ գրքեր: Նա հեղինակ է նաև «Անգի վերայ», «Ծիլեր», «Կեանքի հեքիաթը», «Նիսանդանոց» դրամատիկական սրբողծագործությունների: Նրա պարսկալեզու հիմնական թեմաները վերցված են Ջավախքի կյանքից և մեծ մասամբ գրված են արդի բարբառով: Նա Նար-Դուսի հեր պազմել և հրապարակել է «Գիր և կեանք» (1911) մայրենի լեզվի դասագիրքը:

Վախճանվել է Երևանում: Նկարահանու լույս են տեսել նրա «Նորոպ-Մորոպ» (1959) ժողովածուն և «Երկերը» (Երևան, 1967):

Նշանավոր լեզվաբան ու գրաքննադատ **Գրիգոր Վանցյանը** (1870-1908) ևս Ջավախքից է: Ծնվել է Բեժանո գյուղում, 1890-ին ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը, այնուհետև 1895-ին ընդունվել է Բեռլինի համալսարանը, որն ավարտելուց հետո վերադարձել է ծննդավայր և Ախալքալաքի, ապա՝ նաև Թիֆլիսի դպրոցներում դասավանդել է մայրենի լեզու, միաժամանակ զբաղվել գրաքննադատությամբ, կազմել է «Այբբենարան», «Գրական ուղղագրական բառարան», «Նայոց լեզուի փարբական դասընթաց», «Նայ հեղինակներ» գրքերը, որոնք ունեցել են մի քանի հրապարակություններ և որպես դասագրքեր ծառայել են ժամանակի հայկական դպրոցներում: Նրա գրչին է պատկանում նաև «Պարսկական քերականություն արևելահայ լեզուի» (1906) արժեքավոր աշխատությունը, որը համարվում է հայոց լեզվին նվիրված անցյալի լավագույն ուսումնասիրություններից մեկը: Նա գրել է նույնպես «Նայ բարբառագիրքության

15 Տե՛ս **Երվանդ Լալայան**, Երկեր հինգ հատորով, հ. I, Երևան, 1983, 458 էջ:

պարմություն» և «Գիրք հայ բռնաների մասին» ուսումնասիրությունները: Վախճանվել է Թիֆլիսում:

Զավախի նշանավոր դեմքերից է նաև **Վարդան Շահպարտյանը** (Շահ-Պարտ, 1872-1941): Նա ծնվել է Ախալքալաքում, ուր և սրագել է նախնական կրթություն, ապա ուսումնառությունը շարունակել Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, որն ավարտելուց հետո՝ 1890 թ. վերադարձել է իր ծննդավայրը և զբաղվել հասարակական-քաղաքական ու հրապարակախոսական գործունեությամբ, աշխատակցել ժամանակի մամուլին: Բնադարական սուր ելույթների համար 1903-ին ձերբակալվել և աքաղարկվել է Ռուսաստանի Կալուգայի նահանգը: Աքաղարկվելով՝ 1908-ին վերադարձել է Ախալքալաք և շարունակել իր գործունեությունը, եղել է Ս. Խաչ եկեղեցուն կից ծխական դպրոցի տնօրէն և հոգաբարձու, 1913-ին հիմնադրել ու խմբագրել է «Զավախ» անդրանիկ պարբերականը գավառում, որը հրապարակվել է մինչև 1916 թ.:

Վ. Շահպարտյանը մինչև 1926 թ. ապրել ու գործել է Ախալքալաքում՝ զբաղեցնելով քարեր պաշտոններ, ապա տեղափոխվել է Երևան և աշխատել ՏՕԿ-ի կառույցներում: Նա գրել է մի շարք գեղարվեստական գործեր, դրամաներ, որոնք առանձին գրքերով լույս են տեսել Ալեքսանդրապոլում: Դրանցից են՝ «Անտոն Սիմոնիչ» (1905), «Արմեն և Փաթման» (1909), «Արցունքի ծով», «Գող՝ սիրտը դող» (1912) և այլն:

Զավախի 1899 թ. դեկտեմբերի 19-ին տեղի ունեցած աղետալի երկրաշարժի մասին է պարմում Վահան Տերյանի ավագ եղբոր՝ Զավախեցու «Զառախի աղէտը. ականապեսի պատմություններից» (Թիֆլիս, 1900) գրքույկը, որը հարուստ է նաև երկրաշարժի ավերածությունները պարկերոգ բազմաթիվ լուսանկարներով: **Զավախեցին** (Ղազարոս Տեր-Գրիգորյան, 1874-1937) ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը, որից հետո իր հայրենի Գանձա գյուղում զբաղվել է ուսուցչությամբ, միաժամանակ 1900-ից սկսած աշխատակցել է «Մշակ» թերթին՝ տպագրելով «Գյուղացու ցավերից» ակնարկաշարը, ապա 1903-ին լույս է ընծայել «Երակը», իսկ 1905-ին՝ «Պարկերներ» պարմվածքների ժողովածուները գյուղաշխարհի կյանքից: 1930-ին Երևանում լույս է տեսել նրա «Պարկերների» երկրորդ պրակը, իսկ 1936-ին՝ երկերի ամբողջական ժողովածուն դարձյալ «Պարկերներ» ընդհանուր վերաբանությամբ: Վախճանվել է 1937 թ., Երևանում:

Գևորգ Ալթունյանը (1881-1947) ևս ծնվել է Ախալքալաքում, ուր էլ սրագել է նախնական կրթություն, ապա սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, իսկ 1911-ին ավարտել է Բեռլինի համալսարանը: Վերադառնալով հայրենիք՝ զբաղվել է ուսուցչությամբ և միաժամանակ ծավալել գրական-թարգմանչական գործունեություն: Նա դեռևս 1902 թ. թարգմանել էր Գյոթեի «Մյերկան», իսկ 1914-ին՝ «Բիֆիգենիան Տավրիդայում», 1913-ին՝ Ներման Զուդերմանի «Նոգսը» և այլ սրելծագործություններ: Նրա «Սասունցի Դավիթ» և «Արտաշես և Մաթենիկ» (1921) պիեսները բեմադրվել են հայկական քարեր թատրոններում: Սրանից բացի նա հեղինակել է նաև «Գերմանական նոր գրականության պարմություն» (1914) աշխատությունը, ինչպես և մի շարք ուսումնասիրություններ՝ նվիրված գեղարվեստական խոսքի առանձնահատկություններին և այլն:

Նաջորդ գրքերը նվիրված են Ախալքալաքի և Ախալցխայի գավառների հոգևոր-եկեղեցական խնդիրներին և կրոնաքաղաքախոսական թեմաներին, որոնց հեղինակները ժամանակի ճանաչված եկեղեցական գործիչներ ու մանկավարժներ են: Նրանցից մեկը նշանավոր եկեղեցական գործիչ Խոբլեն ծայրագույն վարդապետ Սյրեփանեն է, իսկ մյուսը՝ Ախալքալաքի գավառի Խանդո գյուղի եկեղեցու քահանա և ծիսական դպրոցի ներկարամյա (1860-1880 թթ.) ուսուցիչ **Խաչատուր Տեր-Վարդանյանցը**: Խ. Սյրեփանենի գիրքը կրում է «Ախալցխայի և Ախալքալաքի վիճակի հայ առաքելական քահանաներին» (Թ-իֆլիս, 1884) վերաբառությունը և նվիրված է Նայ Եկեղեցու փոխերի ու ծիսակալարարությունների անցկացման ժամանակ քահանաների պարտականությունների կատարման, կարգ ու կանոնի պահպանման, ինչպես նաև նրանց բարոյական կերպարի անադարպության հարցերին: Նեղինակի կողմից սույն գրքույկի գրության ժամանակ է նշված 1884 թ. նոյեմբերի 1-ը:

Քահանա Խ. Տեր-Վարդանյանի գիրքը նվիրված է Քրիստոսի ծննդի, չարհարանքների ու նահապակության պարմությանը, որը կրում է «Արձագանք ողբերգության ի չարհարան և ի խաչելության փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, շարադրեալ ի ք. Խաչատուր քահանայէ Տ. Վարդանանց ի Խանդո գեղջէն Ախտրեկեկայ, ըստ վարդապետութեան Նին և Նոր Կրակարանաց և այլոց մարենից սրբոց, քրակալ խնդրանօք և ի հաշիւ շարադրողին» (Երուսաղէմ, 1884) ծավալուն վերաբառությունը:

Ուշագրավ է նաև այս հեռավոր գավառների հոգևոր-կրթական կյանքին նվիրված մեկ այլ գիրք, որը վեր է հանում **Խոբլեն Սյրեփանենի** (Սյրեփան Նարությունի Սյրեփանյան, 1840-1900) գործունեությունը: Խ. Սյրեփանեն, 1880-ին Երուսաղեմ վերապադրաստվելով և հմբանալով մանկավարժության մեջ, նշանակվել էր Վիրահայոց թեմի Ախալցխայի և Ախալքալաքի վիճակի առաջնորդական փոխառնող, ուր աշխատել է մինչև 1885 թ.: Նրա պաշտոնավարության ավարտը հիշյալ գավառներում նշանավորվել է այդ գրքով, որը և դարձել է անվանի մրավորականի ժրաջան գործունեության մի յուրաքանչյուր հաշվետվություն: Գիրքը հենց այդպես էլ կոչվում է՝ «Պերապարիւ հայր Խոբլեն ծայրագոյն վարդապետ Սյրեփանենի գործունեութիւնը Ախալցխայում» (Թ-իֆլիս, 1885):

Այս գրքերի քաղաքությունը լավագույնս վկայում է հիշյալ հայաբնակ գավառների հոգևոր-մշակութային և կրթական կյանքի առաջընթացը ԺԹ. դարի վերջին քառորդում և միաժամանակ հուշում, որ արդեն հասունացել էր մշակութային կյանքի կենտրոններից բավականին հեռու գտնվող այդ լեռնաշխարհում ինքնուրույն մամուլ և գրապարտություն ունենալու խնդիրը, որի լուծման համար նախ և առաջ անհրաժեշտ էր ստեղծել քաղաքան:

* * *

Վրաստանում հայկական առաջին գավառական քաղաքանը հիմնադրվել է Ախալցխայում 1880-ական թթ. սկզբներին¹⁶, երբ նույնիսկ վրացական գավառներում դեռևս

16 Գ. Լեոնյանն իր հանրահայտ աշխատության հավելվածում, ժամանակագրական կարգով ներկայացնելով հայկական քաղաքությունները մինչև ԺԹ. դարի վերջը, Ախալցխայի քաղաքանի հիմնադրման

տպարաններ չէին գործում: Այդ շրջանում միայն նահանգական կենտրոն Քութայիսում է գոյություն ունեցել վրացական տպարան, որտեղ 1881-1883 թթ. լույս է տեսել «Շրոմա» («Աշխատանք») վրացերեն առաջին տեղական թերթը, իսկ 1883-1910 թթ.՝ «Մժղեմսի» («Տոփիլ») եկեղեցական հանդեսը: Քութայիսում հեղափոխություն հիմնադրվել են մի քանի վրացական տպարաններ և մինչև 1920 թ. տպագրվել են բազմաթիվ գրքեր, պարբերականներ¹⁷: Մյուս վրացական գաղափարական կենտրոններում տպարաններ հիմնադրվել են միայն Ի. դարի սկզբներին:

Ախալցխայի այդ անդրանիկ տպարանի հիմնադիրը եղել է Մկրտիչ Ղալամբարյանը, որի մասին, ցավոք, չստույգ կենսագրական տեղեկություններ ունենք: Նույնիսկ անհայտ են նրա ծննդյան և մահվան տարեթվերը: Նայտին է միայն, որ նա ծնվել և ապրել է Ախալցխայում, իսկ թե տպագրական գործին ո՞րտեղ է ծանոթացել, այդ մասին տեղեկություններ չունենք:

Նրա հիմնադրած տպարանում 1885 թ. լույս է տեսել Ի. Մարտիանի խմբագրած «Մանկավարժանոց» հանդեսը: Այս ամսագիրը հրատարակվել է 1884-1887 թվերին: Ընդ որում Թ-իֆլիսում տպագրվել է 1884 և 1886 թթ., Ախալցխայում՝ 1885-ին, իսկ Պե-տերբուրգում՝ 1887-ին: Այդ իսկ պատճառով «Մանկավարժանոց»-ը դասվում է «թափառող պարբերականների» շարքին: Երբ նրա խմբագիրը 1884-ին և 1886-ին պաշտոնավարում էր Թ-իֆլիսում, իր հանդեսը խմբագրում և տպագրում էր այնտեղ, իսկ երբ նա նշանակվում է Ախալցխայի և Ախալքալաքի վիճակների առաջնորդական փոխառնորդ ու հայոց դպրոցների տեսուչ, ամսագիրն էլ սկսում է տպագրվել Ախալցխայում, իսկ երբ 1887-ին տեղափոխվում է Ռուսաստան, «Մանկավարժանոցն» էլ փանում և հրատարակվում է Սանկտ Պետերբուրգում:

Ախալցխայում լույս է տեսել «Մանկավարժանոց»-ի ընդամենը չորս համար: Նանդեան արտասահմանյան, հիմնականում երոստական երկրների դպրոցների կրթական գործի դրվածքով ու օրինակով փորձում է աշխուժություն մտցնել հայկական դպրոցներում, տեղայնացնել նրանց դաստիարակչական մեթոդներն ու փորձը: Նրա էջերում տպագրվել են ուսուցողական բնույթի նյութեր, վիճակագրական տվյալներ, խորհուրդներ մանկավարժներին ու ծնողներին: Նանդեսում զգալի տեղ է հատկացվել կրթական գործում կրոնի ունեցած դերին ու նշանակությանը, մի շարք նյութեր կան նվիրված Նայ Եկեղեցու պատմությանը, կրոնաբարոյախոսական թեմաներին, անցյալի փառավոր էջերին ու կրթական ավանդույթներին, փրվել են «Աստվածաշնչի» տարբեր գլուխների մեկնաբանություններ և լուծումներ, եկեղեցական թեմերի կրթական գործունեության,

տպարանի էլ նշում 1888-ը (տես էջ 246), որ չի համապատասխանում իրականությանը: Ախալցխայի տպարանը ստեղծվել է մինչև 1885 թ., երբ սկսել է իրականացնել իր առաջին հրատարակությունները: Անդրանիկ գիրքն այստեղ տպագրվել է 1885-ին, որն է՝ «Մի կողով ելակ» մանկական պիեսը: Գ. Լեոնյանի այդ աղյուսակում կան նաև այլ անճշտություններ, օրինակ, որոշ տպարանների հիմնադրման տարեթվերը չեն համապատասխանում ներկայումս ընդունված թվականներին, չեն հիշվում նաև մի շարք կարևոր թաղաքների անուններ, հատկապես հայկական, որոնցում դեռևս ԺԹ. դարի կեսերից գործել են հայերի տպարաններ և լույս են ընծայվել մի շարք գրքեր ու պարբերականներ:

17 Տես Ա. Յ. Աբրամիշվիլի, *Грузинская периодика (1819-1917 гг.)*, Тб., 1968, էջ 45-46:

դպրոցական կյանքի վերաբերյալ լուրեր, ներկայացվել է հայկական գավառների ու նշանավոր գաղթօջախների կրթական գործի պատմությունը: Նանդեսն իր էջերում անդրադարձել է նաև Ախալցխայի հոգևոր դպրոցի կենսական խնդիրներին:

«Մանկավարժանոց»-ի Ախալցխայում հրապարակված համարներն ունեն «Խմբագրական յիշարակարան» և «Յայտարարություններ» մշտական բաժինները, որոնցում պարբերաբար տրվել են մասնագիտական հրապարակությունների, թերթերի ու հանդեսների, նոր լույս տեսած գրքերի մասին հակիրճ տեղեկություններ, իսկ «Գրական» բաժնում, հիմնականում, տպագրվել են խմբագրի բանաստեղծությունները՝ «Ժշխան Բագրատունի» ստորագրությամբ: Ռուսերենից կատարած թարգմանությամբ՝ 1885-ին առանձին գրքույկով, որպես «Մանկավարժանոցի» հավելված տպագրվել է «Մի կողով ելակ» մեկ գործողությամբ մանկական պիեսը, որը բեմադրվել է դպրոցում: Այս պիեսի լույս ընծայմամբ էլ Ախալցխայում հիմք է դրվել հայկական գրքի տպագրությանը:

«Մանկավարժանոց»-ը հայ իրականության մեջ եղել է մասնագիտական անդրանիկ պարբերականներից մեկը, որն իր որոշակի ներդրումն է կատարել հայ դպրոցի պատմության ստեղծման և կրթական գործի բարելավման ասպարեզում:

* * *

Մկրտիչ Ղալամբարյանի տպարանում, «Մանկավարժանոց»-ից բացի, տպագրվել են զանազան գրքեր: Առաջինը, ինչպես նշեցինք, եղել է վերոհիշյալ «Մի կողով ելակ» գիրքը: Իսկ երկրորդ գիրքը Նարություն Մարաղյանի հեղինակած «Քանդած օջախ. Անցեալից մի յիշողութիւն» հուշապատմումն է, որը 1889 թ. հրապարակվել է Նովի. Գրի-գորյանի նախաձեռնությամբ¹⁸: Երրորդ գրքույկը «Կ.Տ.Ս.» հեղինակային ծածկանունով և «Որբուկի օրը» վերնագրով ռուսերենից կատարված մի թարգմանություն է, որը տպագրվել է 1891-ին: Իսկ 1898 թ. նույն տպարանում տպագրվել է նաև «Նաշի Կովկասի Նայոց բարեգործական ընկերութեան Ախալցխայի ճիւղին» հաշվետվությունը:

Ախալցխայում Մկրտիչ Ղալամբարյանի տպարանին զուգընթաց ԺԺ. դարի վերջերին տպարան է հիմնադրել նաև Խոթեն Ասմարյանը, որը Տիգրան Վարդանյանցի կողմից լեհերենից կատարված թարգմանությամբ 1896 թ. լույս է ընծայել Ներսիկ Սենկելի-ջի «Գնանք նորա յերևից» պատմվածքը, ապա 1906-ին՝ Կարլ Կառուցկու «Աստվածային ճգնաժամը (լեզու և ազգ)» ուսումնասիրությունը, որը «Զարկ» հրապարակչության կողմից տպագրված անդրանիկ գիրքն է և կրում է «Թիվ 1» համարանիշը: Այն ռուսերենից թարգմանել է Գար. Պապովյանը: Նույն տպարանից են լույս տեսել նաև երաժշտագետ Շահան Սիմոնի չորս գրքույկները. առաջինը՝ «Պատարագի երգեցողութիւն յարմարեցրած նորութեան համար» (դպրոցների բաժին, պրակ Ա., 1900 թ.): Նույնը վերահրապարակվել է 1906 թ., որը կրում է «Մուրբ Պատարագի երգեցողութիւն հաւելուածով՝ յարմարեցրած նորութեան համար» վերտառությունը, ապա՝ «Նեգական մանկանց. Առաջին

18 Գ. Լեոնյանն այս գրքի հեղինակ է համարել Գաբրիել Սունդուկյանին, որն, ինչպես տեսնում ենք, ճիշդ չէ: Երևի նրան շփոթեցրել է ստեղծագործության վերնագիրը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 231): Այս գրքի մասին մարենագիտական ճշգրիտ տվյալները տե՛ս «Նայ գրքի մարենագիտություն», հ. Գ., էջ 411, թ. 5295:

կանոն ստորագրեց «Դաթի» (1907 թ.), «Նաշի Արմալիքի հայոց եկեղեցական քառաձայն խմբի (1909-1910 թթ.)» (1912 թ.): Նշյալ տարարանում 1907 թ. տպագրվել էր նաև Ն. Նովիանինյանի «Լիզա» երեք գործողությամբ կարակերությունը:

Ախալցխայում լույս են տեսել նաև պարբերական մամուլին փոխարինող՝ նրա հարկանիշներով օժտված, լրատվական բնույթի գրքույկներ, որոնք ընթերցող լայն հասարակությանը ծանոթացրել են զավառում տեղի ունեցած կարևոր իրադարձություններին: Դրանց լույս ընծայումը պայմանավորված է եղել ծագած իրավիճակների հրատապ թելադրանքով: Այդպիսիք են, օրինակ, անցյալ դարասկզբին Մ. Թ. Ծուլարպյանցի հորաբաց տարարանում 1908 թ. տպագրված «Ախալցխայի հայոց երկսեռ դպրոցների հոգաբարձության 1906-1908 թթ. գործունեության տեղեկագիր»-ը և հռալեզու (հայերեն, ռուսերեն, վրացերեն) «Աթոռակալաց ընտրության և անուն իրաւանց և պարտականութեանց նկատմամբ տուեալ ի Տիրասպառու հռովմէական կօնսիստօրեայէ ի 29 նոյեմբերի 1907 թ. կանօնք», ինչպես և Նոմի Լեոնյան հայոց դպրոցի նախկին սան Նակոբ վարդապետ Բագրատեանի 1909 թ. մայիսի 16-ին արտասանած ճառ-դամբանականը «Ի սգալի մահ վաղամեռիկ Անտոնի կիսասարկատագի Փիլոսեան Արդուինցոյ յաշակերտին քահանայապետական Լեոնեան հայ դպրոցի որ ի Նոմմ»: Սույն դամբանականը հրատարակվել է Սարգիս վրդ. Տեր-Աբրահամյանի կարգադրությամբ՝ 1909-ին: Իսկ մինչ այդ, 1907 թ. նույն տարարանից լույս էր տեսել Պողոս Զաքարյանցի «Սգոյ գիշեր» գիրքը:

Ախալցխայի մյուս հանրահայտ տարարանը պարկանել է Մարտիրոս և Նայկ Մարտիրոսյանց եղբայրներին, որ նրանք հիմնադրել են Ի. դարի սկզբներին: Այդ տարարանից 1905 թ. լույս է տեսել երկու գիրք՝ Ս. Կոյսեկչյանի «Բարի ընկերս» վեպը և Սարգիս Խոջաբեկեանց-Խաչատրյանի «Նոր վեպիկ»-ը, որը նվիրված է Սիմոն Գրիգորյան-Նովիանինյանի կյանքին ու դառն ճակատագրին: Նույն տարում է տպագրվել նաև «Արեան վրեժ» գրքույկը*: Իսկ հաջորդ տարում՝ 1906-ին լույս ընծայված գրքերի շարքում աչքի են ընկնում Ար. Մանանդյանի կազմած «Ազգային քնար» երգարանը և Պերճ Գայֆեճյանի «Նովիկ» արձակ բանաստեղծությունների ժողովածուի երկու պրակները: Նույն բանաստեղծի մեկ այլ ժողովածու, որ կրում է «Կեանքի գնով» վերնագիրը, տպագրվել է 1909-ին*:

1907-ին տպագրվել է «Մարդկային կրքերի դատարարական կանոններ» թարգմանական գիրքը: Մարտիրոսյանց եղբայրների տարարանի արտադրանքի մեջ հարկապես աչքի է ընկնում Սիմոն վարդապետ Տեր-Մանվելյանի «Եզիդի կուրմանժ» ուսումնասիրությունը, որը լույս է տեսել 1910 թ. և արժեքավոր տեղեկություններ է պարունակում եզիդիների կուրմանժ ցեղի ազգագրության, կենցաղի, լեզվի ու սովորույթների մասին: Այս տարարանում է տպագրվել նաև Զավախք-մեսիսթյան գավառների ՆՅԴ կուսակցության տեղական կազմակերպության օրգան «Շարժում» թերթը (1917-1918 թթ.), որն

* Այս և սրանից հետո վկայակոչվող այն գրքերը, որոնք տպագրվել են Ախալցխայի ու Ախալքալաքի տարարաններում և նշված են աստղանիշերով, ընդգրկված չեն «Նայ գրքի մատենագիտության» ցուցակներում, որոնց ընդհանուր թիվը, մեր հաշվարկներով, անցնում է հինգից:

ունեցել է հավելվածներ: Դրանցից նշենք, օրինակ, Մ. Զարաֆյանի հեղինակած «Ինչպես հիմնենք սպառողական ընկերություններ գյուղում» (1917 թ.) գրքույկը*:

Ախալցխայում 1910-ական թթ. վերջերին գործել է նաև Ղևպիայան եղբայրների տպարանը, որը հայերեն, վրացերեն և թուրքերեն լեզուներով լույս է բնծայել զանազան հայտարարություններ, մահազոհներ ու գովազդներ և Կոնստանդնուպոլսի նյութեր: Մակայն գրքի տպագրություն այսօրեղ կատարվել է, թե ոչ, չենք կարող ասել, քանի որ այնօրեղ տպագրված որևէ գիրք առայժմ չի հայտնաբերվել:

Այսպիսով, ԺԹ. դարի վերջին բառարանում և հաջորդ դարի առաջին երկու տասնամյակների ընթացքում Ախալցխայում գործել են հինգ հայկական տպարան, որոնք տպագրել են երկու տպարանական իրենց հավելվածներով, և երկուսուկես տասնյակից ավելի անուն ինքնուրույն ու թարգմանական գրքեր, երաժշտական գրականություն, հաշվարկություններ, որոնց մի զգալի մասը ցարդ մնում է անհայտության մեջ:

Վիշալ տպարաններից Մ. Ղալամբարյանի տպարանը, ըստ երևույթին, ԺԹ. դարի վերջերին կամ հաջորդ դարասկզբին փակվել է, որովհետև դրանից հետո Ախալցխայում հրատարակված գրքերի վրա նրա անունն այլևս չի հիշարկվում: Նույնը կարելի է ասել նաև Ն. Մարտյանի և Մ. Ճուրպոյանցի տպարանների մասին, որոնք փակվել են 1918 թ., երբ Ախալցխան ընկել է թուրքերի ձեռքը: Իսկ մյուս երկու տպարանները գործել են մինչև Վրաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը: Դրանից հետո դադարեցվել է նաև Ղևպիայան եղբայրների տպարանի գործունեությունը և Ախալցխայում մնացել է միայն Մ. և Ն. Մարտիրոսյանց եղբայրների տպարանը, որը պետականացվել է ու իր գործունեությունը շարունակել նաև 1920-ական թվականներին: Իսկ հետագայում՝ 1930 թ. նրա հիմքի վրա ձևավորվել է Ախալցխայի շրջանային տպարանը՝ հայերեն, վրացերեն և թուրքերեն տառատեսակներով, ուր և հիշյալ լեզուներով տպագրվել են նորաստեղծ շրջանային թերթերը:

Մարտիրոս և Նայկ Մարտիրոսյանց եղբայրները խորհրդային կարգերի օրոք ևս, մինչև իրենց կյանքի վերջը, աշխատել են այդ նույն տպարանում որպես վարիչ և տպագրիչ²⁰:

* * *

Զավախքի կենտրոն Ախալքալաքում առաջին և միակ տպարանը նույնպես հիմնադրվել է ԺԹ. դարի վերջերին, Միսաք և Ալեքսանդր Գրիգորյան եղբայրների կողմից, որոնք մշտական բնակության համար այսօրեղ էին Կոնստանդնուպոլսի իրենց ծննդավայր Ախալցխայից: Ամենայն հավանականությամբ, այդ տպարանի սարքավորումները նրանք իրենց հետքերով էին Ախալցխայում գործող տպարաններից, հետագայում՝ 1905-1906 թթ. անգլիական տպագրական նոր սարքավորումներ ու մեքենաներ են ձեռք բերում Գերմանիայից ու վերագինում Ախալքալաքի տպարանը:

Սկզբնական շրջանում այսօրեղ տպագրվել են զանազան ազդագրեր, հայտարարա-

²⁰ Այս փեղեկությունները մեզ հաղորդել է Մարտիրոս Մարտիրոսյանցի որդին՝ ԵՊՏ արևելագիտության ֆակուլտետի դասախոս, ճանաչված թուրքագետ և թարգմանիչ Նայկ Մարտիրոսյանը (1917-2005):

բություններ ու փաստաթղթերի ընդունված փպածներ, կարարվել են քաղաքացիական ու զինվորական պարվերներ: Առաջին գիրքը, որ լույս է տեսել այդ փպարանից (1908 թ.), եղել է «Ախալքալաքայ Տայոց ա. Մեսրոբեան և ա. Սանդուխտեան ծխական երկսնե երկդասեան ուսումնարանների 1905-06, 1906-07 և 1907-08 թականների հաշիւը», ապա 1913 թ. լույս է տեսել Վ. Այ-Վազի (Վարդան Այվազյան - Վ. Մ.) «Աւոնի դարը. մանկական պիւս մեկ արարուածով» դրաման և նույն հեղինակի «Կեանքի ճամբին (մենութեան խոհեր)» (1914 թ.) գրքույկը: Ապա նույն փարում լույս է տեսել Միքայել Մուրաֆյանի «Տանջանքի բովից» արձակ սրեղծագործությունների ժողովածուն, իսկ 1917-ին փպագրվել է Գ. Նովոփորոսկու «Ազգային հարց. Ավրոսիամի և Ֆեդերացիա» աշխատության հայերեն թարգմանությունը՝ կարարած «Գ. Ն.»-ի կողմից: Այն հրատարակվել է ««Յառաջի» գրադարան» մարենաշարով (թիվ 71):

Այս փպարանում է փպագրվել նաև Վ. Շահպարտեյանի հիմնադրած «Ջավախք» շարաթարերը (1913-1916 թթ.), որն ունեցել է ««Ջավախքի» գրադարան» մարենաշարով գրական-գեղարվեստական հավելվածներ: Դրանք առանձին գրքույկներով փարին մեկ-երկու անգամ լույս են տեսել և անվճար բաժանվել թերթի բաժանորդներին: Դրանցից են, օրինակ, Տովի. Մալխասյանի «Ջավախքի երազը. գրական-գեղարվեստական պարկեր»-ը* և Վարդան Այվազյանի «Երազը կարարուեց. պարկեր գիտական կյանքից» (1913 թ.) սրեղծագործությունները:

Առաջին աշխարհամարտի շրջանում, երբ 1918 թ. եղևնագործ թուրքերը գրավում են Ախալքալաքը և ողջ ազգաբնակչությանը կոտորում ու գաղթի մարում, փպարանը քանդում և նրա սարքավորումները փեղափոխում են Արդահան: Պարերագմի ավարտից հետո Մ. և Ա. Գրիգորյան եղբայրները, գաղթից վերադառնալով, մեծ դժվարություններով իրենց փպարանի սարքավորումները Արդահանից փեղափոխում են Ախալքալաք և այն կրկին վերագործարկում:

Վրաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո Ախալքալաքում գործող այդ միակ փպարանը պերականացվել է և այնուհետև՝ 1924-1925 թթ. այնտեղ փպագրվող գավառային թերթի անունով կոչվել «Կարմիր Ջավախք»: Այս փպարանում 1925-1926 թթ. փպագրվել է նաև «Ռանգպար» թերթը, իսկ 1931 թ. նրա հիմքի վրա սրեղծվել է Ախալքալաքի շրջանային փպարանը, ուր սկսել է փպագրվել «Մոցիալիստական անասնաբուծություն» շրջանային թերթը:

Խորհրդային փարիներին իրենց պերականացված փպարանում շարունակել են աշխատել Միսաք և Ալեքսանդր Գրիգորյան եղբայրները, որոնք կարարել են գրաշարի, փպագրիչի ու սրբագրիչի պարտականություններ: Մ. Գրիգորյանը վախճանվել է 1941 թ. Ախալքալաքում, իսկ եղբայրը՝ Ա. Գրիգորյանը աքսորվել է Սիբիր և Աթայի երկրամասում 1953 թ. կնքել իր մահկանացուն: Սրանց որդիները ևս մինչև 1950-ական թթ. վերջերը աշխատել են Ախալքալաքի փպարանում²¹:

21 Այս փեղեկությունները մեզ հաղորդել են փպարանի հիմնադիր Մ. Գրիգորյանի թոռները՝ Ալեքսան

Այսպիսով, հայկական քաղաքացիների հիմնադրումը եւ հայ գրքի քաղաքացիությունը գավառներում ժամանակին ունեցել է խոշոր նշանակություն: Չէ՞ որ քաղաքացիներն անցյալում եղել են մշակութային կարեւոր օջախներ, որոնք, քաղաքներով քաղաքական մարավորականության գրական երախայրիքներն ու գիտական պրպարումների արդյունքները, նպաստել են նրանց ստեղծագործական ուժերի բացահայտմանը: Դրանով այդ քաղաքացիները նպաստել են քաղաքական գրական-մշակութային ու գիտական կյանքի աշխուժացմանն ու առաջընթացին, ստեղծագործող կարող ուժերին ու մարավորականությանը պահել են իրենց ծննդավայրում: Դրանց դերը մեծ է եղել նաեւ մայրենի լեզվի, հայ գրքի ու գրականության պահպանման ու քաղաքացիական գործում: Դրա լավագույն ապացույցներից մեկը հենց հիշյալ գավառների օրինակն է, ուր ժամանակին ունեցել ենք բազմաթիվ աչքի ընկնող գրողներ, հրապարակախոսներ ու մշակութային գործիչներ, որոնք նպաստել են հայ գրականության ու մշակույթի զարգացման ընդհանուր գործընթացին:

Եւ Սիլվա Գրիգորյանները եւ վերջինիս ամուսին Կարլեն Աճառօղլյանը, որոնք ներկայումս բնակվում են Ախալքալաքում:

ՊԱՏՄԱՆԱԲԱՆԱԴԱՐԱՆԻ ԴԱԿԱՆ

ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒՆ ՆՈՎՆԱԾՆԵՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ Ա. 1 ՆԱԽԱՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԺԳ-ԺԴ. դարերի թաթուհապետ Կիրակոս Երզնկացու անդրիկ երկերից է Նովհան-նեսի Ավերաբանի Ա. 1 համարին նվիրված մեկնողական ճառը, որում հեղինակը, համակողմանիորեն քննելով տարբերային վերոգրյալ տեղիներ, պալիս է դրա մանրագրին բացատրությունը: Այն մեզ է հասել ձեռագիր երեք ընդօրինակությամբ, որոնք գրվել են ԺԴ. դարում¹: Այս ճառում եւս բացահայտվում են Կիրակոսի աստվածաբանական եւ փիլիսոփայական հայացքները, նյութի մեջ խորանալու եւ այն պարզաբանելու հմտությունը: Ճառն աչքի է ընկնում նաեւ իր գեղարվեստական արժանիքներով՝ լեզուն ավելի ճոխ է եւ հյութեղ:

Անկասկած ավերաբանական վերոգրյալ հարվածի մեկնության համար յուրաքանչյուր մեկնիչ վարդապետից պահանջվում էր Սուրբ Գրքի եւ հայրախոսական գրվածքների քաջիմացություն, ինչպես նաեւ համարձակություն՝ նման գործ ձեռնարկելու համար: Ահա Կիրակոս թաթուհին իր գրվածքում անդրադառնում է նման երկ գրելու դժվարություններին, իր հոգեվիճակին, հուզումներին եւ ապրումներին՝ շեշտելով, որ իրեն ուժ են պալիս «մեծ թաթուհապետը» եւ հոգևոր եղբայրների աղոթքները. «Եւ արդ, որոց ո՛չ յուսացայց կրից պարծականի ի ժպիքին ձեռնարկութեանց փոքու գմեծամեծսն կշռել, վասն այսորիկ հիացումն եւ ափշտիւն պաշարէ գմիսս իմ, եւ դողումն եւ սասանումն՝ գմարմինս, եւ ընդ անասութեամբ փակեալ կափուցանէ գրեւան իմ եւ զլեզուս ի քիմս իմ մարչեալ շխթայիւք պարաւանդէ՝ անշարժ եւ անբարբառ շրթամբք առկայացեալ: Տի-

1 Տե՛ս Մաշտոցի անվան Մաթենադարան (=ՄՄ) ձեռ. Ն^Պ 1098, 1320 թ., թ. 110ա-141բ, Ն^Պ 2178, 1391¹ թ., թ. 348ա-352ա, Երուսաղեմի մաթենադարան ձեռ. Ն^Պ 3674, ճառը նրբի, ԺԳ-ԺԴ. դար, ծառայ 17x13x9.5, էջը 962, միասին, բոլորգի, 24 փող, էջ 716-728. ձեռագրերի ամբողջական նկարագրությունները տե՛ս «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մաթենադարանի», հ. Դ., կազմեց Օ. Եգանեան, խմբագրութեամբ՝ Փ. Անթաթեանի, Յ. Քէօսէանի, Ա. Ղազարոսեանի, Տ. Շահէ Քիյ. Նայրապետեանի, ցանկերը կազմեց՝ Վ. Դերիկեանը, Երևան, 2008, էջ 300, «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մաթենադարանի», հ. Ա., կազմեցին Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթեան: Ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մուսականյանի, Երևան, 1965, էջ 739, «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», հ. 11, կազմեց Նորայր արքեպս. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1991, էջ 95: Բնագիրն ամբողջությամբ պահպանվել է միայն առաջին ձեռագրում, որն ընդօրինակվել է հենց Կիրակոս թաթուհապետի կենդանության օրոք, մյուս ձեռագրում այն կիսաբ է: Նովհանաբար ձեռագրի գրչի ձեռքին եղել է ճառի անավարտ մի փայրերակ: Յավոր ոչինչ չենք կարող ասել երուսաղեմյան ընդօրինակության մասին. Նորայր սրբազանի նկարագրությունից դժվար է եզրակացնել՝ ճառն ամբողջական է, թե՞ ոչ:

նա և ահագնաբնիկ և երկնահանգեպարեանս զարհուրեցուցանէ զիս, և աստուածաբնայ, և վսեմամիտ, կորովաբիր և հրաշեայ մեծ թաքունապետիդ արեւի զարմացուցանէ զիս, և զերադէպ և արփիաճեմ կաճառք սրբազան ծանաթից քոց պակուցումն և քսարմումն արկանէ ի վերայ իմ: Սակայն յուսացայց յայն, որ «տայ ամենայնի առաքապէս և ոչ նախարե» (Յակ. Ա. 5) և ի թաղցրութիւն բարերարութեան անարգամեծար մեծ թաքունապետիդ, և ի մաքրափայլ և ի սրբանուէր աղաթս զերապարիւ եղբարց և ձեռն ի կիր արկից այսմ իրադութեան՝ սաքար աւգնականութեան առեալ զնիզակակցութիւն աղաթից ձերոց, որպէս զի ոչ պարասեցայց դարապարտութեան, թէպէտ յոյժ վերջ յարժանաւորութենէն գրանիմ, զի և յայտոսիկ ոչ եթէ որ ոչ ըստ արժանաւորութեանն չափէ պարծի, այլ որ ոչն ախորժէ, դարապարտի»: Ինչպէս րեսնում ենք, Կիրակոս թաքունին վերոգրյալ մեջբերման մեջ և այլուր խոսում է ինչ-որ «թաքունապետի» մասին, շոյալ և առաքաձեռն մեծաբուն՝ և րան՝ անվանելով «աստուածաբնայ», «վսեմամիտ», «կորովաբիր և հրաշեայ մեծ թաքունապետ», «անարգամեծար», որի պարվերով էլ հավանաբար գրել է իր երկասիրությունը: Իսկ ճառի վերջում Կիրակոսը հավելում է. «Աջն աջադակ և բագուն ամենագար և լոյսն ճշմարիտ արեւնեցէ զարեւնիցդ մեր, զհայրդ հոգեւոր»: Բնականաբար հարց է ծագում՝ ո՞վ է ճառում հիշարակված թաքունապետը, որին դրվաբուն է ճառագիրը:

Կիրակոս Երզնկացու կյանքում երկու թաքունապետներ են նշանակալից դերակատարություն ունեցել: Առաջինը նրա ուսուցիչն է՝ Գլաձորի համալսարանի հիմնադիր Եսայի վրդ. Նչեցին (1260-1338), որի ձեռամբ էլ հավանաբար սրացել է վարդապետական գավազան և իշխանություն, իսկ մյուսը Նովհաննես թաքունապետն է, որի պարվերով նա մեկնել է Ս. Եւագր. Պոնուրացու (Դ. դ.) երկու աշխարհությունները²:

Նայագիրտության անխոնջ մշակ Ղեւոնդ վրդ. Ալիշանը «Սիսական» աշխարհության մեջ հերկեյալ կարեւոր րեղեկությունն է մեջբերում Կիրակոսի ուսումնառության մասին. ոմն Ոսկան վարդապետ, 1304 թ. ընդօրինակելով մի Ավերարան «ի վանս Գլաձոր Ս. Սրեփանոսին», Եսայի Նչեցու աշակերպների թվում հիշարակում է նաև Կիրակոս Երզնկացուն³: Բացի այս րեղեկությունից, Մաշտոցյան Մարենադարանում պահվող և 1317 թվականին ընդօրինակված ձեռագիր մի Աստվածաշնչում, որի սրացողը և գրիչներից մեկը Կիրակոս Երզնկացին է, երկու հիշարակարաններ են պահպանվել, որոնցում գրիչը հիշում է Եսայի Նչեցի թաքունապետին. «Զամենամեղ ոգի՝ զԿիրակոս գրիչ և սրացող սուրբ կրակացս, և ծնադսն իմ և զերջանիկ թաքունապետս մեր, որ զօրինակս շնորհեաց, յիշել աղաչեմ⁴», իսկ Տիրացու գրչի հիշարակարանում ասվում է. «Զմեծ թաքունապետն զԵսայի և զհերկեղեկ և որին՝ զԿիրակոս վարդապետն,

2 Կիրակոս Երզնկացին Նովհաննես թաքունապետին 1354 թ. գրած Եւագրի «Նարիարաբքի» մեկնության մեջ անվանում է «ներիուն և հանճարեղ թաքունապետ», րեն ՄՄ ձեռ. Ն⁶ 1980, 1391 թ., թ. 41ա, իսկ նույն հեղինակի «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» աշխարհության մեջ՝ «պարունի թաքունապետ». րեն ՄՄ ձեռ. Ն⁶ 228, 1457 թ., թ. 209բ. խնդրի մասին րեն Արմենուի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ. «Բազմավեպ», 1993, էջ 188:

3 «Սիսական. Տեղագրություն Սիսեաց աշխարհի ի Ն. Ղեւոնդայ Ս. Ալիշան», Վենետիկ, 1893, էջ 134:

4 ՄՄ ձեռ. Ն⁶ 353, թ. 32բ:

ընդ նոցին և զմեղաւոր հողս՝ Տիրացու գրիչ, աղաչեմ յիշել ի Տէր⁵»։ Թե ինչքան է Կիրակոս Երզնկացին մնացել Գլաձորում և աշակերպել Եսայի բաբունապետին, հայրնի չէ։ Կիրակոսի այս ճառի համար մեր օգտագործած հիմք ձեռագիրը (ՄՄ ձեռ. Շ⁶⁶ 1098) ընդօրինակված է 1320 թվականին, երբ Կիրակոսը գուցե դեռ Գլաձորում էր։ Ի մի բերելով վերագրյալ փաստերը՝ կարծում ենք, որ Կիրակոսի հիշատակած բաբունապետը ոչ այլ ոք է, եթե ոչ նրա հոգևոր հայրը՝ Եսայի Նչեցի բաբունապետը։ Իսկ մեջբերման մեջ հիշատակված «գերապարի» եղբայրները հավանաբար իր դասընկեր վարդապետներն են, որ իրենց մշտամնա աղոթքներով գորավիզ են եղել Կիրակոսին։

Ճառի սկզբում Կիրակոս վարդապետը եւս մեկ անգամ հաստատում է աստվածային այն ճշմարտությունը, որ ամեն ինչ, այդ թվում նաև մարդ արարածը սրելով է և Աստված լողմից։ Բայց «աստվածաբան» դրախտից վարարելուց հետո մարդկային ցեղն ընկրության առաջ կանգնեց. մի մասը լայն և ընդարձակ ճանապարհն ընտրեց, իսկ մյուսը՝ նեղը և անձուկը։ Ի մերի ունենալով ավերարանական հատվածը՝ «Մարէք ընդ նեղ դուռն. քանի ընդարձակ է դուռն և համարձակ ճանապարհն, որ քանի ի կորուստ, և բազումք են որ մրանեն ընդ նա։ Քանի անձուկ է դուռն և նեղ ճանապարհն, որ քանի ի կեանս, և սակաւք են, որ գրանեն գնա» (Մարթ. Է. 13-14), Կիրակոսն այս տեսակի մեջ զանազանում է մարդկային չորս կերպեր և քայլիս դրանցից յուրաքանչյուրի բացատրությունը։ Ըստ նրա՝ առաջին տեսակը կամ կերպը «շնորհականն» է, որը հատուկ է մարգարեական և առաքելական շնորհի ունեցողներին։ Նմանաբան մարդիկ արարեցնապես քաղել և անուս էին, բայց զարդարված էին Ս. Նոգու զանազան շնորհներով և լցված իմաստության աստվածային զանձերով, ինչպես որ մարգարեներն ու ձկնորս առաքյալներն էին։ Երկրորդ տեսակը «բնականն» է, որի մեջ են մտնում բնածին իմաստուն և հանճարեղ մարդիկ, ինչպես օրինակ՝ Նոյը, Աբրահամը, Նորը և ուրիշներ, «որք արեւն ոչ ունեւով՝ բնութամբ զարինացն գործեցին»։ Երրորդ տեսակը «վարժականն» է։ Այս մարդիկ ուսման և իմացության միջոցով նպատակադիր են հասնելու «վարդապետական» աստիճանին՝ կարարյալ գիտությանը։ Եւ վերջապես վերջին տեսակը «վարդապետականն» է։ Վերջիններս գործնական քայլերի միջոցով հասնում են տեսական գիտությանը, «զի գործ տեսութեան ասպնջական է, քանզի կարարումն արդիւնակաւացն սէր է, և զիտնականացն՝ խորհուրդք աստուածաճառք, և սկիզբն երկոցունց՝ հաւաքք և բնաբոյս գիտութիւն»։

Այս ամենը ներկայացնելուց հետո Կիրակոս Երզնկացին որոշ ինքնակենսագրական տեղեկություններ է հայտնում, որոնք պետք է ընկալել քրիստոնեական առաքելությունների՝ խոնարհության և հեզության լույսի ներքո։ «Իսկ ես թափուր և ունայն գոյով յամենայնէ, զի ոչ ընկալայ շնորհս յԱստուծոյ որպէս գումպար խմբից առաջին սրբոցն, որք յորովայնէ մաքրեցան քաճար Աստուծոյ և բնակարան Նոգոյն Սրբոյ, և ոչ վարդապետական հանճարոյ արժանացայ յաղագս ոչ գոյով բնական իմաստութեան և փոքրաբար ունեւոյ զանաթս մրացս բնութեան, և զի ոչ տրեւեցայ յոյով ժամանակս ի

5 Ամր, թ. 310ա։

դրունս իմաստնոց՝ կրթելով ի վարժս մակացության, և ոչ զաստիճանային մարեանսն անընթ[ի]սար ի վերայ բազկաց կրեցի, և ոչ եռանդնաշարժ սիրով փափաքմամբ կորզեցի զսարինս հոգիքնկալ վարդապետաց, որով աճեցեալ ի չափ հասակի կարարմանն ժամանէի, այլ վարկաբարակի և գործ առ գործով եղէ առ այստսիկ, քանզի բազում զգուշութեան և սրելալ արթնութեան պէտք են այնոցիկ, որք աստիճանոց և Սրբազանից Կրթակարանացն ձեռնարկեն ուսման և փեսութեան, խոհական մտաց և զարեղ բանի, այլև վարուց մաքրագունից, որպէս զի մի՛ պայծառագոյն փեսութիւն իմաստիցն ի նսեմ և աղջամուղջ աղքատիմաց մտացն ընդ անփեսութեան գրուանաւ ծածկեացի, և աղաւաղեալ մեծաբոսութիւն քաջաբոսութեան գերապայծառն բանից ի կշիռ զարութեան անիմաստնայրից չափեցի, քանզի և ոչ յայտսիկ ձեռնարկաւոցն յանդգնութեամբ և յովմիք ի հասմանէ գերակաբարն անկեալ ի վայր իմաստից փեսութենէ արձակիլ գիտնմ անպարիթ, քանզի որք միանգամ իմաստասիրութեանն փեսայն բանի, նախ ընթոն և պարշաճ է զակն հոգւոյն մաքրութիւն լինել յամենայն ախարատր իմաստից, և անբիծ և անարար վարս բերել յանձին, և առ այստսիկ ունել ամբողջ և անարար գերիս անձնաւորական զարութիւնսն հանդերձ նոցին գործարանաբն, այսինքն է՝ զփեսաւորականն, զղարատականն և զյիշատականն»,- գրում է Կիրակոս վարդապետը: Վերագրյալ մեջբերման մեջ Կիրակոսը մի շարք կարևոր կենսագրական փաստ է արձանագրում, որ նա այս ճառը գրելիս հասնում էր «ի չափ հասակի կարարմանն», այսինքն՝ երեսուն տարեկան էր դառնում: Մի փարիք, երբ միջնադարում եկեղեցականները ստանում էին վարդապետական աստիճան: Ուշագրաւ է, որ 1305 թվականին գրված ձեռագիր հնագոյն երկու «Շարակնոց» ժողովածուի մեջ, որտեղ գրեւորված է Ս. Աստվածածնի Վերափոխմանը նվիրված Կիրակոսի «Արեւելք գերարփին» շարականը, նա արդեն վարդապետ է անվանվում, շարականի վերջին տունն էլ կապում է «Կիրակոս վարդապետ» ծայրակալը⁶: Ուստի կարող ենք ենթադրել, որ մեղկնողական այս ճառը գրվել է շուրջ 1305 թվականին, երբ նա ուսանում էր Գլաճորի նշանավոր համալսարանում Եսայի րաբունապետի առաջնորդության ներքո: Այս թվականից էլ կարելի է եզրակացնել, որ Կիրակոս Երզնկացին ծնվել է շուրջ 1275 թվականին:

Նախքան բուն մեկնության անցնելը, ճառագիրը հարկ է համարում՝ ներկայացնել ուղղափառ հավաքի իր դավանությունը՝ քաղվածաբար մեջբերելով Ս. Գրիգոր Նարեկացուն (Ժ-ԺԱ. դդ.) վերագրվող «Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ և մաքրութեան առաքինութեան» գրվածքից մի հատված⁷: Մեջբերված հատվածն առավելաբար անդրադառնում է Ս. Երրորդության առանձնավորական հարկություններին, և Կիրակոս րաբունապետը Նայոց եկեղեցու վարդապետության փեսանկյունից մեկնաբանում է դրանք: Այսպես՝ Նայր Աստված բնորոշվում է իբրեւ «անսկիզբ, անծին, անպարճառ

6 Տե՛ս Վիեննայի Մխթ. մատ. ձեռ. № 212, 1305 թ., թ. 324ր. տե՛ս «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մարենադարանին Մխթարեանց ի Վիեննա», կազմեց Ն. Յակոբովս Վ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 535, Երուսաղեմի մարենադարան, ձեռ. № 1575 (1305 թ.), էջ 697. տե՛ս «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», Խ. Ե., կազմեց Նորայր եպ. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1971, էջ 355:

7 Տե՛ս «Մարենագիրք հայոց», ԺԲ. հարոր, Ժ. դար, Գրիգոր Նարեկացի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 1024-1026:

և ծնադ, և պարծառ, և յառաջաբերադ, ճշմարիտ էութիւն, գոյ կապարեալ, անեղ, անժամանակ, անիմանալի, անսրեսանելի, անճառելի, անհաս, պարզ, անգնիւն, անկէտ, անսահման, աներբ, անուր, անբովանդակելի, անայլայլելի, անփոփոխ, գերաբուն, գերագոյ, գերալոյս, գերանճառ», Որդի Աստուծո՛ւ «կերպարան և ճառագայթ, էութեան նկարագիր, կնիք կենդանի, իմաստութիւն և զարթոյթիւն, Նաւր սահման և բան... Աստուծո՛ւ յԱստուծոյ, Անեղ յԱնեղէ, Անժամանակ յԱնժամանակականէ, Կեանք ի Կենաց, Լոյս ի Լուսոյ», Սուրբ Տոգի Աստուծո՛ւ էլ՝ «անծնելաբար բոլորումն ի Նաւրէ... Էակից Նաւր և փառակից Որդոյն»: Անդրադառնալով Ս. Երրորդութեան Անձերի հարկութիւններին՝ Կիրակոսն օգտագործում է աստուծաբանական երեք կարեւոր եզրեր՝ *ծնողություն, ծնելություն* և *կողություն*՝ հավելելով. «Զի ոչ երբէք Նայր՝ ծնունդ կամ երադութիւն, և ոչ Որդի՝ ծնադ և կամ երումն, և ոչ Տոգի՝ ծնունդ և կամ ծնադ: Այլ միշտ պարզաճի ծնադութիւնն Նաւր, և ծնելութիւնն Որդոյ, և երադութիւնն Տոգոյ, զի որպէս առանձնաւորութիւնքն անփոփոխելի, այսպէս և յարկութիւնքն»⁸:

Կիրակոս րաբունապետին իր այս գրվածքում անդրադառնում է նաև «սկիզբ» հասկացության փառքեր կողմերին՝ օրինակներով ապացուցելով իր մտածումները: Իբրև աստուծաբան՝ նա վերագրյալ եզրի մեջ զանազանում է պարծառական և արարչական սկիզբները. պարծառական՝ «որպէս Նայր Որդոյ ծնունդան և Տոգոյն բխման»⁹, և արարչական՝ նկարի ունեւնալով Մովսէս մարգարէի շարադրած արարչագործության պարմությունը: Ամենագոր Աստուծո՛ւ կամքով արարչագործության սկիզբը ժամանակից վեր է¹⁰: Արարչագործության միջոցով է մարդ ճանաչում Աստուծոն և հասնում փափագելի աստվածգիտությանը: Կիրակոսը, շարունակելով Արևելաքրիստոնեական Եկեղեցում արդեն իսկ ձևավորված մեկնաբանական ավանդույթը, ընդգծում է, որ Աստուծո՛ւ ստեղծել է այս աշխարհը՝ իբրև «տեղի ուսման և դաստիարակութեան»¹¹: Նա հետագա իր շարադրանքում սուրբգրային այդ տեղիի մյուս մեկնիչների նման խոսում է Բան Աստուծո՛ւ՝ Տորը և Սուրբ Տոգուն արարչակից լինելու մասին:

Կիրակոս վրդ. Երզնկացին իր այս մեկնողական ճառը գրելիս օգտվել է հայրաբանական, քերականագիտական աշխատություններից և «Շարակնոց» ժողովածուից¹²: Բնականաբար նման երկի հիմնական աղբյուրը Սուրբ Գիրքն է, որից կապարված բազում մեջբերումները ևս մեկ անգամ ցույց են տալիս Կիրակոսի քաջիմացությունն Աստուծո խոսքին: Ճառագիրը հականե հանվանե հիշում է Փիլոն Եբրայեցուն (ն. -Ք. 25-թ. հ. 50),

8 Տե՛ս **Տիգրան սարկավազ Բաղումյան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու ճԹ. սաղմոսի մեկնությունը. «Էջմիածին», 2011, Գ., էջ 107-108, **Նակոբ Բյոսեյան**, Դավազներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 187-189:

9 Հմմտ. **Սուրբ Տովհան Որոտնեցի**, Մեկնողական-իմաստասիրական ճառեր, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 53: Կիրակոս Երզնկացու և Տովհան Որոտնեցու ավերարանական նույն համարին նվիրված մեկնողական ճառերում իմաստային և երբեմն բառային նմանություններ կան: Նավանաբար Որոտնեցին ձեռքի վրակ է ունեցել Կիրակոսի այս մեկնությունը:

10 Հմմտ. **Կառլեն Միրոնյան**, Անանիա Շիրակացի, Երևան, 1998, էջ 68, **Յակոբ արք. Գլնճեան**, Նաւարի և բանականութեան հետքերով, Մոսկովիդէօ-Ուրուգվայ, 2003, էջ 160-161:

11 Հմմտ. «Սրբոյ իորն մերոյ Գրիգորի Լուսատրչի Յաճախապարտում ճառը և աղօթք», Վենետիկ, 1838, էջ 57, **Նակոբ Բյոսեյան**, նշվ. աշխ., էջ 172-173:

12 Տե՛ս «Մարտնագիրք Նայոց», Ը. հայտն., Շարական (=Շարական), Անթիլիաս-Լիբանան, 2007:

ոմն «մեծն Գրիգորիոսի» եւ Դավիթ Բերականին (Ե-Զ. դդ.)¹³, որին անվանում է «եռամեծն Դավիթ»: Բացի վերջինիս քերականագիտական աշխատությունից, նա օգտվել է նաև Երզնկայի դպրոցի բաբունապետ Նովհաննես Երզնկացու († 1293) նմանաբնույթ աշխատությունից¹⁴: Երկուսն բառացի մի հատված է մեջբերված նաև Ս. Բարսեղ Կեսարացու (329-379) «Վեցօրեայք» աշխատությունից¹⁵, ինչպես նաև մի ամբողջական հատված՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Ժրարից»¹⁶: Մեր հայտնաբերած բոլոր աղբյուրների տեղիները նշել ենք բնագրի տողադասերով:

* * *

Բնագրի պարբերական ժամանակ վերականգնել ենք բառավերջի չգրված յերր, -ի ավարտով բառերի սեռական-տեսականի ւերը (հոգոյ=հոգույ), զանց ենք առել ըերի (անըսկիզբն), բառավերջի յերի անտեղի գործածությունները (նոթայ) եւ բառամիջի անհարկի չգոյությունը (զգաարան=զգայարան): Պահել ենք Ա. ձեռագրին բնորոշ բառամիջի յ-ի անհարկի գոյությունը (զառայրահոս), իսկ տողադասվում տրվել Բ. ձեռագրի տարբերությունը՝ ձեռագրական պատկերը ճշգրիտ ցույց տալու համար: Գրչագրում առկա աւ-ի եւ օ-ի զուգահեռ գործածություններից նախընտրությունը տրվել ենք աւ տարբերակին: Բացել ենք բոլոր սուրբգրային տեղիները: Տեղումնական անունները եւ նրանց փոխարինող դերանունները եւ բառերը ներկայացրել ենք մեծատառով՝ առավել հստակ եւ ճշգրիտ դարձնելու համար նախադասությունների իմաստները: Անհրաժեշտության դեպքում մեր կատարած հավելումներն առնված են անկյունավոր փակագծերի մեջ՝ []:

Բնագիրը պարբերական օգտագործել ենք հետևյալ նշաններով՝] (փոխ.), > (=չիք), ~ (=չք), + (=ավելացված է)¹⁷, որը հրատարակվում է առաջին անգամ: Մտորել տալիս ենք ձեռագրերի նկարագրությունները:

Ա-ՄՄ ձեռ. Ն^{որ} 1098, 1320 թ., ժողովածու, թ. 110ա-141բ, գրիչ՝ Ասիլ, Մխիթար, թերթ՝ 424, թուղթ՝ 16,5x12,3, գրութիւն՝ միասյուն, գիր՝ բոլորգիր, տող՝ 22:

Բ-ՄՄ ձեռ. Ն^{որ} 2178, 1391^ր թ., ժողովածու, թ. 348ա-352ա, վայր՝ Տաթև, գրիչ, սպացող՝ Յակոբ Ըղըշտօնցի, թերթ՝ 395, թուղթ՝ 16,6x14, գրութիւն՝ միասյուն, գիր՝ բոլորգիր, տող՝ 28:

ԶԱՔԱՐԻԱ ԱԲԵՂԱ ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

13 Տե՛ս «Մատենագիրք Նայոց», Ե. հատոր, Է. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2005:

14 Տե՛ս **Յովհաննես Երզնկացի**, Նաաթումն մեկնութեան քերականի, աշխատասիրութեամբ՝ Լ. Գ. Խաչերեանի, Լոս Անջելոս, 1983 (=Յովհաննես Երզնկացի):

15 Նմմա՛ր. **Բարսեղ Կեսարացի**, Յաղագս վեցարեայ արարչութեան, աշխատասիրությամբ Կիմ Մուրադյանի, Երևան, 1984 (=Բարսեղ Կեսարացի), երկի մասին տե՛ս **Կ. Մուրադյան**, Բարսեղ Կեսարացին եւ նրա «Վեցօրեան»-ի մատենագրության մեջ, Երևան, 1976:

16 Տե՛ս «Մատենագիրք հայոց», ԺԲ. հատոր, Ժ. դար, Գրիգոր Նարեկացի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:

17 Մասնավոր շնորհակալություն ենք հայտնում Մաշտոցյան Մատենադարանի գլխավոր ավանդապահ Գևորգ Տեր-Վարդանյանին՝ ճառի թվային տարբերակների ձևեր բերման համար:

**ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵԶՆԿԵՑԻՈՅ ԱՍԱՑԵԱԼ ՆԱԽԵՐԳԱՆ
Ի ԲԱՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ*, ՈՐ ԱՍԷ. «Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ԷՐ ԲԱՆՆ, ԵԻ
ԲԱՆՆ ԷՐ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ, ԵԻ ԱՍՏՈՒԱԾ ԷՐ ԲԱՆՆ»
(ՅՈՎՀ. Ա. 1)**

Յամենայն² գոյիցս, որք միանգամ ի գերագոյ Գոյէն եւ ի սկզբնապետագոյն³ /110բ/ Պատճառէն բաղկացան հիւսքանչ եւ զարմանալի արարչակերտութեամբ, միայն բարգաւաճեալ ճոխութեամբ՝ պանծալի երեւեցաւ մարդկայինս սեռ՝ շքեղացեալ բանական շնորհիւ եւ պատկերաւ զարգարեալ Սկզբնատպին: Սակայն յետ արտաքսելոյն յաստուածատունի զբախտէն եւ ի կենաց վայրէն, զանազան եւ ոչ համաքատակ յիմաստ, եւ ի բանս, եւ ի գործս գտանին՝ ըստ սէրունեան⁴ հրամանին, քանզի ոմանք զլայն⁵ եւ զընդարձակն ընթանալով պողոտայ, ընդ որ բազումք մտանեն, եւ կէսք զնեղն⁶ եւ զանճուկն ընդբելով շաւիղ, զոր սակաւք գտանեն: Եւ նոքա դարձեալ, որք զնեղ⁷ եւ զառիւվեր ճանապարհն կամեցան գնալ, ըստ քառից յեղանակաց տարրորշին ի միմեանց՝ ի շնորհականն, ի⁸ բնականն, ի⁹ վարժականն եւ ի վարդապետականն:

Եւ է շնորհականն մարգարէականն եւ առաքելականն, որք տգէտք

եւ թարց դպրութեան ելով, սակայն զառայտահոս¹⁰ ծորանս յոգնագեղն ուխից շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն արբեալք զմայլեցան եւ լցեալք¹¹ աստուածային /111ա/ գանձիւք իմաստութեան հին եւ նոր փարթամութեան, ի ձեռն որոց երկոքին կտակքն¹² տառապեցան, բայց այս ո՛չ է ամենեցուն եւ ո՛չ ըստ նախալաւժարութեան կամաց, այլ զորս միանգամ ընդբեաց եւ կոչեաց Աստուած, որպէս զնախամարգարէն ի մորենւոյն՝ լինել հաւատարիմ ի վերայ ամենայն տանն նորա, եւ զՅեսսէածինն Դաւիթ առնկալաւ ի հաւսէ խաշանցն յաթոռ թագաւորութեան: Եւ զառաքեալսն ի ծովակէն կոչեաց՝ քարոզել զկենացն Բան, որոց արբոյց զհոլրն կենդանի, եւ զորս երկնային դինեալ իմաստութեանն ուռճալրացոյց, եւ նոքաւք զամենայն ագամայինս բնութիւն յերկնահոս եւ յաստուածային խառնարանէն զմայլեցոյց¹³:

Իսկ բնականն, որք բնութեամբ իմաստնագոյն եւ հանճարեղք երեւեցան, որպէս նահապետքն առաջին՝ Նոյ, եւ Աբրահամ, եւ Յոբ, եւ Կռնե-

* Ա արաբեալ ի բանն] ասացեալ նախերգան ի բան Անգարանին

2 Ա ամենայն

3 Բ սկզբնագոյն

4 Բ փրոտեստան

5 Ա զլայն

6 Ա զնեղս

7 Բ զնեղն

8 Բ եւ

9 Բ եւ

10 Բ զառայտահոս

11 Ա լցեալ

12 Ա կտակքն

13 Կիրակոս Երզնկացիի հալամարար աչքի առաջ է ունել շարականագրի հետեւյալ փողերը. «Որ արբուցեր երկնատըր զինեալս իմաստութեան զնոգիս սրբոց քոց առաքելոցն, որք արբուցին փրկմեցելոց որդոց Աղամայ գրաժակն ուրախարար յայգոյն Եղեմայ. աղաչեմք». «Կամոն Պենսիկոստիլն երկրորդ ատուրն». փնն Շարական, էջ 256:

լիոս¹⁴ եւ այլք բազումք, որք աւրէնս ոչ ունելով՝ բնութեամբ զաւրինացն գործեցին:

Իսկ վարժականն¹⁵ է, որ ուսմամբ եւ մակացութեամբ ուշ նպատակի¹⁶ եղեալ է ելանել ի վարդապետականն:

Եւ վարդապետականն¹⁷ է, որք միանգամ զգործականն կատար/111բ/-ընելով՝ ժամանեցին ի տեսականն գիտութիւն, զի գործ տեսութեան ասանջական է, քանզի կատարումն արդիւնականացն սէր է, եւ գիտնականացն՝ խորհուրդք աստուածաճառք, եւ սկիզբն երկոցունց՝ հաւատք եւ բնաբոյս գիտութիւն: Վասն զի ըստ բնական բարուցն բուսոյ զաւրանայ անձն բանական իսկապէս ունակութեամբ՝ ըստ իմանալի գիտման առ ազգակիցն ձգտել տեսութիւն եւ բաղձանս եւ զօրէն հրոյ անխոնարհ կայիւք՝ եթէ ոչ ընդ ծանու եւ հակեցաւդ¹⁸ իրիք կապիցի, միշտ ի վեր կոյս շարժիւք ընդանեբար հոմասեռիցն վերաբերիլ, այսինքն՝ զի նախկին է բնականն¹⁹ գիտութիւն, եւ ապա ելանէ յայնմանէ ի վարժս կրթութեան եւ յուսումն իմաստութեան, ուստի լինի կատարեալ գիտութիւն, եւ ի կատարեալ գիտութենէն՝ վարդապետութիւն: Սակայն զայս գիտել արժան է, զի զիւրաքանչիւրսն ի նոցանէ ստանալ կարէ եւ միւսն, այլ զառասութիւնն²⁰ ընկալաւ յառաւելագունէն, քանզի ոչ բնութիւն ի վաղճան²¹ գալ եւ ի զրաւ հասանել առանց ուսանելոյ

կարէ եւ ոչ վարժ կրթութեան՝ եթէ ոչ յառա/112ա/ջագոյն հիմն առեալ հաստատեցի բնութեամբ եւ վարդապետութեամբ, եւ ոչ վարդապետութիւն առանց բնութեան եւ վարժից կրթութեան կատարիլ կարաւդ²² է, որպէս ասէ սքանչելին Փիլոն²³:

Իսկ ես թափուր եւ ունայն գոլով յամենայնէ, զի ոչ ընկալայ շնորհս յԱստուծոյ որպէս գումպար խմբից²⁴ առաջին սրբոցն, որք յորովայնէ մաքրեցան տաճար Աստուծոյ եւ բնակարան Հոգւոյն Սրբոյ, եւ ոչ վարդապետական հանճարոյ արժանացայ յազգս ոչ գոլոյ բնական իմաստութեան²⁵ եւ փոքրատար ունելոյ զանաւթս մտացս բնութեան, եւ զի ոչ տքնեցայ յոլով ժամանակս ի դրունս իմաստնոց՝ կրթելով ի վարժս մակացութեան, եւ ոչ զաստուածային մատեանսն անընթ[հ]ատ²⁶ ի վերայ բազկաց կրեցի, եւ ոչ եռանդնաշարժ սիրով փափաքմամբ կորզեցի զստինս հոգիւնկալ վարդապետաց²⁷, որով աճեցեալ ի չափ հասակի կատարմանն ժամանէի, այլ վարկպարագի եւ գործ առ գործով եղէ առ այսոսիկ, քանզի բազում զգուշութեան եւ սոճալ արթնութեան պէտք են այնոցիկ, որք աստուածայնոց եւ Սրբազանից Կտակարանացն ձեռնարկեն ուսման եւ տեսութեան, խոհական մտաց եւ զաւրեղ բանի, /112բ/ այլեւ վարուց մաքրագունից, որպէս զի մի՛ պայծառագոյն տեսութիւն²⁸ իմաստիցն

14 Բ Կոտնելիոս

15 Ա վարժական

16 Բ նպարիկ

17 Ա վարդապետական

18 Բ իսկեցող

19 Բ բանական

20 Բ գառասութիւն

21 Բ վալճան

22 Բ կարող

23 Դժվարանում ենք մատնանշել օգտագործված աղբյուրը:

24 Ա խնայից

25 Բ իմաստութիւն

26 Բ անընթա

27 Բ վարժապետաց

28 Բ + իմ

ի²⁹ նսեմ եւ աղջամուղջ աղքատիմաց մտացն ընդ անտեսութեան գրուանաւ ծածկեցի, եւ աղաւաղեալ մեծաբուսութիւն քաջատուհմութեան գերապաշտուն բանից ի կշիռ զաւրութեան անիմաստնայտից³⁰ չափեցի, քանզի եւ ոչ յայտոսիկ ձեռնարկաւազն յանդգնութեամբ եւ յոլովիւք ի հասմանէ գերակատարն անկեալ ի վայր իմաստից տեսութենէ արծակիլ գիտեմ անպատիւ³¹, քանզի³² որք միանգամ իմաստասիրութեանն տեսչան բանի, նախ ընթոն³³ եւ պատշաճ է զակն հոգւոյն մաքուր լինել յամենայն ախտաւոր իմաստից, եւ անբիծ եւ անարատ վարս բերել յանձին, եւ առ այտոսիկ ունել ամբողջ եւ անարատ գերիս անձնաւորական զաւրութիւնսն հանդերձ նոցին գործարանաւքն, այսինքն է՝ զտեսաւաղականն³⁴, զգատաւաղականն³⁵ եւ³⁶ զյիշաւաղականն³⁷: Քանզի տեսաւաղականն³⁸ ի ձեռն զգալարանացն առեալ մատուցանէ իմացաւաղականին³⁹, իսկ իմացաւաղականն⁴⁰, որ է գատաւաղականն⁴¹, գատեալ⁴² |113ա| եւ հաւանեալ աւանդէ յիշաւաղականին: Իսկ յիշաւաղականն պահէ զաւանդեալն եւ ի պատշաճ ժամանակի յառաջ բերէ զխնդրելին, քանզի առանձնապէս իմացմունք իմացականին առաքինութեամբ

թիւն եւ մակացութիւն եւ արուեստից բանք, որպէս ասէ մեծն Գրիգորիոս⁴³, եւ որ անպատշաճ ունելով զսոսաձեռնարկէ յուսումն իմաստասիրութեան՝ թերի եւ անկատար գտանի:

Իսկ ես յամենեցունց յայսցանէ զրկեալ՝ յընդրաւաղական տեսութենէ եւ որ ընդգէմն տեսանի ի գերալիբ եւ պատարուն ունելով փոխանակ տեսաւաղականին⁴⁴, վճիտ եւ պարզ հայեցաւութեանն⁴⁵ կուրաց քատակել, որք ոչ կարեն յաղագս գունից եւ որակաց շարաբանել եւ ընդ գատաւաղականին ընդրութեան զմանասեռա⁴⁶ յայլասեռիցն, այսինքն⁴⁷՝ զպիտակ բարին եւ զճշմարիտ, անընդրաւաղապէս⁴⁸ գատմամբ շփոթեալ, եւ զչար⁴⁹ փոխանակ բարւոյ ընկալեալ, եւ զճշմարտութիւնն ընդ ստութեանն փոխանակեալ, եւ փոխանակ յիշաւաղականին⁵⁰ պաշտաւութեան մոռացմանն անդնդովք |113բ| աղաւաղեալ ամենայն աւանդեալքն յամենափառթամ եւ ի հարուստ րաբունապետէս:

Եւ արդ, որոց⁵¹ ո՛չ յուսացայց կրից պատժականի⁵² ի ժպիրհն ձեռնարկութեանց փոքու զմեծամեծսն կշռել, վասն այսորիկ հիացումն եւ ամիշութիւն⁵³ պաշարէ զմիտս իմ, եւ զողումն եւ սասանումն՝ զմար-

29 Բ > ի

30 Բ իմաստնայտից

31 Բ > քանզի եւ ոչ... գիտեմ անպատիւ

32 Բ + որ

33 Բ ըմբոն

34 Բ գրետողականն

35 Բ զգալարականն

36 Բ > եւ

37 Բ զյիշողականն

38 Բ րեսողականն

39 Բ իմացողականին

40 Բ իմացողականն

41 Բ դալարականն

42 Բ դալարել

43 Դժվարանում ենք նշել, թե ո՞ւմ նկատի ունի Կիրակոսը «մեծն Գրիգորիոս» անվան ներքո եւ ո՞րն է նրա օգտագործած աղբյուրը:

44 Բ րեսողականին

45 Բ իայեցողութեանն

46 Բ զմանասեռն

47 Բ + է

48 Բ անընդրողապէս

49 Բ զչարն

50 Բ յիշողականին

51 Ա որով

52 Բ պաժպժականի

53 Բ ապաշտաութիւն

մինս, եւ ընդ անասութեամբ⁵⁴ փակեալ կափուցանէ զբերան իմ եւ զլեզուս ի քիմս իմ⁵⁵ մատգեալ շխթայիւք պարաւանդէ՝ անշարժ եւ անբարբառ շրթամբք⁵⁶ առկայացեալ: Տինս եւ ահաբեկատեսիլ եւ երկնահանգէտ ատեանս զարհուրեցուցանէ զիս, եւ աստուածաբեալ, եւ վեհմամիտ, կորովաբիր եւ հրաշեայ մեծ ըաբունապետիդ տեսիլ զարմացուցանէ զիս, եւ գերադէտ եւ արփիածեմ կաճառք սրբազան ծանաւթից⁵⁷ քոց պակուցումն եւ քստմնումն արկանէ ի վերայ իմ: Սակայն յուսացայց յայն, որ «տայ ամենայնի առատապէս եւ ոչ նախատէ» (Յակ. Ա. 5) եւ ի քաղցրութիւն բարերարութեան անարգամեծար մեծ ըաբունապետիդ⁵⁸, եւ ի մաքրափայլ եւ ի սրբանուէր աղաւթս գերապատիւ եղբարց եւ ձեռն /114ա/ ի կիր արկից այսմ իրաւդութեան⁵⁹ սատար աւգնականութեան առեալ զնիզակակցութիւն աղաւթից ձերոց, որպէս զի ոչ պատահեցայց դատապարտութեան, թէպէտեւ յոյժ վերջ յարժանաւորութենէն⁶⁰ գտանիմ, զի եւ յայսոսիկ ոչ եթէ որ ոչ ըստ արժանաւորութեանն չափէ պատժի, այլ որ ոչն ախորժէ⁶¹, դատապարտի: Զի թէպէտ ոչ կարացից արփիածեմ լինել ի բարձունս հողմով հանճարոյ հնչեցեալ, եւ ընդ արեգական, եւ լուսնի, եւ աստեղաց շուրջ գալով եւ ընդ ամենայն երկնի, եւ աշխարհի, եւ անդուստ յառեալ⁶²

կարկառել, իբրեւ ի բարձր գիտանոցէ անձաւաց⁶³, եւ տեսանել զանբաւ եւ զանհաս⁶⁴ տեսութիւն բանիս իմաստից: Սակայն որպէս զընկղմեալ փոքր-ինչ, թեւագիւտ եղեալ ի ստորեաւ, կացեալ տարրական⁶⁵ նիւթոյս, ծովասաստ կուտակեալ կոհակաց ալեաց սահանաց ի վերայ ելեալ սահեցայց, թանճրամած մտաւք եւ ճայրոտեալ աշաւք սուղ ինչ յառեալ գիտեցից զճառագայթս արեգակնապայծառ⁶⁶ եւ արփիափայլ բանիս, որ ասէ. «Ի սկզբանէ էր Բանն»: /114բ/

Բայց պարտ եւ պատշաճ վարկանիմ նախքան ի քննութիւն մտանել բանիս իմաստից⁶⁷, գիտատովանութիւն⁶⁸ դաւանութեան իմոյս ճշմարիտ հաւատոյ առաջի արկանել⁶⁹ ձեզ՝ իբրեւ խորտիկ ամենաւաքանչ հոգեւոր խրախճանութեան, քանզի արմատ ամենայն բարեաց եւ սկիզբն եւ կատարումն է անժամանակն էութիւն, յաղագս որոյ պատշաճ է հիմն դնել բանիս զնոյն Ինքն զէն ճշմարիտ, եւ զաւարտումն ի Նա գլխաւորել:

«Այլ որ Շտեմարանապետն է ամենայն շնորհաց, ուստի «ամենայն տուրք բարիք եւ ամենայն պարգեւք կատարեալք»⁷⁰ (Յակ. Ա. 17) գեղուն, որ «զամենեցուն կամի գկեալն եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան հասանել» (Ա. Տիմ. Բ. 4), տացէ եւ մեզ յիւրոցն աննուազ պարգեւացն առնուլ արժանապէս ըստ բարեւէր կամացն՝ որպէս հաւատարիմ տնտես գիտու-

54 Բ անասացութեամբ

55 Ա > իմ

56 Բ շրթամբք

57 Բ սրբազանից] սրբազան ծանաթից

58 Բ րաբունապետիդ

59 Բ իրողութեան

60 Բ ի յարժանաւորութենէն

61 Բ ախորժի

62 Ա յառել

63 Բ անձաւաց

64 Բ զանճառ

65 Բ քարական

66 Բ արեգական կայծ] արեգակնապայծառ

67 Բ իմաստիցս

68 Բ խոսքովանութիւն

69 Բ արկել

70 Բ կատարեալ

թեան Բանին, որ է հաց ի յերկնից իջեալ, կերակուր հոգւոց բանականաց եւ աւրինաւք մատակարարեալ⁷¹, եւ ձեզ մտադիւրութեամբ եւ բարիութեամբ հաւանութեամբ ընդունել եւ տալ պտուղ՝ ըստ յոգնաբեղուն եւ պարարտ /115ա/ երկրին յաննախանձ սերմանաւդէն՝ զչորրորդն ընկալեալ մասն կենացն սերման⁷²: Եւ սկսեսցուք⁷³ ուստի սկսանելն վայել է՝ ի դաւանութիւն հաւատոյն ճշմարտութեան, որ է հիմն եւ արմատ ամենայն բարեաց, քանզի եւ Տէրն զայս եղ հիմն Եկեղեցւոյ Իւրոյ՝ ասելովն⁷⁴ առ նախնի դաւանողն Պետրոս, եթէ դու քոյով խոստովանութեամբդ ես իբրեւ զվէմ հաստատուն եւ անշարժ. «Եւ ի վերայ այդը վիմի շինեցից զԵկեղեցի Իմ» (Մատթ. ԺԶ. 18), այսինքն՝ զամենայն հաւատացեալս եւ ճշմարիտ խոստովանաւորս⁷⁵ համագոյ եւ զուգական Երրորդութեանն: Նաեւ շինաւ յինչ Եկեղեցւոյ Պաւլոս ասէ. «Շինեալ էք ի վերայ հիման հաւատոյ առաքելոց եւ մարգարէից» (Եփես. Բ. 20), եւ թէ՛ «Ես իբրեւ զիմաստուն ճարտարապետ հիմն եղի» (Հմմտ. Ա. Կորնթ. Գ. 10) զհաւասան⁷⁶, որ ի Սուրբ Երրորդութիւնն, յորոյ վերայ գեղեցկապէս յարմարի շինուած⁷⁷ ամենայն առաքինութեան:

Եւ արդ, այս է ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութիւն, որպէս աւետարանական⁷⁸ Հոգին ուսուցանէ, զի միումբնութեան աստուածութեան երկու գէմս եւ երկու առանձնաւորութիւնս

աներկբայաբար /115բ/ եւ առանց յապաղանաց քարոզէ գոլ, եւ երեք⁷⁹ են, զորոց թիւն է, զորս յատկաբար եւ ոչ հասարակապէս ունին՝ ծնաւորութիւն⁸⁰, եւ ծնելութիւն, եւ ելաւորութիւն⁸¹:

Արդ, խոստովանիմ զՀայրն⁸²՝ անսկիզբն եւ անծին, անպատճառ եւ ծնաւոր, եւ պատճառ, եւ յառաջաբարաւոր: Ոչ յումեքէ եղեալ, եւ ոչ Ինքն զԻնքն արարեալ. ոչ ինչ յառաջ քան զՆա, եւ ոչ զորդ ընդ Նմին, այլ Ինքն գոլով սկիզբն եւ պատճառ ամենայնի՝ համագոյիցն ծննդեամբ եւ ելաւորութեամբ, եւ եղականացս արարչութեամբ:

Այսոքիկ դիմաց առանձնականութիւնք ի Հաւրէն թակուրեան ասին գոլ, եւ ոչ յարմարին սոքա ո՛չ Որդւոյ եւ ո՛չ Հոգւոյն Սրբոյ, բայց բնութեամբ եւ էութեամբ զուգակից, եւ փառակից, եւ արարչակից. էութիւն ճշմարիտ, գոյ կատարեալ, անեղ, անժամանակ, անիմանալի, անտեսանելի, անճառելի, անհաս, պարզ, անգննին, անկէտ, անսահման, աներբ, անուր, անբովանդակելի⁸³, անայլայլելի, անփոփոխ, գերաբուն, գերագոյ, գերալոյս, գերանճառ, /116ա/ եւ որ սոցին նմանի բնութեան, հասարակութիւն տեսանին⁸⁴:

Խոստովանիմ զՈրդին Միածին՝ Բան Նորին եւ ծնունդ, վասն զի յորժամ ասես Որդի, եւ Բան, եւ Միածին, եւ ծնեալ, այսոքիկ յՈրդւոյ առանձնաւորութիւն վերայբերին

71 Բ մատակարարել

72 Բ սերմանն

73 Բ սկսցուք

74 Բ ասելով

75 Բ խոստովանողս

76 Բ զհաւասան

77 Բ շինուածն

78 Բ > աւետարանական

79 Բ Գ.

80 Բ ծնողութիւն

81 Բ եղողութիւն

82 Ա զՀայր

83 Բ անբովանդակելի

84 Բ ~ հասարակութիւն տեսանի բնութեան

եւ ոչ փոփոխին ի Հաւրէ՝⁸⁵ եւ ի Հոգւոյ անձնաւորութիւն: Զի Հայր ասի Հայրն վասն պատճառ գոլոյն Որդւոյ ծննդեանն եւ Հոգւոյն ելաւորութեան: Եւ Որդին Որդի ոչ յաղաքս արտաւոր ինչ ծննդեան ըստ նիւթականացս, որպէս կարծեն կոյրքն մտաւք, այլ զի ի բնութենէ Հաւր եւ ոչ արարած է, սակայն յեղանակ ծննդեանն անհաս յարարածոց: Եւ Բան ասի, քանզի անարտաբար է ծնունդն ըստ աւրինակի մերոյս բանի, որ ծնանի ի մտաց: Կոչի եւ Միածին, զի ոչ այլ ոք յառաջ քան զՆա կամ յետ Նորա ծնունդ Հաւր, եւ ոչ նախ Հայր, եւ ապա Որդի, որպէս սերական⁸⁶ բնութեանս է աւրէն, այլ որպէս յաւիտենական է Հայր, յաւիտենական է Որդի ընդ յաւիտենականին Հաւր եւ մշտնջենաւորակից Նմին ի⁸⁷ սկզբանն եւ կատարածի՝ ծագման արեգականն նմանելով ճա/116բ/աւգայթից, զի որպէս ոչ նախ արեգակն, եւ ապա լոյս, այլ ի միում ժամոյ⁸⁸ երեւին երկոքին: Այսպէս եւ լոյս Որդի ի լուսոյ Հաւրէն ծագեալ եւ ընդ Նմին մշտնջենաւորեալ: Եւ որպէս ո՛չ փառք առանց լուսոյ եւ ո՛չ պատկեր առանց նախատպի, նոյնպէս եւ ո՛չ Հայր առանց Որդւոյ եւ ո՛չ Որդի առանց Հաւր, զի «Նա է լոյս փառաց եւ նկարագիր էութեան Նորա» (Եբր. Ա. 3), քանզի փառք է Հայր եւ փառացն լոյս Որդի, սկզբնատիպ է Հայր եւ պատկեր աներեւութին Աստուծոյ Հաւր Որդի: Վասն որոյ համագոյ եւ արարչակից դաւանեմք զՈրդի Հաւր, որ է կերպարան եւ ճառագայթ, էութեան նկարագիր, կնիք կենդանի,

իմաստութիւն եւ զաւրութիւն, Հաւր սահման եւ բան, ամենայն աստուածավայելչական կոչմանցն Հաւր՝ էապէս ունաւդ որպէս նոյնագոյ բնութիւն: Աստուած յԱստուծոյ, Անեղ յԱնեղէ, Անժամանակ յԱնժամանակականէ⁸⁹, Կեանք ի Կեանց, Լոյս ի Լուսոյ, ոչ կրսեր քան զՀայր, թէեւ ծնունդ, այլ որքան Հայր՝ Հայր, եւ Որդի՝ Որդի, զի⁹⁰ Հայր՝ Որդւոյ Հայր եւ Որդի ոչ ունեւով, եւ ոչ զՀայրութիւնն ունել կարէ, ըստ որում եւ ոչ Որդի՝ Որդի առանց |117ա| Հաւր, այլ յատկութիւնք երկաքանչիւրոցն ի միմեանց ճանաչին՝ որպէս եւ⁹¹ յառաջաբերին⁹² եւ անծնելաբար բղիսումն⁹³ ի Հաւրէ, եւ Հոգին Սուրբ եւ Միութարիչ ի Սորին առանձնաւորութիւն յատկութեան տեսանի, եւ անկարելի է փոխիլ ի Հաւրէ⁹⁴ եւ յՈրդւոյ ենթակայութիւնս: Զի թէպէտեւ ծնեալն զբնութիւն ունի զծնաւդին իւրոյ, զի նոյն է բնութեամբ, այլ դէմս ոչ ունի զիւրոյ ծնաւդին, այլ զիւրն ըստ իւրոյ առանձնական յատկութեանց, նոյնպէս յառաջաբերին⁹⁵ զյառաջբերաւդին ունի⁹⁶ նոյն գոլոյ ընպոնութեան⁹⁷, իսկ իւրովք⁹⁸ առանձնական յատկութեամբք դէմք զիւրն եւ ոչ զյառաջբերաւդին ունի, ըստ որում Հոգին Սուրբ, որ «ի Հաւրէ ելանէ» (Թովհ. ԺԵ. 26)՝ էակից Հաւր եւ փառակից Որդւոյ, նոյն բնութեամբ

85 Ա Նաւր

86 Բ սիրական

87 Ա > ի

88 Բ ժամ

89 Բ յԱնժամանականէ

90 Բ + եւ

91 Բ > եւ

92 Բ յառաջբերիլն

93 Բ բխումն

94 Ա Նաւր

95 Բ յառաջ բերելն

96 Բ ունի

97 Բ ընթանութեան

98 Բ որովք

համագոյիցն, ամենայնի հաղորդեալ
զուգական, որ ինչ զՀաւրէ եւ զՈրդե-
ւոյ ասացան անեղութեանն, եւ որ ի
կարգին է: Վասն զի ոչ ինչ առաւե-
լութիւն եւ նուազութիւն ի պաշտե-
լի Երրորդութիւնն տեսանի, այլ հա-
մայնիւք գոլով գոյգ եւ հաւասար եւ
միաւոր, բաց յանձնաւորութեանցն
յատկութեանց, եւ որ նոցին հետեւի,
այսինքն՝ զի Հայր՝ Հայր, եւ Որդի՝
Որդի⁹⁹, եւ Հոգին Սուրբ՝ Հոգի: /117թ/
եւ ոչ է իմանալ եւ կամ ասել զՀայր՝
Որդի եւ կամ Հոգի, եւ ոչ զՈրդի՝ Հայր
կամ Հոգի, եւ ոչ զՀոգի՝ Որդի եւ կամ
Հայր, այլ Հայր՝ միշտ Հայր, եւ Որ-
դի՝ միշտ Որդի, եւ Հոգի՝ միշտ Հոգի
Աստուծոյ:

Եւ ըստ առանձնաւորութեանցն
եւ յատկութիւնքն զանազանեալ,
այսինքն՝ ծնաւորութիւն, եւ ծնելու-
թիւն, եւ ելաւորութիւն: Զի ոչ երբէք
Հայր՝ ծնունդ կամ ելաւորութիւն, եւ
ոչ Որդի՝ ծնաւոր եւ կամ¹⁰⁰ ելումն, եւ
ոչ Հոգի՝ ծնունդ եւ կամ ծնաւոր: Այլ
միշտ պատշաճի ծնաւորութիւնն Հաւր,
եւ ծնելութիւնն Որդւոյ, եւ ելաւորու-
թիւնն Հոգւոյ, զի որպէս առանձնա-
ւորութիւնքն անփոփոխելի, այսպէս
եւ յատկութիւնքն:

Է Հայր պատճառ եւ սկիզբն հա-
մագոյիցն ծննդեան եւ ելաւորութեան:
Բայց եթէ ի ժամանակական ոք այսու
զիջանէ ի կարծիս, եւ անպատճառ եւ
անսկիզբն՝ մշտնջենաւորաբար ընդ
սկզբանն գոլով եւ պատճառի՝ նոյնա-
գոյ բնութեամբ: Եւ ո՛չ երիցութիւն եւ
կրսեւորութիւն, ո՛չ մեծութիւն եւ փոքր-
կութիւն, ո՛չ անեղութիւն եւ արար-
կութիւն¹⁰¹ ի համաբունսն իմանի, այլ

ամենայնիւ մի բաց յառանձնաւորու-
թեանցն՝ հաւասար եւ միաւոր բնու-
թեամբ, /118ա/ աստուածութեամբ,
անեղութեամբ, զաւրութեամբ, մեծու-
թեամբ, փառաւք, պատուով, անհա-
սութեամբ, անտեսութեամբ, անճա-
ռութեամբ, իմաստութեամբ, բարու-
թեամբ, արարչութեամբ, նախախնա-
մութեամբ, եւ այս չափս նախերգան
է, զոր եւ մեք դաւանիմք, այսպէս եւ
երկրպագեմք¹⁰²:

Անեղ եւ եղեկոցս էակ՝ իմանա-
լեաց եւ զգալեաց, լոյս եւ լուսոյ արա-
րիչ, կեանք եւ կենդանարար ամենայ-
նի, իմաստուն եւ իմաստաբար բոլո-
րից, սուրբ եւ սրբոց սրբարար, բարի
եւ բարեաց պարգեւաբաշխ, զաւրաւոր
եւ զաւրացուցիչ զաւրացեկոց, կա-
տարեալ եւ կատարելոց կատարելա-
գործ¹⁰³»: Այսուհետեւ սկիզբն արաս-
ցուք հանդերձ Աստուծով առաջիկայ
իրաւորութեանս, եւ դուզնաքեայ ինչ
յազագս աւետարանչացն շարադրես-
ցուք զորպիսութիւն ճառիցն, որքան
հասու կարեն լինել միտքս մեր, եւ
այնպէս ճանապարհորդեալ՝ անմո-
լար եկեցուք ի մեկնութիւն աւետա-
րանականին բանին, որ ըստ Յոհան-
նու: Վասն Մաթէոսի, եւ Մարկոսի,
եւ Լուկայ բազումք կանխեալ ասա-
ցին յիւրաքանչիւր տեղիս, իսկ վասն
Յոհաննու, զոր եւ ի գործ արկաք,
զբանս ասացուք, որ ինչ միանգամ
կարեւորն է: Սա զամենայն ժամանակս
իւրոյ առաքելութեանն առանց գրոյ

եղելութիւն. քնն «Մարեմագիրք Նայոց», ԺԲ.
հապոր, էջ 1026:

102 Ա > եւ այս չափս նախերգան է, զոր եւ մեր
դաւանիմք, այսպէս եւ երկրպագեմք: Բ. ձեռագիրն
այսրեղ ավարտւում է:

103 «Այլ որ Շարեմարանապետն է...
կարարելագործ» հապովածը. հմմտ. «Մարեմագիրք
Նայոց», ԺԲ. հապոր, էջ 1024-1026:

99 Բ > Որդի

100 Բ > եւ կամ

101 Նարեկացու փապարում՝ արարչութիւն,

քարոզչը [118բ] զԱւետարանն, իսկ իբրեւ կարգեցան երեք Աւետարանքն եւ գրեցան եւ հասին առ նա, որպէս ասի բանն՝ ընդունելի եղեն նմա, եւ վկայեաց, եթէ ճշմարիտ գրեցան, այլ պակասէ ի նոցանէ, որ ինչ միանգամ գործեցան ի սկզբան վարդապետութեանն Քրիստոսի, զոր եւ մեք կարաւ իմք գիտել, եթէ երեք աւետարանիչքն յետ ընթեռնելոյն Յովաննու Մկրտչի ի բանդ, որ ինչ գործեցաւ ի Տեառնէ, գրեցին, որ եւ ցուցանի սկիզբն ճառից նոցա, եթէ յետ քառասուն աւուր իբրեւ պահեաց Տէրն եւ զփորձապետն յաղթահարեաց, սկիզբն արարին պատմութեանն իւրեանց ըստ Մաթէոսի գրելոյն, եթէ՝ «Յորժամ լուաւն՝ եթէ կալան զՅովհաննէս, փոխեցաւ ի Հրէաստանէ ի Գալիլեա» (Մատթ. Գ. 12): Իսկ Մարկոս՝ «Եւ յետ մատնելոյն Յովաննու, եկն Յիսուս ի Գալիլեա» (Մարկ. Ա. 14): Իսկ Դուկաս կանխեալ գրեաց. «Հերովդէս ի վերայ ամենայն չարեացն, զոր գործեաց յաւել եւս ունել զՅովհաննէս եւ եդ ի բանդի» (Դուկ. Գ. 19-20): Ուստի աղաչեցին զՅովհաննէս առաքեալն եթէ այն ժամանակ, որ թողաւ յայլոց աւետարանչացն, որ գործեցաւ ի Տեառնէ, տացէ նոցա գրով, որ նախքան զմտանելն Յովաննու ի բանդ, եղեն ի Քրիստոսէ հրաշագործութիւնքն, [119ա] զոր եւ գրեաց իսկ Յովհաննէս. «Ջայս արար, ասէ, սկիզբն նշանաց ի Կանայ Գալիլեացւոց եւ յայտնեաց զփառա իւր» (Յովհ. Բ. 11)՝ ցուցանելով զայն գոլ առաջին հրաշագործութիւն, եւ ապա երբեմն յիշատակեաց զՅովհաննէս յիւրում Աւետարանին, զոր ինչ գործեցաւ նախքան զմտանելն Յովաննու ի բանդ: Իսկ երեք աւետարանիչքն, որ ինչ զկնի մատնելոյն Յովհաննու

ի բանդ գործեցաւ ի Քրիստոսէ գրեցին: Այլ թէ վասն է՞ր արդեաւք Յովհան[ն]էս լոյս ի դպրութենէն, որ վասն ծննդեան Փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ, նախ եւ առաջին այս իսկ է պատճառն, զի Մաթէոս յառաջագոյն գրեաց զայն եբրացւոցն նոցին լեզուաւն յետ է. ամի վերանալոյն Տեառն յերկինս: Եւ ապա Մարկոս գրեաց Աղեկասանդրացւոցն ի խալտի լեզու յետ Եփ. ան ամի խոնարհ եւ համառաւտ բանիլ՝ ըստ նմանութեան վարդապետին իւրոյ Պետրոսի: Եւ Դուկաս Հռոմայեցւոցն յետ ԻԲ. ամ ի վերայ առատ բանիլ՝ ըստ աւրինակի իւրոյ վարդապետին Պաւլոսի, որ էր իբրեւ զյորդանոսանս գետոց: Իսկ Յովհաննէս յետ Հ. ամի՝ ըստ աւրինի Ասիացւոցն նահանկաց՝ զկնի արձակելոյն ի Պատմոս կղզոյն [119բ] ի Յոյն լեզու սկսաւ գրել վասն աստուածութեան Նորա: Նաեւ չորրորդ գոլով աւետարանչացն՝ ոչ առանց բարձրագոյն խորհրդոյ իցէ, զի ոմանք ըստ չորեքժապեան գոլով արարածոց, ուր պարտ էր համասփիւռ քարոզել Աւետարանն արքայութեան, նոյնպիսի թուով ասացին պարտ էր եւ աւետարանչացն գոլ, որք ընդ տիեզերս էին աւետարանելոց զԲանն կենաց: Իսկ ոմանց հաճոյ թուեցաւ ըստ չորից մշտահոս գետոցն յադենական յաղբերէն յառաջախաղաց եղեալ առ տիեզերաց ո[ւռ]գումն, եւ սոցա գոլով նմանապէս թուով ուռճացեալք ի կենդանական աղբերէն՝ ոռոգանել զպառքեալ միսս մարդկային: Եւ ի վարդաբուրումն չորից մասանց առաքիւնութեան, որ տրամադրեալ է ի հոգիս մեր: Եւ ի խորհուրդ չորից տարերացս եւ չորից հիւթոց, յորմէ կենդանութիւն ի մեզ իջանէ: Եւ չորից յեղանակաց տարւոյն եւ չորեքկարգեան

ականցն, որով քահանայապետականն զարդարէր լանջք (տե՛ս Ելից ԼԹ. 9-10), եւ Դից չափոց մանանային, որ ամբարեալ կայր ի սափորն ոսկի (տե՛ս Ելից ԺԶ. 33): |120ա| Նմանապէս եւ ի քառադէմ կառն եզեկիելի, զոր ետես, ունի զաւերինակ չորից աւետարանչացն (տե՛ս Եզեկ. Ա. 4-15), եւ Դ. կառքն Զաքարիայ, զոր ետես ի մէջ Բ. պղնձի լերանց, եւ ի չորս հիւսուկնքն, որ երթային ի սրումն չորից եղջիւրացն (տե՛ս Զաք. Ա. 20-21): Այլեւ ի թուական¹⁰⁴ արհեստ քառեակն է թիւ խորհրդական եւ պատուականագոյն, քանզի ծնաւդ է կատարեալ թուոյն Ժ. եկին, քանզի ամենայն թիւ, յորժամ շարադրես մինչեւ ի Դ. թիւն, լինի թիւ կատարեալ, որ է Ժ. նեակն, զի մի՛ եւ Բ. լինի Գ. եւ շարաբարդեալ ընդ նոյնն՝ զթիւն երրորդ բացակատարէ զվեց, եւ յարաբարդեալ ընդ նմա՝ զչորսն լինի Ժ., որ է թիւ կատարեալ եւ նուէր Աստուծոյ: Նմանապէս եւ զԸ. եակն եւ զբիւրեակն իմասցիս:

Իրապէս չորրորդ աւետարանիչս իբրեւ յոգւոյ յԱստուծոյ պահեալ նմա զայս բարձրագոյն խորհուրդ իբրեւ առաւել առաքելոյ, որ եւ «որդի որոման» ի Տեառնէ կոչեցաւ (տե՛ս Մարկ. Գ. 17) սակս զերկնայինսն որոտալոյն առ ընդ ոստուցանել եւ բառնալ զմիտս մարդկային բնութեանս, քանզի «Խորհուրդք իմ ինձ. խորհուրդք իմ ինձ եւ իմոցն» (Ես. ԻԴ. 16) լուաք յԱստուծոյ, զի ասէր, յորոց մինս զան|120բ|ճառ խորհուրդն այժմ ճառէ համարձակ, եւ յիրաւի առաւել ձկտի ի խորս նորա, քան զայլս ի հազարապետաց խորհրդոյն, վասն զի սիրեցեալ էր ի բանէն աշակերտն Յո-

հանէս եւ հպատակ սիրոյ նորա պաշտաւնեայ, յաղագս որոյ սրայթռիչ երազութեամբ ընդ սիրոյն բարձրացեալ զերագոյն էիցս ի յանկոխ մարդկային մտաց սրբութիւն եւ զմայլեալ անհաս գիտութեամբն ցաւդէ ի մեզ որքան կարեմքս տանել՝ ասելով. «Ի սկզբանէ էր Բանն»:

Ո՞ր իմասցի արժանապէս յաղագս ի սկզբանն, կամ ո՞ր բանից զաւրուութիւն գտցի համապատուաբար՝ կարելով մերձ կացուցանել զմիտսն՝ Հանդերձալ աւանդելս յաղագս աստուածաբանութեան Որդւոյն Աստուծոյ եւ ոչ մի այլ սկիզբն Բանին, քան եթէ սկիզբն բոլորեցուն ես՝ ասելով. «Ի սկզբանէ էր Բանն»: Այլ զի բանս հաւաստի լինիցի ի մեզ, եկեցուք եւ սահմանեցուք զսկիզբն, եւ բաժանումն նմին արասցուք: Բայց պարտ եւ պատշաճ է քննել, թէ զո՞ր պարտ է առաջինդ ասել՝ զսահմանե՞լն, թէ՞ զբաժանելն: Եւ արժա|121ա|ն է դիտել, թէ յորժամ հոմանուն իցէ ձայնն, եւ կամիցի ոք վասն միոյ ուրուք ի նոցանէ ասել եւ ոչ յաղագս բազմացն համանգամայն ուսուցանել, յայնժամ պարտ է նախ բաժանել եւ ապա զմի ի նշանակեցելոցն, յաղագս որոյ բանն է սահմանել: Իսկ յորժամ զբոլորէն բոլուն հարկանիցեմք, եւ կամ ոչ հոմանունն ձայն իցէ, յայնժամ պարտ է նախ սահմանել եւ ապա բաժանել:

Եւ թէ զի՞նչ է հոմանունութիւն: Հոմանունութիւն է բառանշադիր նշանական յոլովից: Եւ հոմանուն ասին այնք, որոց անուանքն միայն հասարակ եւ բան գոյացութեանն, այլ որպէս կենդանի մարդն եւ գրեալն: Եւ լինի հոմանունութիւն ըստ պատահման եւ [ըստ] մտածութեան: Պատահմամբ, յորժամ երկուց իրաց նոյն

104 Բնագրում՝ թվական:

դիպեսցի անուն տիրական եւ առասական. տիրական՝ որպէս ի [Յ]ովաննէս Զաքարեան եւ ի [Յ]ովաննէս Զեբեթեան, եւ առասական՝ որպէս արծուի՝ թռչուն, եւ արծուի՝ շինուած փայտի: Իսկ մտածութեամբ՝ ըստ պատուոյ, ըստ յուսոյ, ըստ աղաւթիցն եւ այլոցն¹⁰⁵: Այսպէս եւ սկիզբն ի հոմանունացն է:

Արդ, նախ եւ առաջին [121բ] արխատոտելական բացորոշութեանցն հաւանեալ՝ տարրորոշեմք զհոմանունութիւն, եւ ասեմք, եթէ քանի նշանակութիւն ունի սկիզբն:

Երկրորդ՝ թէ յաղագս որո՞յն նշանակութեան է բանս:

Եւ երրորդ՝ յաղագս որո՞յ բանն է ստորագրել կամ սահմանել եւ յետ բացորոշութեանցն Արխատոտելի:

Չորրորդ գլուխն, յորում ասեմք, թէ վասն է՞ր Բան մականուանէ զՈրդի:

Եւ Ե.երրորդ՝ թէ ընդէ՞ր ոչ ասաց Որդի կամ Յիսուս Քրիստոս, այլ՝ Բան: Եւ այսպէս կատարումն արասցուք բանիս: Եկեսցուք յառաջին գլուխն եւ ասասցուք, թէ ըստ որք[ան] նշանակութեան ասի սկիզբն: Արդ, սկիզբն ոչ պարզաբար ասի, այլ՝ հոգնակի, քանզի սկիզբն ասի պատճառական, որպէս Հայր՝ Որդւոյ ծննդեան եւ Հոգւոյն՝ բխման:

Դարձեալ՝ սկիզբն է եւ արարչական՝ ըստ որում գոյացան յէջն եղեալքս ամենայն, նախ՝ իմանալիք, եւ ապա՝ զգալիք, որպէս պատմէ Հաւատարիմ բարեկամն Աստուծոյ նախամարգարէն Մովսէս. «Ի սկզբանէ» (Ծննդ. Ա. 1), եւ «Ասաց Աստուած. «Եղիցի լոյս» (Ծննդ. Ա. 3), զի եւ

վայելէր իսկ մեծի լուսոյ արարչութեանն [122ա] ի լուսոյ զսկիզբն առնել, որով լուծանէր զխաւարն, եւ որ ունէր, յայնժամ զանգարդութիւնն եւ զանկարգութիւնն:

Ասի դարձեալ սկիզբն եւ յարացուցական, որ եւ՝ տեսակք, եւ՝ նախագաղափարք կոչին, զի մասնաւորականի եւ անհատի մտացն է իմն յառաջագոյն յարացոյց՝ իբրեւ սկզբնատիպ եւ նախագաղափար:

Եւ դարձեալ մասնաւորական ի զգալութեանն ի ներքոյ իւր ունելով, որ ահա տպաւորէ իսկ յառաջ քան զմասնաւոր իմանալիս էր նոյնինքն սեռական իմանալին, որոյ կցորդութեամբ եւ մասնաւորքն անուանեցան, եւ յառաջ քան զմասնաւոր սգալիս էր սեռական սգալին:

Դարձեալ սկիզբն է հիւթական, որպէս նիւթ եւ տեսակ Դ. տարերացդ եւ Դ. տարերքդ նմինամասանցդ, եւ նմանայմասունքն՝ գործիականացն, եւ գործիականքն՝ մարդկային մարմնոյս աշխարհի: Սկիզբն է սեռական որպէս կենդանին՝ բանականին եւ անբանին, եւ իւրաքանչիւր սերման սկիզբն՝ կամ ի ծնաւդէն, կամ ի տեղւոյն, յորմէ ոք եղեւն:

Ասի սկիզբն եւ նախագոյական, որպէս սիրտ կենդանւոյն եւ հիմն տան եւ աւղնափայտ նաւի: [122բ]

Եւ է այլ սկիզբն գործիական՝ որպէս տապար հիւսան եւ քնար երաժշտականի:

Սկիզբն է եւ՝ բանական, եւ՝ աւրէնադրական, որպէս «սկիզբն իմաստութեան՝ երկիւղ Տեառն» (Առակ. Ա. 7), եւ «Սկիզբն բարի՝ կենաց արդարութիւն» (Հմմտ. Առակ. ԺԶ. 5):

Սկզբունք ասին եւ քաղաքական զաւրութիւնք արժանաւորութեանցն

105 Տե՛ս Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 216:

առաւելութիւն, եւ զի յօղովագոյն սկիզբն տացուք բանիս:

Սկիզբն է եւ թուական, որպէս սկիզբն դարից եւ կոճատաց միակն, եւ սկիզբն դարիցն միայն երկեակն: Բայց այսոքիկ սկզբունք ոմանց սկզբունք, քանզի իւրաքանչիւր ոք սկիզբն: Սկիզբն գծի նշան, եւ սկիզբն վերերեւութեան գիծ, եւ սկիզբն մարմնոյ վերերեւութիւն եւ ըստ շարադրութեան բանի սկզբունք տառք:

Սկիզբն է եւ աստեղաբաշխական, որպէս սկիզբն լուսաւորացոյ՝ լոյսն համատարած եւ համասփիւռ, եւ սկիզբն աստեղացն՝ արեգակն, եւ սկիզբն մոլորակացոյ՝ Երեւակն, եւ սկիզբն կենդանակերպիցն՝ խոյ:

Սկիզբն աւուրց միաշաբաթ է՝ ըստ այնմ. «Եւ եղեւ երեկոյ, [123ա/ եւ եղեւ վաղորդեան՝ աւր առաջին» (Ծննդ. Ա. 5):

Սկիզբն ամսոց՝ Նիսան, ըստ որում ասէ. «Ամիս այս եղիցի ձեզ սկիզբ, ամսոց առաջին եղիցի յամիս տարւոյ» (Ելից ԺԲ. 2):

Եւ սկիզբն աջաւղակ յեղանակաց տարւոյն գարունն՝ ըստ այսքան նշանակութեան, եւ որ այսմ նման ասի սկիզբն: Այլեւ ոչ այնպէս սկիզբ, քանզի ո՛չ ընդ ումեք կապի, ո՛չ ումեք ծառայէ, ո՛չ ընդ ումեք տեսանի, այլ ազատ է՝ անտարալուծեալ առ այլ ունակութեան անվերադիր մտածութիւն, ըստ որում ոչ է ի վեր ելանել խորհրդովք, զորոյ ոչ է գտանել զնախկինն, քանզի թէ հակառակեսցես երեւմամբ խորհրդոյ զանցանել զսկզբամբն, գտցես նախքան զամենայն զխորհուրդս: Թո՛ղ զքո ընթանալ զմիտադ, որքան կամեսցիս եւ ձկտեսցիս ի վեր, եւ ապա գտցեալ քեզ բիւրս մոլորեալս՝ ի բազում ընդունայնս

զնացեալ, եւ դարձեալ վերստին իւր զսկիզբն առնել, վասն զի իմանալոյն արտաք յօղովագոյն գտանի սկիզբն: [123բ/

Արդ, յաղագս այլոց սկզբանցն միջնոցն ասեմ եւ վերջնոցն. իմաստասիրել ոչ է մերձակայ ժամուս, բայց միայն վասն առաջնոյն, եւ որ այժմ մեզ է հարկաւոր, զոր յերկրորդում գլխիդ հանդերձեալ եմք բացայայտել:

Եկեսցուք եւ յերկրորդ գլուխն եւ ասացուք, թէ վասն որո՞յ սկզբան արտաճառէ աւետարանիչս, թէ՛ «էր Բանն»: Եւ պարտ է գիտել, թէ զպատճառականն եւ զարարչականն, ասէ, սկիզբն: Պատճառական՝ որպէս Հայր Որդւոյ ծննդեանն եւ Հոգւոյն բղխման. Որդւոյ ծննդեան՝ ըստ այնմ. «Ընդ Քեզ է ինձ սկիզբն աւուրց, եւ յառաջ քան զարուսեակ ծնայ զՔեզ» (Սաղմ. ճԹ. 3), եւ թէ՛ «Յառաջ քան զամենայն բլուրս ծնաւ զիս» (Առակ. Ը. 25), եւ Հոգւոյ բղխման՝ ըստ Նորին Տեառն հրամանի. Հոգին Սուրբ, որ են եւ ի Հաւրէ ելանէ (Յովհ. ԺԵ. 26): Եւ արարչական՝ որպէս Աստուած աշխարհի՝ ըստ Դաւթայ եւ Սողոմոնի. «Ի սկզբանէ Տէր զհիմունս երկրի հաստատեցեր, եւ գործք ձեռաց քոց երկինք են» (Սաղմ. ճԱ. 26), եւ «Աստուած իմաստութեամբ հիմունս արկ երկրի, պատրաստեաց զերկինս խորհրդով» (Առակ. Գ. 19): Եւ արդ, որովհետեւ ուսաք, [124ա/ թէ վասն որո՞յ սկզբան է բան:

Եկեսցուք եւ յերրորդ գլուխն եւ սահմանեսցուք եւ կամ ստորագրեսցուք զսկիզբն: Եւ պարտ է գիտել, զի սահմանել կարաւորութիւն իցէ զսահմանելիս, եւ զանսահմանելիս ոչ գոյ կարողութիւն սահմանել, բայց թէ այլ ազգ հնարիւք ապացուցութեամբ

յանդիման կացուցանելի է զանսահմանելեացն բան, յորոց մի է եւ առաջիկայ իրաւզութիւնս, որոյ ոչ ունիմք սեռ տալ եւ բաղկացուցիչ զանազանութիւնս, յորմէ սահման սովորեաց բաղկանալ, քանզի պատճառական սկիզբն ոչ ունի այլ սեռականագոյն սեռ, վասն այսորիկ եւ ոչ սահմանէ, այլ ի ձեռն յատկի յայտնի:

Եւ է յատուկ ուրոյն պատճառական ի սկզբանն. անսկիզբն, եւ անծին, եւ ծնաւդ, եւ պատճառ, եւ յառաջաբերաւդ. այսոքիկ ուրոյնք առանձնականութիւնք ոչ յարմարին այլ ումեք ո՛չ համագոյակցացն եւ ո՛չ եղականացս, բաց միայն պատճառին համայնից: Իսկ եթէ սահմանել կամիցիս, է Հաւր սահման եւ Բան Որդին Միածին, որ է ճառագայթ եւ կերպարան, էութեան նկարագիր եւ կնիք Նորա, |124բ| կենդանի իմաստութիւն եւ զաւրութիւն, Հաւր սահման եւ Բան, որպէս ասէ. «Ի սկզբանէ էր Բանն», որպէս թէ ասել՝ յիսկզբանն եւ ի պատճառին էր Բանն եւ Հոգին, այսինքն իսկ Հայր, Բան Որդին: Է Հոգի Սուրբ՝ ըստ այնմ. «Ես եմ ի միջի ձերում» (Հմմտ. Ուլս. ԺԱ. 9), եւ Բանն իմ եւ Հոգի, քանզի միշտ Հայր, եւ միշտ Որդի, եւ միշտ Հոգի Աստուած եղեն. ո՛չ սկսեալք եւ ո՛չ դադարեալք, այլ միշտ ընդ Հաւր կարգեալք եւ թուեալք, զի ոչ երբէք վայելէր կրսեր ասել զՈրդի ի Հաւրէ կամ զՀոգին՝ յՈրդւոյ, վասն զի մեծագունիւն էր արդեաւք անփառաւոր աստուածութիւնն, որպէս յապաղանաւք եկեալ ի լրումն աստուածութեանն, այլ էր միշտ Հայր՝ անսկիզբն եւ սկիզբն, եւ էր միշտ Որդի, այլ ոչ անսկիզբն, վասն զի ի Հաւրէ, ապա թէ ի ժամանակէ առցես զսկիզբն եւ անսկիզբն, վասն զի արարիչ ժամանակաց

եւ ոչ ընդ ժամանակաւ է, եւ Հոգին Սուրբ էր միշտ ճշմարտապէս Հոգի Աստուծոյ՝ ի Հաւրէ յառաջ առաքեալ, այլ ոչ որդիաբար, զի եւ ոչ ծննդեամբ, այլ արտաքս առաքաբար, վասն որոյ ասէ. «Ի սկզբանէ [էր] Բանն»:

Դարձեալ՝ սկիզբն, որպէս ասացաք, զարարչական ասէ, զոր հաւա/125ա/տարիմ բարեկամն Աստուծոյ Մովսէս կանխայայտութեամբ արտաձայնեաց, թէ՝ «Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր» (Ծննդ. Ա. 1): Այնու սկզմամբ, որ եղեւ զեր ի վերոյ քան զժամանակ, վասն զի ժամանակ արեգակամբ եւ երկնի շրջապայտութեամբ չափի, իսկ սկիզբն արարչութեան գեր ի վերոյ քան զժամանակ եղեւ տեսչութեամբ ամենազաւրին Աստուծոյ, եւ հաստատեաց զկազմ[ու]ած աշխարհիս՝ տեղի ուսման եւ դաստիարակութեան, զի մտցեն, բնակեսցեն ի սա խաւսունք, եւ եղիցի նոցա տեղի ուսման եւ խրատու՝ առ ի գիտել եւ ճանաչել զԱստուած, եւ յերեւելեացս ստանալ զհանճար եւ զիմացումն աներեւութիցն՝ ըստ առաքելոյ, թէ՝ «Աներեւոյթք Նորա ի սկզբանէ աշխարհի՝ արարածովքս իմացեալ տեսանին», այսինքն է՝ մշտնջենաւորութիւն եւ էութիւն Նորա» (Հռոմ. Ա. 20): «Եւ զի արագ է արարչութիւն Նորա քան զական թաւթափել, եւ առանց ժամանակի է անուն արարչութեանն, քանզի չիք մասունք սկզբանն եւ ոչ կալ եւ հաստատել: Զի զոր աւրինակ՝ սկիզբն ճանապարհին ո՛չ ճանապարհն է եւ ո՛չ սկսուած տանն՝ |125բ| տունն, սոյնպէս եւ ո՛չ սկիզբն ժամանակին է ժամանակ, նաեւ ո՛չ մասն մի է ի փոքր մասանց նորա, քանզի ժամանակ ո՛չ ի ժամանակի եղեւ, եւ ո՛չ սկիզբն ժամանակին

է ժամանակ, եւ ո՛չ հաստատութիւն աշխարհիս ժամանակաւ է յարարչութենէ Աստուծոյ»¹⁰⁶: Իսկ եթէ սկիզբն արարչութեան աշխարհի անժամանակ է, ո՞րչափ եւս առաւել Արարիչն աշխարհիս իցէ անժամանակապէս եւ անսկզբնաբար ի Հաւրէ ծնեալ: Տեսանե՞ս, թէ որպէս ի ձեռն երեւեկեացս ճանաչի աներեւոյթն, վասն այնորիկ ասաց. «Ի սկզբանէ էր Բանն»:

Բայց պարտ եւ արժան է զարմանալ ընդ առաւելութիւն իմաստութեան աւետարանչիս եւ ընդ առատահոս ծաւալումն շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն, որ յոգնազեղն ուխիւք եւ առատահոս բղիժամբ զեղու ի բերանոյ նորա, թէ ո՞րպէս զանեղութիւն Որդւոյ կանխաբանութեամբ բացայայտէ՝ ասելով. «Ի սկզբանէ էր Բանն»: Եւ զի՞նչ այսու յայտ առնէ, այլ զի ցուցցէ, թէ յիսկզբան ժամանակին, յորժամ կանխեաց Աստուած առնել զերկինս եւ զերկիր եւ որ ի մէջ ընդդիմակացն, արարածն է նախքան /126ա/ զնոսա, Բանն էր արարչակից Հաւր եւ Հոգւոյն, «զի ամենայն ինչ Նովաւ եղեւ՝ եթէ Աթոռք, եթէ Տէրութիւնք, եթէ Պետութիւնք. ամենայն ինչ Նովաւ եղեւ» (Կող. Ա. 16), եւ ոչ ըստ մովսիսական պատմութեանն յիսկզբան էին առնուլ արարածոցս սկիզբն լինելութեան եւ Բանին եղանիլ, այլ որպէս զի զանեղութիւն Բանին էրն ցուցանէ, եւ գերագոյն եղականացս կացցէ Բանն, քանզի էր միշտ Բանն եւ է, եւ եղիցի մանաւանդ, թէ է միշտ, քանզի էրն եւ եղիցին ըստ մեզ, ժամանակին հատուածք են հոսանուտ ընդթեանս, որ են միշտ, զայս ինքն զինքն անուանէ ընդ Մովսիսի

խաւսելով ի լերինն՝ զբովանդակ ինքեամբ ի միասին առեալ, եւ ունի զոչ սկսեալն եւ զոչ դադարեալն, քանզի ոչ ունի սկիզբն եւ կատարած՝ ըստ Եսայեայ, թէ՝ «Ես եմ առաջին, եւ Ես եմ առ յապայ» (Ես. ԽԴ. 6), եւ ի Յայտնութեանն, թէ՝ «Ես եմ Ալֆայ եւ Ուլ» (Եսայ. Ա. 10), այսինքն է՝ առաջին եւ վերջին: Զոյգ այսմ եւ զԿաթողիկէին եղ սկիզբն զմշտնջենաւորութիւն ի վերայ Բանին Աստուծոյ հաստատեալ ասելով, որ էրն ի սկզբան:

Արդ, «Ի սկզբանէ էր Բանն», ո՛վ սքանչելոյն, զիա՞րդ իրերաց /126բ/ համապատուաբար ձայնքն լծակեցան, քանզի էրն զոյգ կարէ ի սկզբանն գոլ, իսկ եթէ ասես. «էր երբեմն, յորժամ ոչ էր», լուր Աւետարանին, որ ասէ. «Ի սկզբանէ էր Բանն»։ Իսկ եթէ ի սկզբանէ էր, ե՞րբ ոչ էր, այլ ասիցես նախքան զծնանիլն ոչ էր. գիտեցե՞ս արդեաւք երբ ծնաւ, զի եւ զնախն կարացես ի վերայ բերել անժամանակ էին, վասն զի նախն ժամանակական է՝ զձայնն այլայլոյ ի վերայ եղեալ հնութեամբ, իսկ զժամանակին Արարիչ զիա՞րդ բարեբանագոյն ժամանակեցայց ասացուածոց ի ներքս կալով ունել զլինելութիւն:

Արդ, ժամանակ յերիս հատածս բաժանի՝ յանցեալն, ի ներկայ, յապառնին: Եւ անցեալն. անցեալն իսկ է ներկայ, յորում եմք եւ ապառնի հանդերձեալն: Արդ, էրն զանցեալն նշանակէ, իսկ էն զերեսին ի միասին առեալ նշանակէ, եւ եղիցին՝ զապագայն:

Եւ ի սոցանէ անցեալն ունի զանազան ակս չորս՝ յարայձգական, յարակայ, գերակատար, անորիշ: Եւ նշանակէ յարաձգականն զմասն ինչ ներկայի, /127ա/ յորմէ յիրացն մասն

106 Տե՛ս Բարսեղ Կեսարացի, էջ 17-18:

ինչ արարեալ է, եւ մասն ինչ առնելոյ կայ, ըստ որում ասի դեռ առնէի, եւ նշանակէ զյարաձգականն, որ ոչ է բովանդակեալ, այլ նշանակէ ունել ինչ մասն եւ ի ներկայէն: «Իսկ յարակայն նշանակէ գերկուց անցելոց աւուրց ասդուամն կամ զամսոյ միոյ, կամ զտարւոյ միոյ»¹⁰⁷: Իսկ գերակատար զԺ., կամ զԻ., կամ Լ. ամաց ասդուամն ի՞նչ նշանակէ: Իսկ անորիշն որպէս անունդ իսկ յայտ առնէ, անորոշաբար զամենայն ժամանակն նշանակէ՝ զյարաձգականն, զյարակայ, զգերակատար: Իսկ յաղագս երկց ժամանակացդ այսպէս բլէ եռամեծն Դաւիթ՝ ասելով. «Ասացին ոմանք զներկայ երիցագոյն վասն անցելոցն ընդ նա երկուցն եւս: Եւ այլք զանցեալն յաղագս յառաջանալոյն, ըստ նախադասութեան դարձեալ հարցաւ յոմանց, թէ զի՞նչ է ժամանակ՝ ի գոյի՞ց, եթէ՞ յոչ գոյից:

Որք ի գոյիցն ասեն, զայս ասացին աւրինակ, թէ լուսաւորաց շարժմունք, եւ բնաւ լինելութեանց ածմունք, եւ յարմարութիւնք աշխարհի ի ժամանակի կատարին: Իսկ Արիստոտելէս ասաց յոչ գոյից, որպէս /127բ/ զյուշկապարկացն համբաւ անուամբ միոյն, այլ ոչ ճշմարտութեամբ զանցեալն այսպէս աղարաժ, որպէս զի անցաւ եւ ապականեցաւ, եւ զապառնին զի չէ իսկ ի միջի. զներկայն աներեւոյթաբար իմն, զոր աւրինակ թէ ի քուն ոք կացցէ կամ յայլ զբաւսանս, նաւ զիւրն կատարէ զընթացսն՝ ըստ տարացուցի ջրոյ իջելոյ ի խողովակէ յաւազին տեղի, որ յաներեւութուստով իջանէ ի վերայ աւազի եւ ոչ երեւի եւ ընդ իջանելն ծորի»¹⁰⁸:

Արդ, էրն թէպէտ զանցեալն նշանակէ, սակայն այս էր ի ներքոյ ժամանակի ոչ պարփակի, քանզի ասէ ի սկզբան ժամանակին, յորժամ սկիզբն արար Աստուած առնել զաշխարհս, նախքան զնոսա էր Բանն արարչակից ընդ Հաւր, որպէս ասէ աւրհներգուն. «Ողորմութեամբ Տեառն լի եղեւ երկիր, բանիւ Տեառն երկիրնք հաստատեցան» (Սաղմ. ԼԲ. 5-6), եւ առաքեալ՝ «Այլ մեզ մի՛ է Աստուած. Հայր, յորմէ ամենայն, եւ մի՛ Տէր Յիսուս Քրիստոս, որով ամենայն» (Ա. Կորնթ. Ը. 6). զայսոսիկ եւ երրորդ գլուխն:

Յետ երրորդ գլխոյն աս[ա]յցուք եւ չորրորդ գլուխն ըստ խոստման մերում, թէ վասն է՞ր Բան մականուանէ: Բայց նախ ըստ սովորութեան զբացորոշութեանցն Արիստոտելի զհոմ/128ա/անունութիւն բացորոշեցուք, քանզի հոմանուն ձայն է բանն, եւ ապա թէ յաղագս որո՞յ նշանակութեան է բանն՝ զվարդապետութիւն ի կիր արկցուք:

Արդ, ըստ վերնագոյն բանի՝ գոյացութիւն յԲ. գլխաւոր գոյն սկզբունս¹⁰⁹ բաժանի՝ ի մարմին եւ յանմարմին: Եւ դարձալ՝ մարմինն տարրորոշի ի շնչական մարմին եւ յանշունչ: Իսկ շնչականն տրամատի ի կենդանաբոյս, ի բոյս եւ ի կենդանի: Եւ կենդանի՝ ի բանաւոր կենդանի եւ յանբան: Իսկ բանաւորն բաժանի մահկանացու բանաւորն եւ յանմահ: Իսկ անմահ բանաւորն հատանի յանեղ, անմահ բանաւոր եւ յեղական, անմահ բանաւորն: Իսկ եղական անմահ բանաւոր ի հրեշտակ բանական եւ ի դեւ բանական:

Այլեւ մարդկային բանին կրկին

107 Տէն Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 233:

108 «Մարինագիրք Հայոց», Ե. հարութ, Է. դար, էջ 1183, Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 232-233:

109 Բնագրում՝ սկզբունս:

է տեսակ՝ ներտրամադրեալն եւ յառաջբերեալն, քանզի ներձայնօջան ներանձինցն ախտից նշանակեն՝ որպէս ներգրեցեալքն ներձայնօջացն: Եւ է ներտրամադրեալ բանն, որպէս թէ սահմանաւ ոք, բացատրեսցէ չար ժամն անձին, որ ի խոհեցաւղական եղեալ առանց իրիք արտաձայնութեան: Իսկ յառաջ/128թ/բերեալ բանն ի ձայնին եւ ի խաւսն ունի գներգործութիւն, եւ է սահման բանի, ըստ քերթաւղացն՝ բան է հետեւակ բառի ի շարադրութիւն՝ գտրամախոհութիւն ինքնայկատար յայտնելով¹¹⁰: Եւ բանին մասունք են ութ՝ բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադասութիւն, մակբայ, շաղկապ: Իսկ ըստ իմաստասիրացն՝ բան է ձայն նշանական, որոյ մասանցն նշանակէ իմն իբր ասութիւն, այլ ոչ իբր ստորասութիւն: Եւ մասունք են բանին Ե.՝ անուն, բայ, ստորասութիւն եւ բացասութիւն եւ բացերեւութիւն:

Իսկ եթէ յաղագս որո՞յ բանի ասէ աւետարանիչս մարդկային բանիս, այլեւ հրեշտակաց բանին, քանզի գեկոյց մեզ առաքեալ՝ որպէս թէ հրեշտակաց յատուկ ունել լեզու՝ ասելով. «Եթէ զլեզուս մարդկան խաւսիցիմ եւ զհրեշտակաց» (Ա Կորնթ. ԺԳ. 1) մտածութիւն: Եւ քանզի հոմանունութիւնն մայր է մոլորութեան, տես մի՛ երբէք խաբեսցէ զքեզ հոմանուն ձայն, քանզի զիարդ էր ի սկզբանէ մարդկայինս բան մարդոյն, ուրեմն խոնարհագոյն ընկալեալ զլինելութիւն նախքան զմարդն գազանք, սողունք, անասունք եւ ամենայն, որք միանգամ /129ա/ ցամաքայինք եւ ջրայինք թռչունք, երկին, աստեղք, արեգակն,

լուսին, բոյսք, սերմանք, ծով, երկիր:

Արդ, ոչ եւս ի սկզբանէ էր մարդկային բանս, այլեւ ոչ հրեշտակացն, վասն զի ամենայն ստացուած խոնարհագոյն քան զյաւիտեանսն է գսկիզբն լինելութեան առնլով ի ստացաւդէն: Իսկ որ ի սրտի բանն, եւ նա քան զիւրաքանչիւր ոք յիմանալեացն էր կրսերագոյն, բայց լսելի է զբանս աստուածավայելաբար, քանզի յաղագս Միածնին խաւսելով՝ քեզ բան ասաց զնա: Զոր աւերինակ՝ է լոյս եւ յետ փոքր-ինչ ասէ կեանս եւ յարութիւն եւ ոչ լոյս լսելով՝ ի զգալիս յայս եւ աչաց տեսանելի ի խոնարհ բերես եւ ոչ կեանս լուեալ զհասարակաց զայս իմանաս, զոր անբանք կան, այսպէս եւ բան լսելով՝ պահեա՛, մի՛ երբէք տկարութեամբ մտացդ ի ներքոյ անկցիս, քննեա՛ զիմաստն նախքան զասացեալս: Նախ եւ առաջին վասն այնորիկ Բան մականուանէ զՈրդի, քանզի պէտք էին ճանաչել զՈրդւոյ անսկզբնութիւն, զի մի գուհակ արիանոսացն արարած գոլ զՆա իմանայցեմք. ասաց Բան, զի որպէս մերս բան, զի ոչ յինքենէ ունի զգոյանալն, եւ ոչ յոչէ՛ զլինելն, /129բ/ եւ ոչ արտաքոյ մտաց զծնունդն, այսպէս եւ ոչ Որդի յինքենէ գոյացեալ կամ յոչէ՛ յառաջ եկեալ, այլ որպէս բանին առ միտս կալեալ զծնունդն, նոյնպէս եւ Որդի՝ առ Հայր: Տե՛ս, որքան միով բանիւ ի ներքս ածելով՝ փակեաց զանեղութեանն Որդւոյ, եւ զանախտ ծննդեանն, եւ զանբաժանութեանն, եւ զանքակութեանն զկարգս:

Երկրորդ, թէ ընդէ՞ր Բան, զի անախտաբար ծնաւ, եւ զի ցուցցէ, թէ ի մտաց յառաջ եկն, եւ պատկեր է Ծնաւորին՝ բովանդակ յինքեան ցուցանելով զԾնաւորն՝ ոչինչ անգուստ ի

110 Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 191-192:

բաց բաժանեալ եւ կատարեալ գոյանալով ըստ ինքեան, քանզի որպէս մեր բանս զբոլոր մեր բան զբոլոր մեր կերպարանէ զմիտան, զի զոր ի սրտին իմանամք, զայնոսիկ բանիւն յառաջ բերեմք: Եւ է ի սրտին իմաստից պատկեր խաւսեցեալն, վասն զի յաւելորդաց սրտին բանն բերեալ լինի եւ է ի սիրտս մեր իբրեւ աղբիւր ինչ, իսկ յառաջբերեալ բանն իբրեւ վտակ ինչ յաղբերէ յայնմանէ հոսեալ, եւ այն ի բաց հոսեալ որքան նախաբար բերեալն է, եւ որպիսի ծածկեալն է, նոյնպիսի եւ երեւալն:

Երրորդ՝ Բան ասաց, զի զանախտ |130ա| քեզ զծնունդն ի Հաւրէ մերձ կացուցէ, եւ զկատարեալ գոլն քեզ զՈրդւոյն աստուածաբանեցէ, եւ զանժամանակ զՈրդւոյ զմիաւորութիւնն առ Հայր ի ձեռն աշտոյցիկ ցուցցէ, քանզի եւ մեր բան մտաց է ծնունդ անախտաբար ծնեալ, զի եւ ո՛չ հատանի, ո՛չ բաժանի եւ ո՛չ ցնդի, այլ մնալով բան միտք յիւրում գոյացութեանն՝ բովանդակէ զբանն եւ կատարեալ ի ներքոյ կացուցանելով եւ յառաջեկեալ բանս զամենայն զծնաւդէն զիմաստն յինքեան պարունակէ:

Չորրորդ՝ այլ իմն արժանավայելուչ ցուցակութիւն առաստութիւն բանին արտահայտէ, զի որպէս ներտրամադրեալն բան, ծնանելով ի մտաց, զանխուլ եւ ծածուկ գոլով ի խոհեցաւդականին ի ձեռն ձայնի բացակատարման զգալի լինի լսելեաց եւ առ լսաւդն լինի անորիշ եւ անբաժ մնայ առ միտան. ոչ մասամբ ի ձեռն ձայնի հատմամբ որոշեալ, այլ ի ներլսաւդսն եւ ի վիպասանաւդսն համապատիւ կալեալ զբնութիւնն, այսպէս եւ Բանն Աստուած՝ Միածինն Որդի, եկաւորեալ առ մեզ մարմնով յերկիր, զոր

արար եւ ուր էր միշտ, եւ նախախնամէր եւ մնացեալ աննուազ |130բ| եւ անկապուտ ի հայրական ծոցոյ, ուստի էջն՝ ոչ բաժանելով ըստ աստուածային անպարագրելի բնութեանն, այլ որպէս կատարեալ առ Հաւր, կատարեալ առ մեզ սակս անհատ բնութեանն:

Հինգերորդ՝ վասն աշտորիկ Բան յորջորջի, զի «Հրեշտակ մեծի խորհրդոյ» կոչեցաւ Որդի՝ ըստ Եսայ[ե]այ (Ես. Թ 6) սակս ի Հաւրէ առ մեզ բանն տարբերութեան, զի որպէս ի ձեռն բանի զմիտս ճանաչեմք, եւ զախորժակս մտացն բանիւն նկատեմք, նոյնպէս եւ զՀայր Որդւով ծանեաք եւ զկամս Նորա. լուա՛ր Բան, ծանեա՛ր եւ զՀաւր մեծութիւն ի Տեառնէ իսկ վկայեալ. «Որ ետես զԻս, ետես զՀայր» (Յովհ. ԺԴ. 9), եւ «Ես եւ Հայր մի եմք» (Յովհ. Ժ. 30):

Զերրորդ՝ Բան աւրհնաբանի Աստուած առ ի սրբազանիցն ասացելոց ոչ միայն զի եւ բանի, եւ մտաց, եւ իմաստութեան է բաշխաւդ, այլ զի եւ զամենայնի պատճառս ի յինքեան միատեսակապէս է առեալ, եւ զի ընդ ամենեսեան տարեալ լինի թափանցիկ լինել՝ որպէս ասացեալքն ասեն, մինչ եւ յամենեցունց վաղճանն եւ նախքան զայսոսիկ, զի եւ քան զամենայն պարզութիւն է գերա|131ա|պարզեալ աստուածայինն բան, եւ քան զամենայն գերագոյն ըստ գերազանցութեանն է արձակեալ. այս բան է պարզ եւ արդար եւ գոլով ճշմարտութիւն, առ որ որպէս մաքուր եւ անմոլար գիտութիւն ամենեցունց աստուածային հաւատ է. յարատեւաւդ սէրտութիւն հաւատացելոց, որ սէրտ են զնոսա ճշմարտութեամբ:

Է.երրորդ՝ վասն աշտորիկ Բան

ասի Որդին Աստուծոյ Միածին, վասն զի զամենայն անբանութիւնս մեր երարձ եւ արար մեզ բանաւորս, որ էրն ի սկզբանէ առ Հաւր եւ երեւեցաւ մեզ եւ ոչ եղեւ որպէս ոմանք ի հերձուածաւդացն ցնորեցան ասել, թէ՝ «էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդի»:

Արդ, եթէ Բան է Հաւր ի սկզբանէ Որդին Միածին, եւ ասիցէ ոք, թէ՝ «էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդի», ապա անբան ասիցէ զՀայր սկիզբն եւ առանց զաւրութեան եւ իմաստութեան, քանզի «Քրիստոս Աստուծոյ զաւրութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն» (Հռոմ. Ա. 24):

Ը. երորդ՝ թէ Բան կոչի Միածինն, զի ցուցցէ յայլմէ առ այլ եղեալ, որպէս բնաւորեալ է Բանն յերիս տարորոշիլ եւ առ ո՞վ եւ վասն որո՞յ, յորմէ իբր թէ յԱստուծոյ Հաւր է ըստ բնութեան ծնունդ, իսկ առ ո՞վ, զի խոնարհեցաւ առ մերս բնութիւն եւ վասն որոյ յաղագս մերոյ փրկութեան:

Թ. երորդ՝ սորին վասն Բան, քանզի ապաքս ունի առ Հայր, որպէս առ միսս բան ոչ միայն յաղագս անախտ ծննդեանն, այլեւ զմիաւորութիւնն /131թ/ եւ զպատմաւականն թուի, թէ ասիցէ ոք եւ իբրեւ սահման առ սահմանեալն եւ¹¹¹ Հաւր բնութեանն, վասն զի ծնունդ է ամենայն ծնաւղի լռեալ բան, ապա թէ յաղագս դոյացուցանելոյն զեաս. ասիցէ ոք եւ ոչ վրիպեցէ, վասն զի զի՞նչ է, որ առանց բանի հաստեցաւ: Իսկ յաւելուած յաւելին, զի ոչ ասաց. «Ի սկզբանէ էր Բան», այլ՝ «Բանն», զի ցուցցէ ոչ յաճախ բանից որոշեալ բան, այլ Բանն զանձնաւորութիւնն նշանակեալ եւ զէակցութիւնն ընդունաւղին

զԲանն, եւ ոչ որպէս դոյզն-ինչ բան նախքան խաւսելն լռեալ եւ յետ խաւսելոյն դադարեալ, այլ մշտնջենաւոր կացեալ, մնացեալ յաստուածական էութեանն փառս. այսոքիկ թէ վասն է՞ր ասացաւ Բան:

Եկեսցուք եւ ի Ե. երորդ զլուխն եւ տեսցուք, թէ ընդէ՞ր արդեաւք ոչ ասաց Որդի կամ Յիսուս Քրիստոս, վասն այնորիկ յապաղումն առնէ Որդւոյ առասութեան, զի հարկ լինէր տկարա/132ա/դուռնիցն մտաց ի բազում ալէկոծութիւնս ծփիլ, թէ զիս՞րդ արդեաւք ծնաւ՝ յետ ժամանակի՞, թէ՞ նախքան զժամանակ, առանց կարեաց, եթէ՞ կարեաւք. առանց բաժանման է, թէ՞ բաժանմամբ, վասն այնորիկ զբանն զնէ զաղափար, որպէս յառաջագոյն ասացաք, զի ցու[ց]ցէ զանեղութեանն եւ զանախտութեանն[ն] եւ զանբաժանութեանն զաւրինակ: Եւ Յիսուս Քրիստոս վասն այնորիկ ոչ ասացաւ, վասն զի այսոքիկ տնաւրինական կարգացն են կոչմունք եւ ոչ յատուկ աստուածային էութեանն, զի զՅիսուսն զփրկութեան ունի նշանակութիւն, զի եւ ի փրկելն զմեզ մարմնականաւքս յայտնի լինիցի փրկիչդ անուն: Զի որպէս Ովսէ Յիսուս անուանեցաւ յաւրինակ Փրկիչին՝ փրկելով զԻսրայէլ ի ձեռաց Ամաղեկայ եւ քանանացւոցն, բայց նա միայն գտունն Յակոբայ փրկեաց, եւ մարմնաւոր իսկ էր փրկութիւնն եւ ազատութիւնն: Իսկ Փրկիչն Յիսուս զբոլոր սեռս մարդկան փրկեաց յիմանալին Ամաղեկայ ի մեղաց եւ ի մահուանէ, որպէս ասաց հրեշտակն. «Նա փրկեաց զժողովուրդ ի մեղաց իւրեանց» (Մատթ. Ա. 21), եւ «Ծնաւ ձեզ այսաւր Փրկիչ» (Ղուկ. Բ. 11): /132թ/ Վասն այնորիկ զՅիսուս

111 Ձեռագրում մնկ փող գրված է:

անունն ոչ առնուել ի կիր, զի այսոքիկ, որպէս ասացաք, մարմնաւոր են կոչմունք, եւ փրկելն զմեզ զմարմնականաւքս յայտնի լինիցի փրկիչդ անուն: Իսկ Քրիստոսն անուն վասն այնորիկ յապաղէ, զի Քրիստոսս ո՛չ սոսկ աստուածութեանն է անուն եւ ո՛չ լոկ մար[գ]կութեան, այլ միաւորութեանն՝ առելոյ մարդկութեանն եւ աւծելոյ աստուածութեամբն՝ ըստ Դաւթի եւ Պետրոսի, զի «Քրիստոս» ըստ եբրայականին է ձայն, ի մերս թարգմանե[ա]լ «Աւծեալ» անուանի: Յայնժամ կոչեսցի Քրիստոսդ անուն, յորժամ ըստ մարդկային կարեաց ընդունի զաւծմանն զաւրուութիւն, որ վասն յանցանացն Ագամայ Հեռացաւ ի մէնջ: Այսպէս զորդիութեանն անուն ի դէպ ժամանակի աւանդէ առաքելոցն՝ յաշակերտելն զազինս ամենայն. «Մկրտեցէ՛ք զնոսս յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն» (Մատթ. ԻԸ. 19): Տեսե՞ր որպէս յիւրաքանչիւր տեղիս ըստ պատշաճութեանն վերայկոչին անուանքն եւ Համապատուութիւն Որդւոյ ընդ Հաւր եւ Սուրբ Հոգւոյն լծակցեսցի, յորժամ ի ծայրագոյն վարդապետութիւն Համբարձեալ ձգէ զաշակերտացն սրբոց դասս: Իսկ ի վերայ այսր ամենայնի [133ա] անճառ են յեղականացս խորք բանիցս ասացելոց, զի Հոգւոյն Աստուծոյ եւ ոչ եթէ ի մարդկան մտաց են ասացեալքս, զի եթէ խորհուրդք մեր անգիտելի են միմեանց, որչա՛փ եւս խորհուրդն Աստուծոյ եւ Բան, որպէս վկայէ առաքեալ, թէ՛ «Ոչ ոք գիտէ զխորհուրդ Հոգւոյն, թէ ոչ Ինքն յայտնեսցէ» (Ա. Կորնթ. Բ. 11), եւ այլուր՝ «Անքննելի եւ անզննելի, ասէ, զգատաստանս եւ զճանապարհս Նորա» (Հռոմ. ԺԱ. 33), քանզի ո՛չ երկնի բարձրութիւն եւ ո՛չ

երկրի եւ ծովու լայնութիւն, նաեւ ո՛չ անգնդոց խորութիւն տանել կարեն զիմաստ Հոգւոյն՝ ըստ իմաստնոյն բանի (Հմմտ. Յոր ԻԸ. 12-18), սակայն մեր որպէս կաթիլ ի ծովէ եւ շիթս յանձրեւէ առնկալեալ ի Հոգւոյն՝ առ ի զովացուցանել զպապքումն ծարաւոյ սրտից մերոց, քանզի այժմ գիտելի է մեզ զբանս մարմնաւորապէս աւրինականաւք, այլ յայլմէ երեւմանցն ժողովելոցն ի մի իմն ճշմարտութեանն կերպարանս, բայց փոքր մի յետոյ բոլորովին Հոգեւորապէս, յորժամ եւ զբանս զայսոսիկ գիտասցուք մաքրագոյնս եւ յայտնաբոյնս ի նոյն Ինքն ի Բանն եւ յԱստուած ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի ճշմարիտ ապրեցելոցն տաւն ցնծութիւն, ընդ որում [133բ] փառք եւ պաշտաւն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան: Ե[ւ] այժմ բանիս աւարտումն արարեալ, զձեռս եւ զմիտս ի վեր կարկառեալ՝ աւրհնութիւն Հանդերձ գովասանական երգով ամենայն Ամենատեառն մատուցուք, որ նստի բարձունս բարձանց եւ յերկինս երկնից եւ ի սուրբն սրբոց, որ անդն է քան զիմանալի գաւառն Հրեղինաց, ուր միայնակ Սուրբ Երրորդութիւնն շրջի՝ զամենայն արարածս արտաքոյ թողեալ առաջին վարագուրաւն զիմանալիսն յինքենէ, եւ երկրորդաւս զմեզ ի նոցանէ, զոր եւ աստուածաբանեալ փառաւորեսցուք Աստուած Բան փառատրութեամբ աւրհնել զՆա, յերիս երեւեալ երեսս եւ անձինս, թէ եւ դէմս եւ գոյութիւնս Հաճոյ իցէ ումեք ասել, եւ ի մի միասնականութիւն, եւ յաստուածութիւն, եւ ի գաւրութիւն, եւ մի բնութիւն, եւ ի Համակամութիւն, եւ ի մի թագաւորութիւն, եւ յիմաստութիւն էակցութեամբ եւ իսկու-

թեամբ, եւ ի մի պատիւ փառաւորեալ եւ զուգակցութեամբ երկրպագեալ, անորոշաբար բաժանեալ եւ անխառնապէս միաւորեալ նախքան զյաւիտեանս եւ յառաջ քան զժամանակս, եւ երկցագոյն քան զընթացս մտաց եւ [134ա] բանից եւ զգալութեանց՝ արարիչ գոյով եւ նախախնամիչ բոլորից՝ իմանալեաց եւ զգալեաց:

Հայեցցի եւ ինքն այժմ յիւրական բարիսն եւ իւրական գթութեամբ յիւր արարածս¹¹² եւ բացեալ զաններհելի եւ զողորմած ակն, տեսցէ զկարիս եւ զկարաւտութիւն աշխարհիս, եւ լցուցէ զպակասութիւն ամենեցուն յանձախելի ծովէն, եւ յաւգնել մեզ փութացի տկարացեալ բնութեանս, եւ նայեցցի ի գերի անգեալ եւ կործանեալ ազգիս մերոյ ի պէսպէս եւ ի զանազան խորխորատս, միակն՝ Միածին Որդին Աստուծոյ՝ ծագումն եւ ծնունդ Հաւր յառաջ քան զարուսեակն, որ ի լրման աւուրց եղեւ պտուղ կուսութեան եւ Նոր Ագամ՝ յինքն առեալ զբնութիւնս անթերի եւ որ ինչ է ի մարդ, բաց ի մեղաց. մի Որդի եւ մի Քրիստոս ի միում բնութեան, եւ ի մի կամս եւ ի ներգործութեան խոստովանեալ յուղղաբաւան Սուրբ Եկեղեցւոյ, որ եւ խաչիւ արարեալ զմեր փրկութիւնն, եւ թաղմամբ թաւթափել ի մէնջ զապականութիւն մեր, եւ կործանմամբ զժոխոցն ազատեաց զհոգիսն, որ յԱգամայ: Յարե[աւ] աստուածաբար եւ ել ի յերկինս նովիմբ աստուածացեալ մարմնով, որ եւ գալոց է [134բ] նովին մարմնով եւ հայրենի փառաւք, դատաւոր կենդանեաց եւ մեռելոց, եւ հատուցանէ իւրաքանչիւր գործոց անեղբարական յա-

ւիտենիւն, որ եւ նա, որ պատուիրեաց մեզ հայել ի մեզ, հայեցցի եւ տեսցէ Հարբ եւ Հոգւովն զվէրս կաւղին տիգախոցի, եւ հարուածս բեւեացն, յոտս եւ ի ձեռն, եւ այնու եռանդնաշարժ սիրովն հայեցցի ի գինս արեան իւրոյ: Եւ երկնակազմ եւ աշխարհաշէն ձեռամբն բեւեռեսցէ զամենեսեան յերկիւզն իւր եւ ի սէրն եւ ջնջեսցէ զամենեսեան, որ հակառակ կան Սուրբ Եկեղեցւոյ, եւ մաքրեսցէ զամալթ եւ զարտաւար յամենայն երեսաց քրիստոնէից՝ դաւանել ի ճշմարիտ կրաւնից նուիրական համատարած Կաթուղիկէ եւ Առաքելական Եկեղեցի:

Հարսնազգեցեալ ի զարդ անկողնպտելի անարատ առաքաստի եւ տեղի լայնագոյն, եւ երկայնաձիգ խորագոյն, եւ բարձրագոյն ընդ անչափին Աստուծոյ մեծացեալ եւ բարձրացեալ յանհասական բարձրութիւն, որ է հաւատն համահաւաք՝ տիեզերագրաւ համաշխարհական ամենասփիւռ եւ բոլորից բովանդակաւ, [135ա] որոյ հիմունք հաստահեղուք եւ պաղպաղմունք ական[ա]կուռք եւ մարգարտայեռք ոսկիայիայլք եւ արծաթաձոյլք, որոց ամբոց լերինք մշտնջենաւորք եւ բլուրք յաւիտենականք, յորոց առաջինն եւ նշանաւորն մեկնակն եւ աննմանակն:

Լեառն Աստուծոյ կոչեցեալ եւ լեառն մածեալ, լեառն պարարտ եւ լեառն սուրբ լոյսընկալ, եւ լեառն, որ երկնից գոյ բարձրագոյն ի Դանիելէ տեսեալ, ուստի «Վէմն ծնաւ առանց ձեռին» (Դան. Բ. 45) եւ մեծացեալ կալաւ զամենեսեան, որ նա ինքն է մայրն [է]մանուէլի ամենաբախտն, ամենաւրհնեալն ի կանայս Սրբուհի Աստուածածին Մարիամ՝ երանելին յազգս եւ յազիւնս ամենայն, զարմա-

112 Բնագրոս՝ արարարածս:

ցուցիչն խորոց եւ բարձանց: Յետ որոյ եւ ի նորին լուսանշոյլ խորհրդոյն փառաւորեալքն եւ յարայշար շարայարեալքն սուրբ եւ խաւսուն քարինքն՝ կարկէհանքն եւ զմրխտայքն, կայծն եւ շափիղայն կոչեցալքն ի խորհրդոց դրոց, «մեծն ի ծնունդս կանանց» (Ղուկ. է. 28), հրեշտակն երկրաւոր եւ մարդն երկնաւոր Յովաննէս, կարապետն եւ անդրանիկն մարտիրոսաց, իրիցագոյն [135թ] պսակաւորն գունազեղեալ արեամբ Անմահին Նախայվկայն Ստեփաննոս եւ երկոյտասան ճառագայթն ընդ իմանալի արեգական փայլատակեալ, որք ականատեսք եւ սպասաւորք եղեն Բանին մարմնացելոյ, եւ առին երանութիւն յաչս եւ յալանջս իրաւապէս եւ ստուգաբար¹¹³ երկոյտասան առաքեալքն եւ ՀԲ. ցումունք, լուսաբորբոք եւ որդիքն լուսոյ եւ տուրնջեան, եւ աղբիւրքն Իսրայէլի. անսահման ծովուն ակունքն, ծաւալք ծարաւեաց եւ ոռոգմունք տինգերաց, մարգարէիցն հանգէսք եւ նախայտեսացն հոյլք:

Որք եւ գովեցան իսկ, գգ[ու]եցան ի Հոգւոյն Սրբոյ եւ եղան Հաստայկաւոյց քարինք, եւ վէմք կենդանիք, եւ բարեբեղուն պահանք Սուրբ Եկեղեցւոյ, որք եւ խճեալք եւ կրամածք շաղախեալ սոսկալի ոսկերաւք եւ վարդագոյն արեամբ, մարտիրոսացն բազմութիւնքն հազարաւորաց եւ բիւրաւորաց բանակաց:

Որք արեամբ հարչարանաւք եւ մահուամբ դառնագունիւք կարծրացուցին եւ անդրդուելի դրանց դժոխտցն արարին զշինուած [136ա] անդամոցն Քրիստոսի գլխոյն ահաւորի, զի մի՛ եղիցի անմէջ փորագարտակ

հիմն ծեփեալ արտաքուստ: Իբրեւ զշինուածն հրէական դիւրաքակ, վաղափուլ, զոր եւ Խնքն Տէրն ամբաստանէ սրբովք մարգարէիւքն: Այլ որպէս աստուածարկու հիման եւ անձեռագործ շինուածի, զոր Տէրն Հաստատեաց եւ ոչ մարդ. «Կացցէ եւ մնացէ զշխոյ ընդ աջմէ Աստուծոյ» (Սաղմ. ԽԴ. 10)՝ մշտնջենաւորեալ անսպառ յաւիտենիւն խաչիւ պսակեալ գլուխն անհամեմատ բարձրութեամբ, անմեկնելի զխաչելն Աստուած ունելով յինքեան, զսիրով սեւեռեալն զքեղազարդ թագաւորեալ, զոր աւրհնեացուք ի փառս փեսայացեալ Բանին աստուածարկու փառաւք փառաւորելով, զի եղիցի սմա պարիսպ¹¹⁴ հրեղէն շուրջանակի եւ ի փառս բնակեացէ ի սմա յաւիտեանս յաւիտենից: Եւ զի հաճեցաւ ընդ սա, աւրհնեացէ, զոր ինչ սորա է, եւ զաղքաստ սորա լցուցէ ամենայն բարութեամբ, զոր եւ աղաչեմք հայել յիւր սէրն առ բնութիւնս եւ յառաջին զաւրաւորսն եւ յայժմու տառապեալքս, զի յամենայն ինքն է, եւ մեք ի մասանց սորա եմք [136բ] եւ են բոլոր Համաւրէն քրիստոնեաք, ընկալցի զամենեսեան եւ լուսացէ իբրեւ մայր զմանգունս:

Անժանդ, եւ անաղտ, եւ անխոց, եւ անսպի արասցէ ի ներքոյ եւ արտաքոյ յոգի եւ ի մարմին մաքրեացէ, եւ մի՛ թողցէ բան ծածուկ եւ խորհուրդ անաւրէն ի սրտի մերում եւ մի՛ ի խաւսս եւ ի գործս անաւրէնութիւն յայտնեսցի ի վարս մեր, զորս ոչ սրբեացէ խորհրդիւ իւրով եւ քաւիչն արեամբն Քրիստոսի եւ ջրով սրբութեամբ Աւագանաւն, զորս զուտ եւ մաքուր եւ յստակ արասցէ եւ արժանի

113 Բնագրում՝ սգուգարար:

114 Բնագրում՝ պարիսպ:

հաղորդութեան հացին, որ իջեալ յերկնից բաշխի ի սմա՝ միշտ եւ անծախապէս զառաջինսն բարեխաւս ունելով վերջնոցն, եւ զսուրբ, եւ զարդար, եւ զհարազատն մեր ընդ մեղաւորացս՝ սկսեալ ի մաքուր մայրն Աստուծոյ Մարիամ, ի նա յարելով զառաջին եւ զվերջին բարիսն եւ զբարեխաւսն, որք էինն եւ ենն եւ լինելոցն են, մինչեւ դադարեսցին արարածք ի լինելոյ, զի յաղթեսցեն լոյսքն կոչեցեալք եւ կենդանիք եւ սուրբք, եւ արդարք՝ խաւարին, եւ մահուն, եւ պղծութեան անիրաւութեանն մերում՝ ողորմելով [137ա] թշուառացեալ մարմնակցեաց իւրեանց եւ ազգայնոցս:

Զսուրն սուրբեւզմեծն եւ զհաւարն առեալ ի մաքուր ձեռա իւրեանց զիմանալի զխաչն աստուածընկալ եւ զներկեալն եւ զմիտեալն ահագին արեամբն Աստուծոյ կնքեսցէ զամենեսեան եւ ամենայմերձ մաքրեսցէ, սրբեսցէ եւ պայծառագործեսցէ, փառաւորեսցէ եւ աւրհնեսցէ զաւրհնիչս մեր՝ զհայրս հոգեւորս, զգաստիարակիչն խնամածու բազում աւրինակ հնարիւք ողորական եւ սաստկական բանիւք, հրաժարական եւ մերձաւորիչ բանիւք եւ խաւսիւք ի տուէ եւ ի գիշերի, զորոյ զփոխարէնն բիւրայպատիկ հատուցէ Քրիստոս Աստուած, մինչեւ ցյետին բնիոնն յաւիտեանական եւ յանսպառուած աւուրն:

Նոյն աջն աջաւղակ, եւ բարեբաշխ, եւ շնորհատու հայրական գթութեամբն եւ առատ ողորմութեամբն զյետ Աստուծոյ երախտաւորսն մեր հատուցմամբ վճարեսցէ հոգեւոր, եւ երկնաւոր կենաւքն անվաղճանաւք ի յաղաւթս եւ ի բարեխաւսութիւն ամենայն սիրաւղացն Աստուծոյ եւ բուն բարեկամաց եւ զըստ մարմ-

նոյ ծնաւդսն մեր [137բ] եւ զազգատոհմսն, որք ծնան մեզ եւ սնուցին եւ յուսացան յԱստուած՝ ի ձեռա մեր լինել արժանի բարեաց աստուածայնոց: Եղիցի նոցա ըստ յուսոյ իւրեանց, յամենայնաւ եւ յամենայստեղծ բարի բնութենէն, թէպէտեւ մեք չեղաք որպէս ախորժէին նոքա, այլ որպէս յուսացանն ի կարաւղ եւ ի կամեցաւ ձեռացն Աստուծոյ հատուցի նոցա, եւ առաւել հարազատք մեր ի Քրիստոս եւ համշխրակ եղբարք, որք տարան զմեզ յամենայն բարուց, եւ վարուց, եւ դնացից, եւ խաւսից անպատշաճից, եւ անզգուշացելոց:

Եղիցի ամենեցուն առհասարակ ներումն եւ անյիշութիւն իւրեանց սխալանացն ի բարերար Տեառնէն եւ ի կատարումն գործոց նոցա ի բարի յաւժարութիւն առաւել քան զառաւել ի փառա Աստուծոյ եւ յաւգուտ Եկեղեցւոյ եւ ի զարգացումն մանկանց Նոր Սիոնի՝ զնալ փառաց ի փառա աւրըստ[աւր]է ընդ երկայն աւուրս եւ զաւրանալ ի զաւրեղ եւ յամենակեցոյց Աջոյն ի հարիւրաւորն պտղաբերութիւն, ի գագաթն կատարման յանգրաւական ուրախութիւնսն, որ կայ եւ պահի սրբոց [138ա] եւ սիրելեաց Աստուծոյ իրաւադատ ատենիւն հատուցեալ. զանտեսն աչաց եւ զանլուրն ականջաց եւ զանիմացն սրտից ի յաւրն եւ յաշխարհն մշտնջենաւոր եւ անեզրական անգրաւապէս¹¹⁵ յաւիտենիւն:

Այն, որ նստի ի քերովքս եւ հայի յանդուլդս, եւ լի են Նովաւ երկինք եւ երկիր՝ ըստ լայնութեան եւ երկայնութեան, ըստ բարձրութեան եւ ըստ խորութեան, այժմ հայեսցի ի

¹¹⁵ Բնագրում՝ անգրաւապէս:

շնորհ աւուրս եւ ի բարեխաւսութիւն սրբոցն, որոց այսաւր է յիշատակ, եւ յաղաթս սրբազան, եւ երկնագումար խմբիս, եւ հանգիսաւոր ժողովոյս, եւ տացէ աշխարհի զանխռով խաղաղութիւն իւրական, դադարեցուցէ զցասումն պատուհասի յանցանաց մերոց, փրկեացէ զիւրաքանչիւր ոք ի վտանգից եւ ի փորձութեանց, զանկեալսն կանկնեացէ, զհիւանդսն բժշկեացէ, զմեղաւորսն քաւեացէ, զգերեալսն ազատեացէ, զմոլորեալսն դարձուցէ, զկապեալսն եւ զբանդարգեալսն արձակեացէ:

Ճանապարհորդաց, որք ի ծովու եւ ի ցամաքի, առաջնորդեացէ եւ յաջողեացէ, զսգաւորս եւ [138բ] զվշտացեալս սփոփեացէ եւ մխիթարեացէ, նեղելոց, եւ տարակուսելոց, եւ պարտապանաց դուռն հանգստեան եւ հնարս փրկութեան տացէ, զտարերս եւ զմասունս երկրի շնորհաւք եւ աւրհնութեամբ լցուցէ զշրջագայութիւն երկնից, զընթացս լուսաւորաց, զսփռումն աւդոյ, զտարածումն ծովու, զհաստատութիւն երկրի, զգնացս գետոց, զբլիւսումն աղբերաց, զանդաստանս եւ զայգիս երկրագործաց եւ զամենայն պտուղս սերմանեաց բուսոց եւ տնկոց շահեկան եւ շահաւոր բարեխառն արասցէ:

Զհայրապետս վիճակեալեալք, զվարդապետս վարժեցեալեալք, զառաջնորդս ուխտականաւք, զիշխանս իշխեցեալաւք, զքահանայս ժողովրդականաւք, շնորհաւք, պարգեւաւք, աւրհնութեամբ լցուցէ, որոց լիցի ամենեցուն արժանացեալք երկնայնոցն պարակցեալք մշտայգուարճ բերկրանաւք եւ անլուելի փառատրութեամբ երգել զերգս յաղթաւղական Ամենայսուրբ Երրորդութեանն՝ Հաւր

եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: [139ա/]

Այսեւհետեւ գլուխ եւ պսակ բանիս արասցուք՝ իբր զթագաւորական կնիք զամէներջանիկ եւ զգերայպատիւ սուրբ վարդապետն, որ է մեր ստացաւորն Աստուծոյ կրկին ստացաւդ, եւ յետ նախախնամաւորն խնամաւդ՝ զանազան եւ բազմաւրինակ հնարիւք ողորձական եւ սաստիկական բանիւք, հրաժարական եւ մերձաւորիչ բանիւք եւ խաւսիւք ի տուէ եւ ի գիշերի, որոյ ոչ գոյ տրիտուր փոխարինի յերեւելեացս լուծականաց, այլ որ յամենայնի կարաւոյն է եւ զաւրաւոր՝ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս հազարապատիկ եւ բիւրայպատիկ հատուցէ, մինչեւ յետին բնիոնն կրկին կենաւք եւ Բ. աշխարհաւք: Բայց մեք զարժանաւորն գոհութիւն հատուցուք, որպէս պատշաճ է վայելաւդաց ի շնորհս ոչ իբրեւ կարաւոր ուրուք բարեբանութեան եւ կամ փառաց, այլ զի մի՛ ապերախտ գտցուք առ երախտաւորն եւ ապայշնորհ՝ առ բազմայպարգեւն:

Եւ արդ, ուստի սկսցուք եւ կամ յորոց ներբողեացուք զքեզ, ո՛վ գլուխ գերապանծ զահոյարան զգաւնութեան արփիաւորեալ լուսով ի[139բ/-] մաստից եւ կենդանայխարուկեալ աստուածային կայծակամք անուանակիր եւ շնորհընկալ որդւոյն Ամովսեայ, բարձրաբարբառ քարոզ եւ ճշմարիտ աստուածաբան Որդւոյն Աստուծոյ, քանզի որք արտաքին հանգիսիցն են վիպասանք ի մարմնոյ, եւ որք նորա են, առնուն զնիւթ գովասանութեանն, այսինքն՝ ի քաջայտոհմութենէ զարմի, ի թագաւորազարդ գահից, յիշխանական պատուոց, ի

յաղթութենէ պատերազմաց, ի վարմանակերտ շինուածոց, ի դատաւղական ատենից, ի յղփութենէ ստացուածոց, ի զաւրութենէ մարմնոյ, ի բարեհափութենէ հասակի, ի գեղեցկամասնութենէ անդամոց: Քանզի յայսոսիկ քաջայհաճոյքն բարեբաստիկք, եւ ոչ նոյնպիսիքն եղկելիք անուանին, իսկ որք ի ներքուստ զբարեմասնութեանն սովորեցին նկարագրել զկերպարան, այլ իմն ընդդիմակաւք զքաջայհաճոյութենէն ստորագրեն զգեղ, ըստ այնմ, թէ՛ «Ամենայն փառք դատեր թափաւորի ի ներքոյ, ի վերջաւորս ոսկեհուռն վարդարեալ եւ պաճուճեալ» (Սաղմ. ԽԴ. 14-15):

Վասն որոյ եթէ էր ախորժելի ըստ մարմնոյ զքեզ պանծացուցանել յոլովս առ այս, եւ ընդարձակ նիւթ /140ա/ բարերջանկութեան առձեռն պատրաստի շինուած յարմարութեան գովեստի էր գտանել, բայց զիարդ, որ զամենայն միանգամայն զփառս եւ զմեծութիւն աշխարհիս արհամարհեցեր, կղկղանս համարեցար, ի սոցանէ առցուք քեզ պատճառ դրուատի, զոր ոչ միայն արհամարհեցեր, այլեւ ի վերայ աշտանակի համարձակութեան եւ ճշմարտութեանն ելեալ եւ ի լեռուն իմաստութեան բարձրացեալ՝ ձայնես ի լուր ամենեցուն ի բաց դառնալ ի սնոտի կենացս եւ զճշմարիտ կենացն միայն իմաստայսիրել: Այլ զայսոսիկ ի բաց թողլով եւ որում տենչացար եւ զոր ստացար, առցուք նիւթ ներբաւղի, զիմանալին ի քեզ գեղեցկութիւն նկարագրեսցուք բանիւ, քանզի սեռ գիտեմ քեզ զառաքինութիւն, դաւառ՝ զՎերինն Երուսաղէմ, թափաւորութիւն՝ զերկնից արքայութիւնն, իշխանութիւն զախոս ստորայդասել, յաղթութիւն ի վերայ դիւացն եւ նո-

ցին արկածից, զարմանայհառ շինուած, որ ի հաւատոյ, եւ յուսոյ, եւ ի սիրոյ ձեռակերտի:

Դատաւղական աթոռ զընտանին քո ատեան զընտրաւորութիւն խոհականին, /140բ/ որով աջեացն ընդ ահեկացն լինի բացորոշութիւն, ճոխութիւն, զոր յերկինս գանձես անդրժելի ճճեաց եւ գողոց: Զաւրութիւն, որով զթշնամին կենաց ընկրկես, բարեհափութիւն հասակի զժամանելն յայր կատարեալ ի չափ հասակի կատարմանն Քրիստոսի, գեղեցկամասնութիւն զպատկերանալն ի կերպարան սկզբնատպին, յոր եւ հաստատեցարն:

Արդ, աջն աջաւղակ եւ բաւզուկն ամենազաւր եւ լոյսն ճշմարիտ ակրհնեսցէ զաւրհնիչդ մեր, զհա՛յրդ հոգեւոր¹¹⁶:

Որք հեզագոյն շարժամբ ընդ աստիճան առաքինութեանն ի լեռուն իմանալի բարձր տեսութեանն ըստ Մովսէսի ժամանեցին, եւ զհին մարդն որպէս հանդերձ անվայելուչ եւս սգեստ անպիտան ըստ խրատուն Պաւղոսի յանձանց ի բաց մերկացին եւ զչքնաղ եւ զհրաշ/141ա/գեղ լուսայփայլեալ նորոգ պատմուճանն, զոր Տէրն ի լերինն արտայփայլեալ ճառագայթածեւ հրաշիւք յայտնեալ եցոյց երջանիկ առաքելոցն, զնոյն անձամբ արկեալ զարդարեցան մանաւանդ թէ զնոյն ինքն զՔրիստոս հանդերձ պատմուճանաւն առաքինի գործովքն զգեցան, եւ անձրեւաւք յոքնահեղ եւ առատահոս շնորհաւք Հոգւոյն Սրբոյ

116 Ձեռագրում հինգ փող բացակայում է: Հավանաբար այսպէղ Կիրակոս Երզնկացին պիտի շարունակեր իր «Փոգեառ հոր» գովքը, բայց ինչ-որ պարճառով թողել է հետագային եւ ցի ավարտել: Ձեռագրի գրիչն էլ արարագրել է ճառն այնպէս, ինչպէս որ եղել է իր ձեռքի փակ:

զմայլեալ ճոխացան, եւ զնոյն ինքն զՊատճառն Համայնից գոյից ի սիրտ եւ յոգի ընկալան՝ ըստ Հրամանի կենարարն ձայնի, եթէ՝ «Ոք զպատուիրանս Իմ պահեսցէ, ես եւ Հայր առնա եկեսցուք եւ աւթեւանս առ նմա արասցուք» (Յովհ. ԺԴ. 23), եւ «ես յո՞հ հանգեայց՝ եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս» (Ես. ԿԶ. 2):

Քանզի տեղի հանգստեան անտանելոյն երկնի եւ երկրի անձինք սրբոց յարդարեալ պատշաճի, որք եղեն հետեւաւղք Նորին Հրամանի

եւ եղեն լոյս աշխարհի եւ քարոզք կենացն Բանի, որոց բանքն կենդանի գոլով յաշխարհի կենդանայբաշխ մարդկանս սեռի նոցին համաքատակից ընպոն¹¹⁷ եւ յարմարէր համարձակել ի գերապայծառ բանիս տեսութիւն, բայց ինձ՝ ծուլիս եւ հեղգացելոյս, որ զարծաթ /141թ/ Տեառն իմոյ, զոր ընկալեալ ստացայ յաղբախտից եւ ի վարչամակ հեշտութեան՝ ծրարեալ թագուցի, ոչինչ ջան եւ փոյթ ի յանձին բերի ի կրկնաշահ քանքարացն ստացումն:

117 Բնագրում՝ նըպոն:

ՀԱՂԱՌՐԴԻՈՒԲԱՆՆԵՐ

ՄԵՐԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԶՎԱՐԹՆՈՑԻ ՏԱՃԱՐԸ ԵՒ ԴԵՊԻ ՆԱՎԻՏԵՆՈՒԹՅՈՒՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Հինգից յոթերորդ դարերու դառն պայմաններու մեջ
Նախապարտ ինչ հսկայական արդյունք է Կրկեր գեղարվեստական
աշխարհի պարմության, մասնավորապես ճարտարապետական
ճյուղին մեջ, որուն ռակեդէն կնիքն է եղած 7-րդ դարուն
Ներսէս Գ. Շինող Կաթողիկոսի կանգնած փառավոր Զվարթնոց եկեղեցին:

Թորոս Թորամանյան

Խաչիկ Դադյան վարդապետի ձեռնարկած պեղումներից հետո Զվարթնոց տա-
ճարի հայրնաբերված ավերակների, բեկորների հիմքի վրա վերակազմված տաճարի
ճարտարապետական արժանիքների, ինժեներական մտքի, գեղարվեստական կեր-
պարի մասին շատ է խոսվել և գրվել: Սակայն երբեք չի խոսվել փիլիսոփայական այն
հղացքի մասին, որն սրելով է այդ ճարտարապետությունը:

Մեր խնդիրն է այսօր ներկայացնել ճարտարապետական կառույցի՝ տաճարի
գաղափարաստեղծ փիլիսոփայությունը, բացահայտել գեղարվեստական սրելոճա-
գործության էությունը, հասկանալ սրելոճագործության միտքը: Գաղափարապետության
հիմնական խնդիրների՝ կառույցի ամրություն, օգտակարություն և գեղեցկություն, այս
երեքի անբաժանելի կապն ընդունակ է սրելով ճարտարապետական ամբողջական
կերպար՝ սրելոճագործություն:

Սրելոճագործողն իր մտավոր հզոր ուժի շնորհիվ վեր է բարձրացնում ճարտարա-
պետական կոթողային սրելոճագործությունը, աշխարհաստեղծ փիլիսոփայության՝
հակասությունների միասնության, գեղեցկության և ներդաշնակության հիման վրա
սրելով փառահեղ հոգևոր տաճարները, դեպի հավիթնականություն և անմա-
հություն տանող ճանապարհի համար կապ հանդիսացող կառույցները, որոնց բոլորի
հիմքում ընկած է գաղափարախոսությունը:

Ինչ գաղափարախոսության հիման վրա էին կառուցվում հոգևոր տաճարները,
առաջին հերթին՝ խորհրդի:

Խորհուրդն, ըստ քրիստոնեական վարդապետության, Տիտուս Քրիստոսով հաստատված կրոնական ակաբ է հոգիների փրկության համար: Խորհուրդը անպեսանելի շնորհների փոխանակելի նշանն է: Ներսես Շինարար Կաթողիկոսը երկրի վրա կերպեց խորհուրդի սիմվոլը՝ փոխանակելի նշանը: Ներսես Նայրապետը կառուցեց տաճար, որն ունի խորհուրդ՝ Բանն Էր Աստված, և Աստված էր Բանը :

«Զվարթնոցի նման աշխարհահռչակ կոթողը բավական չէ մանրամասնորեն ուսումնասիրել՝ առանց մոտեննալ ճանաչելու այդ կոթողը կանգնողի անձնական արժանիքն ու բարոյական առավելությունները»¹:

Ներսես Կաթողիկոսը Տայք գավառի Իշխան գյուղից էր, Թորամանյանը ենթադրում է, որ նա ազնվական ընտանիքից էր՝ «Իր բնիկ տայքցի լինելը մեծ հավանականություն կընծայե Մամիկոնյան տոհմին պատկանելուն»²:

Սերեոսի մոտ կարդում ենք՝ «...Մենալ ի մանկությունէ յաշխարհին Յունաց ևս ուսնալ զլեզուս ևս զգալութիւնս Նոռոմին ևս շրջնալ ընդ աշխարհս գալլալ կարգաւ զինվորութեան»³: «Այս հանգամանքներ՝ միացած Ներսեսի զինվորական և քաղաքական բարձրագույն կրթության ևս արևմտյան գերագույն կատարելության հասած գեղարվեստի հետ երկար տարիների շփմամբ նրբացած ճաշակին, անկարելի էր, որ անդիմադրելի պահանջ ըզգար իր աստիճանին և ճաշակին համապատասխան շքեղ կոթող մը կանգնելու»⁴:

Ճարտարապետի պատասխանատու դերը բարձր պահանջներ է դնում իր անձի առջև: Ճարտարապետությունը գիտություն է, «որում բարձր կատարելության չի կարելի հասնել՝ չլինելով գրագետ և չունենալով բազմակողմանի կրթվածություն»⁵:

Ներսես Գ. Տայքցի Նայրապետը կրթված էր, ծանոթ էր նաև աշխարհաստեղծ փիլիսոփայությանը, որ էր՝ «ճարտարապետության փոքրիկ հիմունքներ» հասկացությունը, և որը հիմնված էր անտիկ փիլիսոփայության վրա (մ. թ. ա. Է.-Ե. դդ.): Այդ փիլիսոփայության հիմնական տարրերից են՝

ա. Հակամարտություններից, բախումից առաջացած ուժերը, որոնք ծնում են շարժում և կյանքի զարգացման հիմքն են:

բ. Անսահմանությունը, որն ըստ Անաքսիմանդրի, անվանվում է «սկզբնական տարրեր», այդ նույն նյութը, որից ամեն ինչ ծնվում և որին վերադառնում է հավերժական շարժման ընթացքում:

Տաճարում այն արտահայտված է կենտրոնում տեղադրված գեղարվեստական ծավալով, մեկ կետ տաճարի ծավալում՝ ամեն ինչ սկսվում է այդ կետից, և ամեն ինչ պարզական շարժումով վերադառնում է դրան:

Տին հույները մատնանշում էին տիեզերքի արխիպրեկտոնիկայի գեղեցկությունը և ընդգծում, որ Տիեզերքը ներդաշնակ է:

1 Թ. Թորամանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության, Երևան, 1942, էջ 259:

2 Անդ, էջ 263:

3 Անդ, էջ 261:

4 Անդ:

5 Витрувий, Десять книг об архитектуре, М., 1935, с.175.

«Ներքը, որոնք մեզանից լավն էին..., մեզ են ավանդել առացվածք, որ ամենը, ինչի մասին խոսվում է որպես **հավերժական էություն**, կազմված է միասնականից և ներառում է բազմազանությունը, ինչպես նաև իր մեջ ներառած սահմանափակն ու անսահմանը»⁶:

Տաճարի սահմանները ներառում են դրա բոլորակ պայրը՝ հորիզոնական շարժմամբ դեպի փաճարի կենտրոն և ուղղաձիգ շարժմամբ դեպի վեր, դեպի անսահմանություն :

Ինչպես սովորեցնում էր Սոկրատեսը՝ արվեստը չի կարող լինել կյանքի պարզ արտացոլումը, այն պետք է ցույց փա շարժման ուղղությունը, դրա նպատակն ու ձգտումը⁷: Տաճարում պարտաձև շարժումն սկսվում է պարսպի պատերից և ներառում փաճարի բազմախիս ասփիճանները, այնուհետև փաճարի բոլորակ պայրը. այդ շարժումը շարունակվում է դեպի ներս՝ ներառելով խաչաթև սյունաշարը, հասնում է փաճարի առանցքների հարման կեպին՝ կենտրոնին, այնպեղին, որպեղից սկսվում է նոր, հակառակ ուղղությամբ շարժումը:

Այն ունի նաև դեպի վեր շարժում. պարտաձև շարժումով բարձրանում է վեր, նեղանալով դեպի գագաթ, դեպի երկինք ձգվելով: Այդ ձգտումը փաճարում արտահայտվում է ծավալարարածական լուծմամբ՝ դեպի վեր պարտաձև շարժմամբ. կառուցվածքը համաչափ է, իսկ համաչափ կառուցվածքը՝ գնոմոն⁸:

Պլատոնը գնոմոնը կառուցում էր պարավոլ քառակուսիներով, որոնք պարույրի համակարգի կոորդինատներն էին⁹:

Կառուցվածքը, որում մասն ու ամբողջը կառուցված են միասնական ներդաշնակ օրենքով, գնոմոնի մեթոդով, փիրապետում են այն ավարտվածությամբ, որն այդ կառույցը դարձնում է բնության սրելծագործությանը համարժեք¹⁰:

Ձգտումը դեպի փրկելըք է, դեպի հավիքնականություն, անսահմանություն, դեպի անմահություն: Այդ շարժումը դեպի վեր, միաժամանակ դեպի երկինք է փանում փաճարը՝ չորս արծվախոյակների թևերի վրա: Զվարթնոց անվանումը ծագում է զվարթուն- հրեշտակ բառից, ուստի և այդ հրեշտակներն արծվի կերպարով, իրենց թևերի վրա երկինք են փանում **խորհուրդը՝ անփեսանելի շնորհների փեսանելի նշանը**:

Նարակագիծը վերլուծելիս և Միքելանջելոյի պարույրի կառուցման սխեմայի հետ համեմատելիս, փեսնում ենք, որ առաջին քառակուսիի անկյունները համընկնում են անկյունագծերում փրկավորված երեք մուրքերի առանցքների՝ աշխարհի երեք կողմերի հետ:

Քառակուսու արեւելյան անկյունը հարվում է Ս. Խորանի պարի հետ, որպեղից սկսվում է լույսը՝ «Ես եմ լույսը...»:

6 **Б. П. Михайлов**, *Витрувий и Эллада*, М., 1967, с.136.

7 Տե՛ս անդ, էջ 96:

8 Անդ, էջ 146:

9 Տե՛ս անդ, էջ 147:

10 Անդ:

Նաջորդ քառակուսին իննսուն աստիճանով պարեցված է, և դրա անկյունները նշում են չորս կրող արծվախոյակ սյուները:

Նաջորդ՝ ներգծված և իննսուն աստիճանով պարեցված քառակուսու անկյունները նշմարում են չորս կրող մույթերը: Մյուս քառակուսին ներառում է քաճարի կենտրոնում գտնվող Իջման հորը, որը երկնքի և երկրի կապն է, իսկ փոխհարվող առանցքների կենտրոնը՝ սկիզբը և այդպիսից սկսվող և վերադարձող պարական-փեղերական շարժումը:

Այսպիսից հավերժության նշանը փեղերքի շարժման արտահայտող կերպարն է: Մարդուն դեռ շարժվող հայրնի էր գալակտիկաներ շարժման, դրանց փեղերական ծիրի ընդհանուր տեսքը: Այսօր կարող ենք տեսնել և համեմատել փեղերքում գալակտիկաների շարժման կերպը և հավերժության նշանի՝ մարդկանց կերպած կերպարները:

Տիեզերքի գաղափարախոսությունը և դրա հետ կապվող անմահությունն ու հավերժությունը մարդու կերպած շարժումը հուշարձաններում, հուշակոթողներում, մահարձաններում արտահայտված է փեղերական մարմինների տեսքով, արևի, լուսնի, գիսաստղի կերպարներով և այլն:

Մարդն անմահությունը, հավերժությունը տեսնում է փեղերքում՝ «երկնքի արքայությունում»:

Զվարթնոցի քաճարը Ներսես Գ. Տայեցու աշխարհաստեղծ գաղափարի սիմվոլիկ կերպարն է երկրի վրա, որն արծիվներն իրենց թևերի վրա տանում են երկնքի արքայություն, անսահմանություն, հավերժություն: Տաճարի փիլիսոփայությունն այնքան հզոր էր, որ ստեղծեց մինչ այդ գոյություն չունեցող նոր փիլիսոփայական կառույց՝ քաճար, որը պիտի դառնար հայ ճարտարապետության թագը:

Տաճարի կառուցման գաղափարախոսությունը՝ հենված հայ հոգևոր փիլիսոփայության վրա, ստեղծեց մի քաճար, որի ճարտարապետությունը հենված էր աշխարհաստեղծ գաղափարախոսության վրա, որը հավերժական կյանքի խորհրդանշն էր և իր հավիտենական անմահությունը պիտի գտներ փեղերքում: Տաճարի ամբողջ կառուցվածքը և անգամ ճարտարապետական տարրերն արտահայտում են հավերժական կյանքի գաղափարի երկրաչափական սկիզբը: Իսկ դրա զարդաքանդակներն օրնամենրի արվեստում ցայտուն արտահայտություն է, որը կազմակերպված ձևերով ռիթմիկ դասակարգման մեջ է գտնվում: Սրանով է պայմանավորված նաև ճարտարապետության զարգացումը, որը շարժվում է օրնամենրի զարգացմանը համընթաց:

Ըստ Պլատոնի՝ իրական գեղեցկությունը կառուցվածքի համաչափության մեջ է, որը առարկաները հարազատացնում է թվային շարքին, ընկած է աշխարհաստեղծման հիմքում և կողմնորոշվում է աստղերի շարժմամբ: Պլատոնի ըմբռմամբ՝ ամեն մի երկրաչափական մարմին, թվերի ներդաշնակ համադրություն ունի նմանություն աստղերի բոլորակ տեղաշարժման հետ:

Տաճարի ծավալարարածական արտաքին և ներքին լուծումներն ուղղաձիգ և

հորիզոնական հարթությունների մեջ եռաստիճան են, որը կապվում է Ս. Երրորդության խորհրդի հետ: Այն մի պահար է, որն իր ճարտարապետական և ծավալարարածական լուծումներով և գաղափարախոսությամբ փարբերվում է մինչ այդ կառուցված հոգևոր կառույցներից: Եռաստիճան մեկ ծավալում ներառված միջավայրում մարդը կանգնած է միասնական փարածության և գաղափարախոսության մեջ և հաղորդակցվում է **հավիտենական Էության** հետ: Միջավայրը ճնշող չէ, ինչպես բազիլիկ փայի փաճարներում, որտեղ՝ դեպի Ս. Խորան ձգվող ճանապարհին, մարդն անջատ է միասնական գաղափարախոսությունից և միայնակ՝ ի փարբերություն Զվարթնոցի միասնական միջավայրի: Նախուկ նպատակով է մտածված նաև փաճարի՝ փվյալ փարածքում փեղադրությունը: Ճիշտ է՝ պարմիչը նշում է, որ դա այն վայրն է, ուր հանդիպեցին Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն ու Տրդատ թագավորը: Սակայն փաճարը փեղադրված է Արարատ և Արագած լեռները միացնող՝ երկրային երկու խոշոր լեռները կապող աներևույթ առանցքի վրա. փաճարը դառնում է **երրորդը՝** բաց փարածքում պրոեկտվելով Արարատ լեռան վրա. փաճարը դառնում է **երրորդը՝** բաց փարածքում պրոեկտվելով Արարատ լեռան վրա. «Զվարթնոցն այդ բոլոր շինություններու մեջ գլուխգործոց է և հայ ճարտարապետության ոսկեդարու կնիքն է յոթերորդ դարու մեջ»:

:

Ուսումնասիրելով և վերլուծելով Զվարթնոցի հոգևոր գաղափարախոսությունը եկել ենք այն եզրահանգման, որ փաճարն ուներ իր խորհրդարանությունը՝ անփեսանելի շնորհի փեսանելի Նշանի և Ս. Երրորդության խորհուրդները, ժամանակ, փարածություն, անսահմանություն, հավերժություն փիլիսոփայական հասկացությունները:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՎՆ. ԱՍԱՏՐՅԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

Ի. դարի հայ նշանավոր արվեստագետներից է նկարիչ Նովհաննես Ասատրյանը: Նրա սրբապատկերությունները քիչ են ուսումնասիրված: Չկա հեղինակի սրբապատկերական գործունեությունը ներկայացնող ամբողջական գիրք կամ ալբոմ: Նկարչի գործունեության ու աշխատանքների վերաբերյալ կան հոդվածներ Նալեայի և Բեյրութի օրաթերթերում: Պահպանվել է անստորագիր ֆրանսերեն երկու հոդված Նալեայի «Leclair du nord»¹ թերթում: Հոդվածներ են տպագրվել նաև Լուս Անջելեսի «Նոր օր»² և «The Armenian Observer»³ թերթերում: Անստորագիր մի հոդված է տպագրվել նաև Նյու-Յորքում⁴:

Բարեբախտաբար մեզ է հասել հեղինակի ձեռքով գրված ինքնակենսագրականը, ըստ որի⁵ նկարիչը ծնվել է 1914 թ. Թուրքիայի Նասանբեյլի գյուղում: Շատ փոքր հասակում ծնողները սպանվել են թուրքերի կողմից, և որը մանուկը հարկադրված ապաստանել է զանազան որբանոցներում մինչև Բեյրութի Քելեկյան որբանոցում հաստատվելը: 1926 թվականին նա ընդունվել է Կիպրոսի Մելթոնյան կրթական հաստատությունը և ստացել բարձրագույն կրթություն:

1937 թ. կազմակերպվել է Նովհ. Ասատրյանի առաջին անհատական ցուցահանդեսը Նալեայում: Այս ցուցահանդեսին է վերաբերում մամուլի մեջ ամենավաղ հանդիպող անստորագիր հոդվածը, որտեղ հեղինակը նշել է, որ Նովհաննես Ասատրյանը նկարչության հանդեպ իր ունեցած սիրտ զորությամբ կարողացել է հաղթահարել որբի ճակատագրին ծանոթ բոլոր դժվարությունները և կազմակերպել ցուցահանդես, որը վկայությունն է նրա հաղթանակի⁶:

1939 թ. Ասատրյանը մեկ այլ ցուցահանդես է կազմակերպել Բեյրութում:

Հեղինակի սրբապատկերական գործունեության մասին հաջորդ գրավոր հիշատակումը կապված է նկարչի՝ 1943 թ. Նալեայում տեղի ունեցած անհատական ցուցահանդեսի հետ: 1968 թ. Բեյրութի «Արարապ» թերթին տված հարցազրույցում Ասատրյանն ասել է, որ 1943 թ. Սիրիան զբնակում էր ֆրանսիական իշխանությունների հովանու ներքո, և ֆրանսիացիները, գեղարվեստներ ժողովուրդ լինելով, գնահատեցին Ասատրյանի արվեստը: 1943 թ. անհատական ցուցահանդեսի հետ կապված՝ Նալեայի ֆրանսիական

1 Անստորագիր, «Leclair dunord» թերթ, Նալեայ, 1943 (ՆԱՊԱ):

2 Անստորագիր, «Նոր օր» եռօրեայ, երեքշաբթի, հոկտեմբերի 1, 1985 (ՆԱՊԱ):

3 «The Armenian Observer», october 16, 1985, p. 7.

4 «Լրաբեր» թերթ, Նյու Յորք, հունիսի 10, 1967 (ՆԱՊԱ):

5 Տե՛ս Ն. Ասատրյան, Ինքնակենսագրություն, Երևան, 14 մայիսի, 1965 (ՆԱՊԱ):

6 Տե՛ս «Արև» օրաթերթ, 23 սեպտ., 1937 (ՆԱՊԱ):

«L'eclair du nord» թերթում մի ամբողջ հոդված փայագրվեց «Ասապրյանի ցուցահանդեսը» վերնագրով:

Այս ցուցահանդեսին անդրադարձել է նաև Նալեայի «Առավոտ» թերթը: Այնպես ասվում է, որ քաղաքական նմանադիպ դժնդակ պայմաններում ցուցահանդես կազմակերպելը մի իսկական հանդգնություն է: Հոդվածի հեղինակը նշում է. «Ասապրյանը բնանկարիչ-արվեստագետ է՝ հավիտենական լույսով և բարի հույզերի առաքությամբ, ծիլերով ու ծաղիկներով, կենդանիների հուզական ներկայությամբ»⁷: Այդ նույն հոդվածում հեղինակը համարել է հոգի. Ասապրյանին «մեր նկարչության Մեծարենց»:

Ինքնակենսագրականից հայրսի է, որ 1943 թ. նկարիչն աճուսնանում է Նվարդ Գյոզալյանի հետ: Մեկ փարի անց ծնվում է նրանց առաջնեկը՝ ապագա նկարիչ և քանդակագործ Վարդան Ասապրյանը, որն այժմ բնակվում է ԱՄՆ-ում:

1944 թ. արվեստագետը Նալեայում կրկին անհապաակ ցուցահանդես է ունենում, որին վերստին անդրադառնում է «L'eclair du nord» թերթը՝ «Մի քանի փեսակներ հոգի. Ասապրյանի գործերի մասին» հոդվածով:

1945 թ. հոգի. Ասապրյանը ցուցահանդես է ունեցել Բելյուրյում՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս, հայ մշակույթի մեծ երախտավոր Գարեգին Հովսեփյանի հովանավորությամբ: 1945 թ. Նալեայի «Առավոտ» թերթում ասվում էր, որ ապրիլի 18-ին Լիբանանի Արվեստի ակադեմիայի սրահներից մեկում փեղի ունեցավ հոգի. Ասապրյանի նկարչական ցուցահանդեսի բացումը⁸: Այդ ցուցահանդեսին ներկայացված էին մոտ քառասուն յուզանկար և նույնքան ջրանկար: Հոդվածի հեղինակը նշում է, որ յուզանկարներն առաջին հերթին աչքի էին ընկնում վառ գույներով՝ կապույտ, կանաչ ու կարմիր, բոլորովին նորություն էր սեւ գույնի գործածությունը⁹:

1946 թ. հայերի քարավանները գալիս էին հայրենիք: Նազարավոր հայերի հետ ներգաղթեց նաև Ասապրյանների ընտանիքը: Չնայած կյանքը ծանր էր ու դժվար, հովհաննես Ասապրյանը նվիրվեց իր սիրած մասնագիտությանը: Նույն թվականին նա դարձավ Մովսեսյանի Նայասարանի նկարիչների միության անդամ:

Նայասարանում ապրած ժամանակ Ասապրյանը մասնակցել է Մոսկվայի 1949 թ. և 1951 թ. համամիութենական ցուցահանդեսներին՝ սկզբից երկու, ապա չորս աշխատանք ցուցադրելով, իսկ 1956 թ. մասնակցել է Նայասարանի արվեստի փառատոնի կապակցությամբ կազմակերպված կերպարվեստի ցուցահանդեսին¹⁰:

Ընդհանուր առմամբ, 1946 թ. սկսած, հոգի. Ասապրյանն իր գործերը ներկայացրել է Նայասարանի հանրապետական բոլոր ցուցահանդեսներին¹¹:

1965 թ. հոկտեմբերին Նկարչի փան սրահներում բացվել է հոգի. Ասապրյանի սրբաձագործությունների անհապաակ ցուցահանդեսը, ուր ընդգրկվել է արվեստագետի քսանամյա գեղանկարչական աշխատանքի արդյունքը: Նույն թվականին Նայասարանի նկար-

7 «Առավոտ» թերթ, Նալեայ, 1943, անստորագիր (ՆԱՊԱ):

8 «Առավոտ» թերթ, Նալեայ, 1945 (ՆԱՊԱ):

9 Տե՛ս անդ:

10 Ն. Ասապրյան, Ինքնակենսագրություն, Երևան, 14 մայիսի, 1965 (ՆԱՊԱ):

11 Տե՛ս անդ:

րիչների միության ջանքերով լույս է տեսել նրա հարյուր երեսունինը նկարներ ներկայացնող կապալոցը:

1967 թ. Նյու-Յորքի «Լրաբեր» թերթի հունիսի 10-ի համարում լույս է տեսել «Սովետահայ նկարիչ Նովի. Ասարյանի ցուցահանդեսը» հոդվածը, որից հայտնի է դառնում, որ հունվարի 8-ին Ֆրեզկոյի Նահանգային քոլեջի արվեստի սրահում տեղի է ունեցել նրա յոդաներկ և ջրաներկ ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը՝ հայ և այլազգի հոծ բազմության ներկայությամբ: Այդ ցուցահանդեսը իրապես հայ մշակույթի մեծ վայելք է եղել խոսներամ հասարակության համար, և ամերիկացիները մեկ անգամ էսս ծանոթացել են մեր արվեստին¹²:

Տարիներ անց՝ 1975 թ., Ասարյանների ընտանիքը հաստատվել է Լոս-Անջելեսում:

Այսպես էլ նա շարունակել է ստեղծագործել, և ծնվել են հրաշալի կտավներ:

1985 թ. Նայկական բարեգործական ընդհանուր միության ջանքերով կազմակերպվել է ցուցահանդես՝ նվիրված վասպակաշատ արվեստագետի հիսունամյա ստեղծագործական ուղուն:

Նկարիչն իր մահկանացուն կնքեց 2006 թ. հուլիսի 28-ին:

Ասարյան-ջրանկարչի մասնագիտական հմտությունը փայլուն արտահայտվել է այս տեխնիկայի միջոցով մեր եկեղեցական ճարտարապետության գոհարները անմահացնելու մեջ: Ասարյանը եկեղեցիներ պատկերող մի քանի տասնյակ ջրանկար ունի, որոնք, սակայն, փարբեր հավաքածուների մաս են կազմում և երբեմն միասնական ցուցադրության շրջանակներում չեն ներկայացվել: Այդ աշխատանքներն ամփոփված են Էջմիածնի Մայր Տաճարի հավաքածուում, Ազգային պատկերասրահում, Լոս Անջելեսում, Սան Ֆրանցիսկոյում, Վիեննայում, Վենետիկում, Բուդապեշտում: Սույն հոդվածում անդրադառնում ենք Սան Ֆրանցիսկոյում բնակվող Ալբերտ և Ալիս Նալբանդյանների հավաքածուին:

Նայրենիքում կատարված ջրաներկային այս աշխատանքներից մի քանիսը թույլ են տալիս ըմբռնել, թե ինչպես է նկարիչն ընկալել և դիտորդին մատուցել բացառիկ ճարտարապետական կոթողները:

Որպես Նայ Առաքելական Եկեղեցու կենտրոն և հայաստանյան գլխավոր սրբավայր՝ Էջմիածնի Մայր Տաճարը ասարյանական ջրաներկային գործերում պատկերվել է բազմիցս: Նապկապես հիշարժան են Էջմիածնի Մայր Տաճարը ձմեռային և փառ եղանակին պատկերող երկու աշխատանքները:

Գարնանային կամ ամառային պայծառ եղանակին պատկերված հոյակերպ այս շինությունը ասարյանական ջրանկարում լիովին դրսևորված է ճարտարապետական ձևերի հարստությամբ (նկ. 1):

Նկարիչը ձգտել է մանրամասնորեն պատկերել փառարի ճարտարապետական փարբերը և բաղկացուցիչները: Պատկերել է նաև փառար մտնող մարդկանց: Արևային լույսով ողողված այս ջրաներկով կատարված ստեղծագործությունը Ասարյան-սկզվա-

12 Ն. Ասարյան, Ինքնակենսագրություն, Երևան, 14 մայիսի, 1965:

րելիս թերևս լավագույն գործերից է: Ճարտարապետական այդ հսկա կառույցն իր ծավալայնությամբ հանդերձ ձգարում է ընկալման թերթնության:

Բոլորովին այլ է սրբավայրը ձմռանը պարկերով ջրանկարը (նկ. 2):

Այսպեղ Մայր Տաճարը ձնե թագավորության մեջ է՝ մարդկանցից եւ շրջապատից առանձնացած: Այսպիսին է թերևս Աստվածային տեսել Տաճարն այդ օրը կամ այդպես է պարկերել համապատասխան փրամադրություն ստեղծելու համար: Խնդրո առարկա պարկերում Տաճարն արդեն ավելի ծանրակշիռ եւ զանգվածեղ է: Թեև նույն դիպրակերից է պարկերված, սակայն այս աշխարհում նկարիչը խուսափել է բաղադրիչների մանրամասնումից՝ նպատակ ունենալով առավել ընդհանրացված ներկայացնել Տաճարը: Գմբեթները պսակող ձյան պարկերման համար կիրառել է վառ սպիտակ երանգ, որը շատ արտահայտիչ է հերմամասի եւ գերմի համար կիրառված սպիտակամոխրավուն երանգի համեմատությամբ:

Ոճական առումով վերը դիպրարկված աշխարհներն շարքին կարելի է դասել Մ. Նոխիսիմնի փաճարը պարկերով ջրաներկով կարարված աշխարհները (նկ. 3):

Նոխիսիմնի փաճարը Նայասարանի կենտրոնագմբեթ-խաչաձեւ տիպի եկեղեցիների դասական օրինակ է, վաղ միջնադարյան հայ ճարտարապետության գլուխգործոցներից մեկը: Եկեղեցու արարքին ճարտարապետությունը աչքի է ընկնում իր դասական պարգությամբ:

Ս. Նոխիսիմնի փաճարը պարկերված է ջերմ եղանակին բաց կապույտ՝ անսահման գեղեցիկ հայասարանյան երկնքի ֆոնին: Աստվածային չի ձգարել առանձին փարքերի մանրամասն պարկերման: Նկարիչը զարմանալիորեն ընկալել եւ հմտորեն մեզ է փոխանցել հոյակապ ճարտարապետական կառույցի ոգեղենությունը:

Վերը դիպրարկված աշխարհներից բավական փարքեր է Մարմաշենի եկեղեցին պարկերով աստվածային ջրանկարը (նկ. 4):

Մարմաշենի կազմում առկա միայն գլխավոր եկեղեցին (որը նաեւ Վահրամաշեն է կոչվում) ունի ստույգ տեղեկություն կառուցման ժամանակի մասին, որը վկայված է Մամվել Անեցու կողմից եւ հարավային ճակարի բազմաթուղ ու գեղեցիկ արձանագրությամբ:

Գլխավոր եկեղեցին Ժ. դարում արդեն կանոնիկ դարձած, Շիրակի եւ այլ ճարտարապետական դպրոցներում լայն կիրառություն ստացած, իր ձեւերով ու բոլոր հարկանիշներով կարարյալ գմբեթավոր սրահ է: Դարաշրջանի ճարտարապետական ոճը կարարելության է հասցված այս հուշարձանում:

Մարմաշենի գլխավոր եկեղեցին փաղանդաշատ ճարտարապետի բարձրարվեստ ստեղծագործություն է, Շիրակի ճարտարապետական դպրոցի եւ միջնադարյան հայ ճարտարապետության գլուխգործոցներից մեկը¹³:

Վերոնշյալ ճարտարապետական բոլոր մանրամասներն իրենց փայլուն դրսևորումն են գրել Նովի. Աստվածային այս ջրաներկ աշխարհներում: Աստվածային պարկերել է գլխավոր եկեղեցին՝ ներառելով հորինվածքի մեջ նաեւ կից եկեղեցիները, որոնցից մեկը կիսավեր է: Նկարիչը ավելի վառ եւ հագեցած գույներ է կիրառել քարի գույնը շեշտադրել:

13 Այս հանգամանքը կարծիք է առաջացրել այն մասին, որ հեղինակը թերևս Տրդատ ճարտարապետն է եղել (տե՛ս **Կ. Լ. Գոնեսյան**, *Зодчий Трдат*, Ереван, 1951, էջ 102):

լու նպատակով, և գույնը այս աշխատանքում հիմնական արտահայտչամիջոցն է: Գունագարդման փեսանկյունից առանձնանում է նաև հովանոցանման գծերը՝ իր անցումային երանգների հարստությամբ:

Ջրաներկով պատկերված եկեղեցիների շարքում հիշարժան է Սաղմոսավանքի պատկերը (նկ. 5):

Սաղմոսավանքը այն վանական համալիրներից է, որ հիշատակվում է դեռևս վաղ միջնադարից, սակայն ամբողջովին կազմավորվել է ԺԳ. դարի առաջին կեսին, Վաչե Վաչուրյանի որդու՝ Քուրդի ջանքերի արդյունքն է: Բաղկացած է երկու եկեղեցուց, ժամարանից, գրարանից, պարվանդանավոր և որմնափակ խաչքարերից¹⁴: Գրադարանը կառուցվել է 1255 թ. Վաչուրյան Քուրդ իշխանի պատվերով:

Ասարրյանի իր սրելոծագործության մեջ Սաղմոսավանքը ներկայացրել է բավական վառ գույներով՝ ի փարբերություն այլ եկեղեցիների: Կարծում ենք, որ նա փնտրում է կարարել իր այս աշխատանքը, քանի որ դա է պահանջում ջրաներկի բնույթը: Ներսիսաբար կարելի է ենթադրել, որ ցերեկային ուշ ժամի է սկսել աշխատել, երբ արևն այդքան վառ չի եղել, և արդյունքում կառույցն առավել զանգվածեղ ու ծանրակշիռ է: Վանական համալիրը պատկերված է փարթամ, ծաղկած բուսականության մեջ, որը կանաչի վառ երանգներով մարտցում է նկարիչը: Այդ վառ կանաչ գերազանցումը հարթությունը հակադրել է սպիտակ-մոխրավուն երկնքի հարթությանը:

Ջրաներկով, բայց և բավական վերացական փարբերակով է Ասարրյանը վրձնել Այրիվանքը (Գեղարդավանք) (նկ.6):

Այրիվանքը կամ Գեղարդավանքը Նայասրանի միջնադարյան առավել ինքնաբերական ու նշանավոր վանական համալիրն է, գեղարվեստի Գեղարդաձորի անբաժան դարձած զարդը: Իր վիմափոր և վերգեղեցիկ եկեղեցիներով, դամբարանով, մարտուռով, հարյուրից ավելի խցերով, փնտրական բազմաբնույթ սենյակներով, ժայռափոր և առանձին կանգնեցված փանյակ գեղաբանական խաչքարերով, վանքը հիրավի հրաշակերտության, ճարտարապետական կառուցվածքի և բնության դաշնության անկրկնելի օրինակ է:

Գլխավոր եկեղեցին վերգեղեցիկ է կառուցված 1219 թ. Իվանե Աթաբեկի և Զաքարե Սպասալարի օրոք¹⁵, իսկ Վիմափոր առաջին կամ Ավագան եկեղեցին կառուցվել է ԺԳ. դարի կեսին Նաղբակյան Պողոս իշխանի պատվերով: Նամալիրը շրջափակված է բուրգավոր պարսպապատերով: Նյուսիսային կողմից դրանց փոխարինում են ուղղաձիգ ժայռերը¹⁶:

Դիպարկվող պատկերում Նովի. Ասարրյանն այս հսկայազանգված համալիրը ներկայացրել է յուրովի, շար ընդհանրացված և անգամ կարելի է ասել վերացական ձևով: Նկարիչն այնքան է ընդհանրացրել և ոչ հստակ պատկերել ճարտարապետական համա-

14 Վանքի ուսումնասիրությունը փնտ. **А. Л. Якобсон**, *Из истории зодчества средневековой Армении, Агарцин, Сагмосаванк, Нор- Гетик (ежегодник института Истории искусств*, М., 1952, № 333-342). **О. Х. Халпахчян**, *Архитектурные ансамбли Армении*, М., 1980, էջ 381-93 , «K'asakhi vanker», Milano, 1986:

15 **Գարեգին արքեպ. Նովսեփյան**, Խաղբակյանը կամ Պողոսյանը հայոց պարմության մեջ, *Հաղարշապատ*, 1928, էջ 102:

16 **Վ. Հարությունյան**, Հայկական ճարտարապետության Պարմություն, Երևան, 1992, էջ 307:

լիրի բաղկացուցիչ փարբերը, որ առաջին հայացքից համալիրն անճանաչելի է: Ասափրյանը հասել է այդ վերացական ընկալմանը գույների շերտավորման յուրօրինակ փնիլսկայի միջոցով: Այս ակվարելային աշխատանքը բոլորովին փարբեր է նախորդ բոլոր գործերից եւ արվեստագետի ջրաներկի փնիլսկայի օգտագործման մեջ որոնումների մեկ այլ շրջան է:

Այս շրջանի ասափրյանական ջրաներկ աշխատանքների մեջ հիշարժան է նաեւ Զվարթնոցի ավերակները պարկերոդ աշխատանքը (նկ. 7):

Զվարթնոցի փաճարը կենսորոնագմբեթ-խաչաձեւ փաճարների խմբին պարկանող վաղ միջնադարյան հայ ճարտարապետության գլուխգործոց է: Քսաներորդ դարի պեղումների ժամանակ բացված ավերակները, գիտական շրջաններում լայն արձագանքի արժանանալով, շարունակում են մնալ հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Նուշարձանի մասին պահպանված գրավոր սրույց աղբյուրների համաձայն՝ Առաքարի Ս. Գրիգոր կամ Զվարթնոց (Ս. Տրեշտակների) եկեղեցին կառուցել է փվել Ներսես Գ. (Տալեցի) Կաթողիկոսը¹⁷:

Ասափրյանն այս ջրանկարում փորձել է հերադարձ հայացք ձգել դեպի մեր պարկան հեռավոր անցյալում կերպված այս հոյակերպ շինությունը եւ չնայած այժմ մեզ հասած ցաքուցքիվ ու հարուկներ բեկորների, առանձին խոյակների ձեւավորման միջոցով մեզ ցույց տալ ճարտարապետական այն շլացուցիչ արտահայտչականությունը, որը բնորոշ է եղել այս կառույցին: Եւ նկարչին հաջողվել է մեզ համար վերստեղծել այս դարավոր մթնոլորտը եւ փոխանցել վեհաշուք կերպվածքի հարստությունը:

Եկեղեցիներ հավերժացնելու ասափրյանական մասնագիտական հմտությունը դրսևորվել է գլխավորապես ջրաներկով կարարված աշխատանքներում, սակայն հարկ է նաեւ նշել, որ այդօրինակ պարկերներ են արվել նաեւ յուղաներկով: Այդ շարքի կրավներից մեր ուշադրությունը հարկ է սեւեռել հարկապես երկու ստեղծագործություններին:

Եկեղեցի պարկերոդ ասափրյանական լավագույն յուղանկարներից մեկում ներկայացված է Խոր վիրապի վանական համալիրը (նկ. 8), որը Նայասարանի հնագույն սրբավայրերից է եւ իր այժմյան կառույցներով վերաբերում է ուշ միջնադարին: Անդիկ շրջանից հայրնի է «Վիրապ Արարաշարու» անունով, որպես Արարաշար մայրաքաղաքի միջնաբերդում գրավող արգելոց, որտեղ բանարկում էին հանցագործներին: Ըստ Ագաթանգեղոսի՝ այստեղ 13 փարի բանարկված է եղել Գրիգոր Լուսավորիչը:

Վանական համալիրը փեղադրված է հին Արարաշարի ժայռաբլուրներից մեկի հարավ-արևելյան լանջին եւ իր գեղեցիկ ուրվանկարով գծագրվում է Արարապ լեռան համայնապարկերում:

Ս. Ասրվածածին եկեղեցին բակի կենտրոնում է՝ փոքր-ինչ ավելի մոտ հյուսիսային պարսպապարին:

Խոր վիրապի համալիրի մյուս կարևոր բաղկացուցիչը ավանդական Վիրապն է, որի վրա շեղակի կառուցված է ոչ մեծ չափերի միանավ, թաղակապ, երկլանջ կտուրով ծածկված մի շենք՝ մուրքը բակի կողմից: Կառույցի հարակի փակ գրավում է ավանդական Վիրապը, ուր կարելի է իջնել սանդուղքներով:

17 Ագաթանգեղոս, Պարմութիւն, Թիֆլիս, 1882, էջ 80:

Նկարիչը այս կրավում փորձել է առավել ամբողջական ներկայացնել այս պարմական համալիրը՝ համապատասխանաբար պարկերելով այն Արարարի ֆոնին: Արարարը, ինչպես նաև այդ պարմական Վիրապը, որտեղ երկար փարիներ բանարկված է եղել մեր եկեղեցու առաջին Կաթողիկոսը, որպես մեր հավաքքի ուժի յուրօրինակ խորհրդանիշ են ներկայացված այս կրավում և վեհացված են ու սրբազնացված: Ասարյանը բավական մուգ գունաշար է կիրառել այս վանքը պարկերելիս՝ հավանաբար նպատակ ունենալով արտահայտել այդ վայրի պարմական անցյալը: Նկարչին հաջողվել է խորհրդավորության զգացողություն հաղորդել դիպողին՝ դարչնաշագանակագույնի և կանաչի մուգ և խիստ երանգային խառնուրդ:

Վերը դիտարկված սփեղծագործությունից ոճական և հորինվածքային առումով բոլորովին փարբեր է Մեանա թերակղզում գրվող Առաքելոց վանքի պարկերը (նկ. 9):

Մեանա վանքը փեղադրված է Գեղամա թերակղզու բարձունքին: Այդ կղզին իր անառիկության ու գեղեցկության շնորհիվ անհիշելի ժամանակներից պաշտամունքի վայր է:

Մարենագրական ու վիմագրական փվյալների համաձայն՝ Մեանա եկեղեցիները կառուցվել են 874 թվականին վանքի առաջնորդ, աստվածաբան Մաշտոցի (հեղադայում Կաթողիկոս) օրոք՝ Աշոտ Բագրատունու դուստր և Սյունյաց Վասակ իշխանի կին Մարիամ իշխանուհու կողմից: Միաժամանակ կառուցված երեք եկեղեցիներից փոքրը կոչվել է Առաքելոց (հեղադայում՝ Ս. Կարապետ), մեծը՝ Ս. Աստվածածին, իսկ երրորդը (այժմ կիսավեր)՝ Ս. Տարություն, որոնք միաբանությանը պարկանող բնակելի ու փրկեսական շենքերի հետ փեղադրված են կղզու հարավ-արեմտյան լանջին:

Կղզում կանգնեցված եկեղեցիները ներգործուն են իրենց ծավալային ձևերով և ուրվանկարով, որոնք պարզորոշ գծագրվում են կապույտ երկնքի և լճի գմրուխտ ֆոնի վրա: Եկեղեցիների փեղադրությունը, նրանց բացարձակ չափերի փարբերությունը հեղադայնդել է մի հիմնական նպատակ՝ հասնել ճարտարապետական կառուցվածքների և բնության ներդաշնակությանը, դրանց փոխադարձ սերտ կապին:

Առաքելոց վանքը պարկերող ասարյանական յուղանկարում փեսանելի են նկարչի ֆովիստական ընկալումներն արվեստում: Կրավի ողջ ներքին փարածությունը ձևավորված է գունային խառնիճադանջ խաղի միջոցով: Երկինքը, լիճը, լեռները, թերակղզին գունային մի հարվածից մյուսին անցմամբ են զարկված: Ասարյանը կիրառել է բաց, վառ, լուսառաք գույներ: Այս գույներից է ասես ծնվում վանքի պարկերը՝ կարարված բավական մանրամասն, սակայն ներդաշնակ ընդհանուր հորինվածքին: Վանքի հեղադայարկերի զերեղված գեղանի լեռները և կապույտաշյա Մեանը մեր բնության կարարյալ գեղեցկության պերտիկ մի ձոն են, իսկ Եկեղեցին բնության այս հրաշքի մի անբաժանելի մասն է: Կրավը ներսից ողողված է լույսով. լույս է ճառագում:

Ամփոփելով՝ պերք է նշել, որ հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը բացառիկ ոգեշնչման աղբյուր է Տովի. Ասարյանի համար: Անհազ հեղադրքրասիրությամբ նա այցելել է հայրենիքի բազում սրբավայրեր, հավերժացրել է դրանք ակվարելայի և յուղաներկի փեխնիկաներով:

ՀՈԳԵԽՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

ՆՈՐ ՄԱՐՏԱՆՐԱՎԵՐՆԵՐ*

ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ԵՆՈՎԱՅԻ ՎԿԱՆԵՐԸ

«Հաապամբ գերբորոգութիւնն Սուրբ մի բնութիւն,
մի աստուածութիւն. ոչ երեք աստուածք, այլ մի
Աստուած. մի կամք, մի թագաւորութիւն, մի
իշխանութիւն, արարիչ երեսեղեաց, եւ աներեւութից»:
(Ժամագիրք)

Ս. Երբորոգության վարդապետությունը (լատ. Trinitas) -Քրիստոսի ընդհանրական եկեղեցու պապության մեջ հաճախ է վիճաբանության, բաժանումների պայքար եղել: Ս. Երբորոգության երկրորդ անձի՝ Որդու բնության քննարկումները՝ քրիստոսաբանական վեճերը, Քաղկեդոնի ժողովից հետո արդեն Եկեղեցին՝ քաղկեդոնական եւ ոչ քաղկեդոնական եկեղեցիների: Այդ դեպքերից մոտ հինգ հարյուր տարի հետո Ս. Երբորոգության երրորդ անձի՝ Ս. Հոգու՝ Հորից, թե Որդուց բխած լինելու հարցի քննարկումները՝ նոր բաժանման պայքար դարձան: Այսինքն՝ սրացվում է, որ Ս. Երբորոգության խնդրի հետ կապված ցանկացած վիճաբանություն բաժանումներ է առաջացրել Եկեղեցում. այդպիսիք են, օրինակ, միապետական մոդալիզմը, սաբելականությունը, մակեդոնականները, արիոսականները՝ Եկեղեցու վաղ շրջանում, եւ վերջին ժամանակներում՝ սոցիոլոգիականները, Եհովայի վկաները, պենտեկոստալ-միադավանները եւ շար ուրիշներ: Այդ ժամանակակից հակաերբորոգական (antitrinitarian) հայացքներ տարածողները կարծում են, թե Երբորոգության վարդապետությունը սապանան է մեջտեղ բերել, եւ մերժելի է: Ուստի սպորեւ կներկայացնենք հակաերբորոգականների ընդունած այն սուրբգրային հիմնական համարները, որոնցով հիմնավորում են իրենց հայացքները²:

«Եհովայի վկաների» վարդապետության մեջ առկա են այնպիսի գաղափարներ, որ ուղղափառ քրիստոնյաների համար միանգամայն մերժելի են: Մասնավորաբար Աստծո ամենութեւորության խնդիրը, որի մասին ակնարկել էինք նախորդ հոդվածում:

Ա. «Եհովայի վկաների» պատկերացմամբ Աստված ամենակարող չէ, սահմանափակ է իր գործունեության մեջ:

* Սկիզբը՝ «Էջմիածին», 2012, Ա.-Ը.:

2 Կառնախառնակվենք միայն «Եհովայի վկաների» հիմնավորումների մի մասը ներկայացնելով:

Բրուկլինյան աստվածաբանները պնդում են, որ Աստված միաժամանակ ամենուրեք գտնվել չի կարող, նա հոգի է, ունի հոգեւոր մարմին, որ սահմանափակ է տարածության մեջ: Նրանք Աստծուն նմանեցնում են էլեկտրականի հետ:

«Ավելի լավ հասկանալու համար կարելի է Աստծուն համեմատել էլեկտրականի հետ: Այն գտնվում է քաղաքի մի որոշակի տեղում: Բայց արտադրած էլեկտրականությունը բաշխվում է քաղաքի բոլոր մասերին՝ լուսավորություն և էներգիա մատակարարելով: Եեովա Աստծու պարագային էլ նույնն է: Նա գտնվում է վերին երկինքներում մի որոշակի տեղ, բայց Նրա գործուն ուժը, Նրա սուրբ հոգին հոգ է տանում ամենուրեք լուսավորելու և կարող է զգալի լինել ամբողջ Կիեզերքում»³:

Սրան հակառակ քրիստոնեության մեջ ընդունված է Աստծու՝ որպես Տիեզերքի Արարչի, ամենուրեքության սկզբունքը (լատ. *omnipraesentia*, անգլ. *Omnipresence*), համաձայն որի Աստված դուրս է տարածությունից և ժամանակից, Նրան հնարավոր չէ տեղայնացնել: Նրանց այդ տարօրինակ հայացքները՝ Արարչի տեղայնացման մասին, ավելի աղերսներ ունեն հեթանոս ազգերի, գնոստիկների, վերջին ժամանակներում հայտնված մոլորությունների, թեոսոֆների ուսմունքի հետ, քան՝ Ս. Գրքի: Այդպիսի հասկանիչերով, փաստորեն, Աստված սահմանափակված է իր մարմնի մեջ, կարող է միայն տեղաշարժվել Կիեզերքում տեղից տեղ:

Բրուկլինյան վարդապետները հիմնավորում են իրենց այդ տեսակետը հետևյալ կերպ.

«Աստծո ամենուրեքության ուսմունքի հետևանքը եղավ այն, որ այսպես կոչված քրիստոնեությունը նրա մասին խառնաշփոթություն ստեղծեց, որը դժվարացրեց հավատարացյալներին Նրան դիտարկել որպես իրականություն: Ինչպե՞ս կարող է Աստված միաժամանակ լինել ամենուրեք: Աստված հոգի է, իսկ դա նշանակում է, որ Նա ունի ոչ նյութական մարմին, հոգեւոր մարմին: Որպես հոգեւոր մարմին ունեցող անմար, դեմք Աստված գտնվում է ինչ-որ մի տեղ և չի կարող, հետևաբար, միեւնույն ժամանակ գտնվել մեկ այլ վայրում: Դրա համար էլ մենք կարդում ենք Գ. Թագ. 8:43-ում՝ «երկնքում, Քո բնակության վայրից»: Ստեփանոս աշակերտը և Նովիաննես առաքյալը տեսիլքներ տեսան երկնքում, որտեղ նրանք Աստծուն և Նիսուս Քրիստոսին տեսան: Եեովա Աստվածը, հետևաբար, պետք է լիներ դեմք, անհատականություն, ինչպես Նիսուս Քրիստոս (Գործք 7:56, Հայտն. 5:1, 9): Այն քրիստոնյաները, որոնք հույս ունեն մեկ անգամ երկնքում ապրելու, համոզված են, որ կրեսնեն Աստծուն և կնմանվեն Նրան, իսկ դա ցույց է տալիս, որ Եեովա Աստվածը իրոք դեմք է համարվում, ունի մարմին, և գտնվում որոշակի տեղում (Ա. Նովի. 3:2)»⁴:

3 «Դիտարան», 01.04.1982, էջ 6: Զարմանալի է, բայց «Եեովայի վկաների» հիմնադիր-նախագահը ավելի ճշգրիտ է նշում Եեովայի «բնակավայրի» տեղը, «Բազումը համաստեղությունը Եեովայի բնակատեղիի համար շատ հարմար է, դա այն տեղն է, որտեղից նա ղեկավարում է Կիեզերքը» («Դիտարան», 15.06.1915, էջ 5710): Նույնն են կրկնել նաև նրա հաջորդները, օրինակ, Ռուբերթորդը. «Մի անգամ մեկն ինձ հարցրեց. "Եթե դուք հայտնվեիք 1925 թվականին, ի՞նչ կանեիք": Ես ասացի. "Ես հավատում եմ, որ դեռ մինչ այդ ես կլինեմ տանը՝ Բազումը համաստեղությունում"» («Դիտարան», 01 նոյեմբերի.1920, էջ 334):

4 «Դիտարան», 01.04.1982, էջ 5, 6:

Բրուկլինյան այս «մեկնության» մեջ առկա են հետևյալ հիմնական դրույթները.

ա. Քրիստոնեությունը խառնաշփոթություն է ստեղծել.

բ. Աստված գտնվում է Տիեզերքի որոշակի մի վայրում և միաժամանակ չի կարող մի քանի վայրում գտնվել.

գ. Աստված ունի հոգևոր մարմին.

դ. Սրբափանոսը տեսել է Աստծուն երկնքում, և քրիստոնյաները երկնային հուսով կրեանեն Աստծուն, քանի որ Նա սահմանափակ է, ամենուրեք չէ.

ե. Ս. Գրքում գրված է, որ երկինքն Աստծու բնակության վայրն է⁵:

Այս հարցադրումները հեշտությամբ կարելի է հերքել:

Նախ Ընդհանրական եկեղեցին իր երկուհազարամյա պատմության ընթացքում երբեք խառնաշփոթություն չի ստեղծել ամենուրեքության հարցում. միլիարդավոր քրիստոնյաների համար թե՛ անցյալում և թե՛ ներկայում ամենուրեքության սկզբունքը չի խանգարել Աստծու իրականությունն ընդունելու և Նրանով ապրելու: Եւ այսօր ընդամենը մի քանի միլիոն վկաներն են, որոնց համար քրիստոնեական այդ սկզբունքը անընդունելի է: Իսկ սուրբգրային այն համարները, որտեղ ամենուրեքությունը բացահայտ կերպով շեշտվում է, նրանք ողդակի անտեսում են, կամ պնդում, թե այդ գրվածը ամենուրեք էլ այդ չի նշանակում⁶:

Նոյում տալով Եսայի ԿԶ. 1 համարին նրանք համոզում են, որ «Երկինքն իմ աթոռն է» նշանակում է, որ մարգարեն բնակավայրն է ցույց տալիս: Այսպես, անշուշտ, միտումնավոր կերպով բաց են թողնում այդ համարի շարունակությունը. «և երկիրը իմ ուրբերի պարվանդանը»: Սա նշանակում է, որ բրուկլինյան փրամբանությամբ կարելի է եզրակացնել, որ Աստված ուրբեր էլ ունի - nonsense:

Ինչքան էլ փորձենք հոգի - τὸ πνεῦμα հունարեն բառի փարբեր իմաստները⁷ փնտրել, ոչ մի նշանակության մեջ չենք գտնի սահմանափակ լինելու ակնարկներ: Ինչպե՞ս կարելի *քանին* սահմանափակել, մարմնի տեսք տալ: Ավերարանն ասում է՝ Աստված *հոգի* է և չի ասում *հոգևոր մարմին* է:

Աստծուն տեսնելու պարագաներում բրուկլինյան ուսուցիչները բերում են հետևյալ համարները.

«Ահա ես տեսնում եմ երկինքը բացված և մարդու Որդուն՝ Աստծու աջ կողմում կանգնած» (Գործք 7:56, ՆԱԹ):

Այսպեղից ամենուրեք չի հետևում, թե Սրբափանոսը տեսավ Աստծուն, Աստված Նոգի է և չունի աջ, ձախ, վերև կամ ներքև կողմեր: Տեքստը բառացի հուշում է, որ Սրբափանոս-

5 Այս կարգի հարցերը լավագույնս շոշափել է Ի. Սկերցոն, իր «Тайное царство Сторожевой Башни, Разоблачение Свидетелей Иеговы» գրքի «Троица» գլխում, էլեկտրոնային փարբերակը տես <http://askforbiblie.by.ru-ում>:

6 «Մաղմուս 138: 7-12 մարգարեական համարներից չի հետևում, որ Աստված ամենուրեք է, որ Ինքն անձամբ ներկա է բոլոր ժամանակների մեջ և բոլոր տեղերում: Գիրքը պարզորոշ հակառակն է ասում (Բ. Օր. 26:15, Եբր. 9:24)» («Իփարախ», 01 հոկտեմբերի.1993, էջ 4) :

7 հոգի, ոգի, քամի, շունչ, կյանքի հոգի, փչում և այլն:

սը փնտալ Տիտուսին կանգնած՝ Աստծո աջ կողմում եւ ոչ թե Աստծուն: Աստծո աջ կողմը միանգամայն փռելի իմաստ ցույց չի տալիս, այլ՝ ենթակայության իմաստն է արտահայտում (subordination):

«Միքելիներ, հիմա մենք Աստծու զավակներ ենք, սակայն մեզ դեռ հայտնի չէ, թե ինչպիսին ենք լինելու ապագայում: Գիտենք, որ երբ նա հայտնվի, մենք նրա նման կլինենք, որովհետև կրեստները նրան այնպես, ինչպես որ կա» (Ա. Յովհ. 3:2, ՆԱԹ):

Այս համարից եզրակացնում են, որ եթե հնարավոր է Աստծուն փնտնել, դա արդեն նշանակում է Նրա սահմանափակություն: Մինչդեռ այսպեղ ակնարկը ոչ թե Նորն է վերաբերում, այլ Որդուն՝ Տիտուս Քրիստոսին: Դա պարզ հասկացվում է նույն գլխի հինգերորդ համարում. «Դուք նաև գիտեք, որ նա հայտնվեց, որպեսզի հեռացնի մեր մեղքերը, ու նրա մեջ մեղք չկա» (Ա. Յովհ. 3:5, ՆԱԹ):

Եւ վերջապես, Գ. Թագ. Ը. 43-ում արտահայտությունը ամեննախնի չի նշանակում, որ Աստված բնակվում է միայն այդպեղ, իսկ Տաճարը, որ պիտի կառուցեր Սողոմոնը Նրա բնակության համար չէր, այլ Նրա անվան. «եւ իմանան, որ Քո անվամբ է կոչվել իմ կառուցած այս տունը» (Գ. Թագ. Ը. 43): Չէ որ «երկինքն ու երկնքի անսահմանությունները քեզ բավական չեն, ապա ինչպես կարող է բավականացնել իմ այս շինած տունը» (Գ. Թագ. Ը. 27):

(Շարունակելի)

ՂԵԴՈՆԴ ԶԱՆՆԱ ՄԱՅԻԼՅԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՏԱՌՈՅ ՆՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

«Մասունցի Դավիթը և նրա գրական ժառանգությունը»¹ փարօքինակ վերնագրով մի գիրք է հայտնվել գրաշուկայում: Գրքի էջերի թիվը 608 է: Այն էլում, որտեղ սովորաբար գերելվում են կազմողի և խմբագրի անունները, ընդամենը նշված է. «Գեղարվեստական ձեռավորումը՝ Ալեքսանդր Շչուկինի», «Նրա արարականության իրականացվել է ԱԴՆ անդամ պետությունների հումանիտար համագործակցության միջպետական հիմնադրամի օժանդակությամբ»: Գիրքը լույս է տեսել Մոսկվայում, 2009 թվականին, «Եւրասիայի մշակույթ» գիտահանրամարտիկ հրատարակչությունում, «ԱԴՆ դասական գրականություն» մասնաշարով: Ենթադրվում է՝ «Նայ գրականությունը հին ժամանակներից»: Զերելված են էպոսը, ժողովրդական երգեր, միջնադարի և նոր ու խորհրդային ժամանակների բանաստեղծների ստեղծագործություններ... Այսինքն դա անթուղիական բնույթի հրատարակություն է: Յանկում նշված են միայն հեղինակները և նրանց ստեղծագործությունները, չկա թարգմանիչներից ոչ մեկի անունը: Լեոն Մկրտչյանի «Նայ քնարերգության փաստիկ դարերը» առաջաբանը վերցված է «Նայապարանի բանաստեղծներ» ժողովածուից («Բանաստեղծի գրադարանի» փոքր մասնաշար, Լենինգրադ, 1979), որի մասին ոչ մի նշում չկա (ստացվում է, որ ակադեմիկոս Լ. Մկրտչյանը կենդանի է և մասնակից է այդ ինքնահնար գրքի ստեղծմանը): Այս ամենն ասելուց հետո ես ինչո՞ւ եմ, այդուհանդերձ, գրում քվյալ գրքի մասին: Իհարկե, ոչ այն պարճառով, որ գրքին ամենաթուրքիկ կարգով ծանոթանալիս աչքիս ընկան բազում այլ թերություններ եւս: Գլխավոր հարցը, որ ինձ ստիպեց գրիչ վերցնել, հերոսավայել գրքում քվագրված քերտքն է:

Ես ինչո՞ւ չկարողացա, այսպես ասած՝ «տրանել» այդ հրեշավոր քերտքը: Այն պարզ պարճառով, որ էպոսն այս գրքում գերելված նմուշներից պարզապես մեկը չէ: Էպոսը իր ստեղծող ժողովրդի դեմքն է: «Ժողովուրդները, - գրել է Նովիաննես Թումանյանը, - ոչ մի բանի մեջ էնքան պարզ ու պայծառ չեն երևում, ինչպես իրենց ազգային էպոսի մեջ»: Իսկ ահա ռուս հայրնի բանաստեղծ, «Ջանգար»-ի, «Մանաս»-ի և ժողովրդավայական այլ հուշարձանների թարգմանիչ Սեմյոն Լիպկինի կարծիքը. «...Նայկապես էպոսի մեջ է, որ առավելագույն որոշակիությամբ և լիակատար չափով է ի հայտ գալիս ազգային բնավորությունը: Էպոսի մեջ ամեն ինչ խորապես ազգային է. եւ այն, թե մարդիկ ինչպես են տեսնում առարկաները, եւ առարկաներն իրենք, տան նիստ ու կացը և վեհ իդեալները, ամուսնու և կնոջ փոխհարաբերությունները, մարդու և տիեզերքի կապը, ժեստը, ժպիտը, բացականչությունը, ուրախության և վշտի արտահայտությունը: Ժողովուրդն ասես ասում է ինքն իրեն «Ահա այսպիսին եմ ես», և դրա մեջ է էպոսի մանկական թով-

¹ "Давид Сасунский и его литературное наследие", Москва, 2009..

չանքը, ասում է ամբողջ աշխարհին, բոլոր մարդկանց, ևս դրա մեջ է նրա հոգևոր հասունությունը ևս հոգու մեծությունը»: Մա նշանակում է, որ մեծ պապաախանապվությամբ պևրք է մոբեևալ ցանկացած ժողովրդի էպոսի րպագրությանը:

Քանի որ րվյալ հրաքարակության կագմողները հիմնականում օգրագործել են բագմիցս րպագրված թարգմանություններ, ես, չգիբես ինչու, համոզված էի, որ գրքի առաջին մեր էպոսը ներկայացնող բաժնում գեբեղված կլինի նրա համահավաք բնագրի թարգմանությունը (հնարավոր է՝ կրճաքված կամ ամփոփ ձևով, բանգի ամբողջականը շուրջ 300 էջ է): Այդ բնագիրը հենց 1939 թ. «Մասունցի Դավիթ»-ի հագարամյակի առիթով, թարգմանվեց ռուսերեն (թարգմանիչներ՝ Վ. Դերժավին, Ա. Կոչեբկով, Կ. Լիպսկերով, Ս. Շերվինսկի): Թարգմանությունը վիթխարի դեր կարարեց հայկական էպոսը ռուս բնթերցողների մեջ րարածելու գործում ևս արդեն հոբեյանական շրջանում բագում հիացական արձագանքներ ունեցավ ռուսական գրական շրջաններում: Եւ այդ րարիներին ռուսական մամուլում նոր ևս արժեքավոր կարծիքներ հայրնվեցին հայկական էպոսի մասին: Նդիհակները էպոսի բովանդակության, նրա հիմնական մոբիվների գարգացման, վիպական հերոսների կերպարների մեջ նկարեցին նրա սրեղծողի՝ ժողովրդի ագգային կերքվածքը: Ակերսեյ Տոլստոյի ասելով՝ արաբական գորքի և Մսրա Մելիքի դեմ Դավթի մղած պայքարում «գարմացնում է հայ ժողովրդի մեծահոգությունը և մարդասիրությունը («Լիպերաքորնայա գագեբրա», 1939, 10 սեպտեմբերի): Ահա Ա. Դեևի կարծիքը. «Էպոսը մեր առջև բացում է մարդասիրության մի իսկական հանրագիքարան իր բոլոր դրսևորումներով, լինի դա մեկ ժողովրդի վերաբերմունքը մյուսի նկարմամբ, թե առանձին մարդկանց փոխհարաբերությունը» («Լիպերաքորնայա գագեբրա», 1939, 26 օգոստոսի): Նդբեյանական րարում էպոսին նվիրված ռուսերեն րարքեր հրապարակումներում բագմիցս նկարվեց, որ այն ունի համաշխարհային նշանակություն: Ահա, օրինակ, Վլադիմիր Դերժավինի իտսքերը. «Նայ ժողովրդի հագարամյա էպոսը իր գաղավարական իտությունը, ձևի հարսքությամբ և կառուցիկությամբ անգուգական բանասրեղծական հուշարձան է ևս պևրք է դասվի աշխարհի մեծագույն էպոսների շարքին» (րե՛ս Վ. Դերժավինի առաջարանը. «Մասունցի Դավիթ», «Օգոնոյկի» գրադարան, Մոսկվա, 1939, էջ 8):

Նամահավաք բնագրի ռուսերեն թարգմանությունը հոբեյանից հեբո, հաջորդ րասանմյակներին բագմիցս վերահրաքարակվեց: Բնականաքար, այդ րարիներին ռուսական գրական մամուլում նոր, արժեքավոր դարողություններ ու մրքեր հայրնվեցին հայկական էպոսի մասին: 60-ական թվականների կեսերին էպոսի թարգմանիչներից մեկը՝ Սերգեյ Շերվինսկին «Մասունցի Դավիթ»-ից իր սրացած րպավորությունները ամփոփեց հեբեյալ կերպ. «Գրավեց պարումն ինքը, որը այնքան հարուստ է Ասրվածաշնչին և Շեքսպիրին վայել րեսարաններով: Բացահայքվեց ևս այն գլխավորը, որը ժողովորդը մարմնավորել է այնքան հոյակերք էպիկական ձևով: Ակնհայտ դարձավ, որ հայ էպոսը ոչ միայն աշխարհի մեծագույն էպոսների շարքում է, այլև իր բարոյականով գերագանցում է նև Ռոլանդի երգին, նև Նիբելունգներին նև նույնիսկ Նոմերոսին (Ս. Շերվինսկու թարգմանությունների «Նայ բնարեգությունից» ժողովածուի առաջաքանը, Երևան, 1966, էջ 10): Վլադիմիր Ռոգովը 70-ական թվականներին այսպես գրեց հայ էպոսի մասին. «Եթե հայ ժողովորդը կարողանար իր հոգու թանկագին գանձից ներկայացնել միայն այս կերքվածքը, ապա այդ դեպքում անգամ նրա համար համաշ-

խարհային մշակույթի պանթեոնում ապահովված կլինե՞ր ամենապարզամոր փղերից մեկը» (Կրեն Վ. Ռոգովի հոդվածը «Ընթերցելով Նարեկացուն» ժողովածուի մեջ, Երևան, 1974, էջ 90): Իսկ երբ Էպոսի համահավաք բնագիրը լույս տեսավ «Բանաստեղծի գրադարան» մեծ մատենաշարով, Լևոն Մկրտչյանի առաջաբանով և ծանոթագրություններով (Լ. 1982), Արկադի Բարանդինը գրեց, որ այն «գեղարվեստական վիթխարի ուժի լիցքեր բովանդակող» հուշարձան է («Լիտերատուրնայա Արմենիա», 1984, թ. 1): Ա. Կոնդրատովիչն ընդգծեց, որ «Սասունցի Դավիթ»-ում հնչող մոտիվները շարք սուր են և ժամանակակից: Ընդգծելով Էպոսի հիմնական մոտիվներից մեկը, այն է՝ «պատերազմի, մահվան, արյան մերժումը ժողովրդի կողմից», քննադատը նշեց. «Այդպես ի հայտ է գալիս ժողովրդի հազարամյա փիլիսոփայության, նրա աշխարհընկալման բազմակողմանիությունը, որը կարծես պոկվում է ժողովրդի հոգու խորքից: Եւ մենք այսօր հայրենասէս լսում ենք այդ հնադարյան ձայները» («Նովի միր», 1984, թ. 10):

«Սասունցի Դավիթ»-ի մասին ժուռ քննադատության հնչեցրած որոշ դատողություններ ընկալողաբար մեջբերեցի, ցույց տալով համար, թե մեր Էպոսը ինչպես իմաստավորվեց և գնահատվեց համահավաք բնագրի ժուռերեն թարգմանության հիման վրա: Կարծում եմ՝ այժմ ավելի հասկանալի է, թե ես ինչո՞ւ էի համոզված, որ «ԱԴՆ դասական գրականության» մատենաշարով լույս տեսած այդ գրքում ներկայացված կլինի ժամանակի քննությունը բռնած հենց այդ թարգմանությունը: Ես նույնիսկ չսկսեցի Էպոսը կարդալ առաջին էջից, սակայն գիրքը թերթելիս հանկարծ կարդացի.

Եւ Դեղձուն Ծամը՝ քաջաց թագուհին,
Նգոր գեղուհին ու կախարդուհին,
Անտառների մեջ հանդես սարքելով՝
Երկար չխորհեց, թե փահլեվանին
Ինչպես նոր ձևով խելքահան անի,
Ու ինչպես որ ժուռ աղջիկ Տաթյանան՝
Նամակ գրեց և ընթուշ տողերով
Իրենով արեց քաջ փահլեվանին:

(Թարգմանությունը ամենուրեք տողացի է)

Իհնչ: Էպոսի պատմական հիմքը հայ ժողովրդի պայքարն է ընդդեմ արաբական լծի, և այն ձևավորվել է Ը.-Թ. դարերում: Բայց պարզվում է, որ Էպոսի ասացողները իմացել են պուշկինյան Տաթյանայի մասին: Իսկ պատումի բուն ձև՝ը, լեզուն, «доस्ता» (խրենով արեց) բառը այն իմաստով, որ ժուռերեն խոսակցական լեզվում օգտագործվում է անցյալ դարի 90-ական թվականներից: Դա գիրքը կարդալու ժամանակ իմ սրտացած առաջին ցնցումն էր: Ինքս ինձ հավաքելով սկսեցի ավելի ուշադիր կարդալ սկզբից: Խոսքովանում եմ՝ դա ինձնից շարք ջանքեր պահանջեց, քանի որ ողնկցվեց ցնցումների անվերջ հոսքով և այդպես եղավ, ավաղ, մինչև փերջ:

Նայկական հերոսական վեպը պատմում է միմյանց հեպ արյունակցական կապերով կապված սասունցի դյուցազունների մասին: Էպոսը, համապատասխանաբար, համահավաք բնագրում ներկայացված է չորս ճյուղերով՝ «Մանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Սասունցի Դավիթ» և «Փոքր Մհեր»: Յուրաքանչյուր ճյուղ սկսվում է դյուցազուններին ողորմի տալով: Ողորմիներ կան Էպոսի բոլոր տարբերակներում: Ողորմիները միայն հայ Էպիկական պատումի ձևի բնորոշ առանձնահատկությունը չեն, դրան-

ցում արտահայտվում է ժողովրդի վերաբերմունքը հերոսների նկատմամբ, ուստիև դրանք կարևոր են: Իսկ րվյալ գրքում գերեզման ընագիրը ոչ ճշողեր ունի, ոչ ողորմիներ: Մինչև վերջ կարդալով՝ ես հասկացա, որ րվյալ րեղում պուշկինյան Տադյանայի անունը բնավ պարահական չէ, այլ նրա յուրօրինակ այցեքարտն է, այսպես ասած՝ որակի նշանը: Բանն այն է, որ թարգմանությունների այդ ժողովածուի մեջ էպոսի րեքսորը առանձնակի մի բան է, բանի որ ամենևին թարգմանություն չէ: Որովհետև չկա այնպիսի մի բնագիր, որից կարող էր կարարված լինել այդ թարգմանությունը: Դա վնայի անանուն գրական մշակում է. ժամանակակից ռուս հանգաթուխը սրեղծել է էպոսի հեղինախառն մի պատում: Նա իր առջև բնավ խնդիր չի դրել ռուս ընթերցողին հասցնելու հայ էպոսի հիմնական մոտիվները, գաղափարները եւ գեղարվեստական հմայքը: Նրա խնդիրն է, իրեն ազատ արձակելով, րալ էպոսի իր սեփական, կամայական, սանձարձակ եւ բացարձակապես անպարասխանաբար, իսկ հաճախ նաեւ բացահայտորեն ծաղրական վերարարությունը, նախասրեղծված, բնականաբար, ժամանակակից ընթերցողական որոշակի ճաշակի համար (որոշակի, սակայն հուսանք՝ ոչ որոշիչ): Եւ եթե ես իր «սրեղծագործությունը» րպագրեր իր անվամբ եւ առանձին գրքով, ապա այդ մասին խոսակցությունը բոլորովին այլ կլիներ: Սակայն այդ «սրեղծագործությունը» գերեղվել է «ԱՊՄ դասական գրականություն» մարեմաշարով լույս րեսած գրքում, «Նայ գրականությունը հին ժամանակներից» եմթավերնագրով: Եւ չնայած ոչ մի կապ չունի դասականության հետ (բանի որ սրեղծվել է մեր օրերում) ու նաեւ հայ գրականության հետ (բանի որ գրված է ոչ հայերեն), րվյալ գրքում այդ րեքսորի գերեղումը ինձ սրիպում է հարցին մոտենալ այն րեսակերից, թե նրանում որքա՞ն ճիշտ եւ խորն են վերարարողվել հայ էպոսի հիմնական գաղափարական-գեղարվեստական գծերը: Չէ՞ որ ընթերցողին առաջարկվում է հայ ժողովրդական էպոսի մասին դարել դրանով:

Ինչպես հայրնի է, յուրաքանչյուր էպոս առաջին հերթին առանձնանում է վիպական պատմի իր ձևով եւ ոճով, եւ «Մասունցի Դավիթ»-ը բացառություն չէ: Ահա թե հայ էպոսի պատմի բնույթի մասին ինչ է գրել Վ. Դերժավինը. «Էպոսի բանարողերը հնչուն են, ռիթմը բազմազան է եւ արտահայտիչ, րեքսորը կաշկանդված չէ արեստական ձևով, այլ հոսում է ազատ, բուն ու բնական, ինչպես լեռնային գերերը»: Իսկ այս դեպքում էպիկական պատմի ձևն ու ոճը լիովին աղավաղված են, շարադրանքը սկզբից մինչև վերջ հանգավորված է Պուշկինի «Եւգենի Օնեգինի» նույն ռիթմական-ինքնուրույն կառուցվածքով, այսինքն՝ քառորոյա յամբով: Դա եւս մեկ վառ ապացույց է, որ հայ ժողովրդական էպոսը «գրականացվել է» եւ նրա ազգային առանձնահատկությունները լիովին անրեսվել են: Ավելին, հանգաթուխն ինչ ասես չի անի հանուն ընրրված բանասրեղծական չափի: Կարելի է աղավաղել նաեւ դիպաշարը, մեկ հերոսին ժամանակավորապես փոխարինել մյուսով: Այսպես, 118 էջում պարմվում է, թե Դավիթի եւ Միերի մեմամարից հետո Դավիթը անիծում է որդուն, անմահության եւ անժառանգության դարապարելով նրան: Այդ նույն էջում այնուհետև կարդում ենք, որ Դավիթը

Վերադառնալով, Խանդութին պարմեց
Որդու հետ իր դառն հանդիպման մասին,
Որ թեև անմեղ՝ անիծյալ է եւ,
Եւ ինչպես հին գրույցն է ասում՝
Իրեն վրարման դարապարելց:

Աղարը մաքրելով՝ Մհերը մերկացավ.
 «Օ՛ր դժբախտություն», - գոչեց Խանդությունը.
 Մրով է պապվել Խաչ Պապրասարին
 Ինչպես մի նշան Մարութա Սրբից
 Ինչպես անողորմ բախարի մի կնիք:

Բայց այսպեղ ո՛վ է մերկացել: Ըստ փարբական փրամաբանության՝ Դավիթը, քանզի Խաչ Պապրասարին նրա ձեռքի վրա էր: Բացի այդ, նույն 118 էջում ասված է, որ Մհերը այդ ժամանակ «Վաչո բեռն մոտ կերովիում էր անում»: Բայց Դավիթը երկվանկ բառ է եւ չի փեղավորվում քառամյուսյա յամբական փողով: Նշանակում է՝ Դավթին փոխարինենք Մհերով: Ինչպես ասում են՝ խնդիր չկա: Ահա ընտրված չափը պահպանելու համար Դավթին Մհերով փոխարինելու եւս մեկ օրինակ: Դավթի մահից հետո.

Խանդությունը կարոտին չդիմացավ,
 Եւ Մհերի երեսից կամովին շտապեց
 Այս աշխարհից մի այլ լուսավոր աշխարհ... (էջ 123)

Եւ եթե ժողովրդական ասացողներին արքանապարտության ձեռք թելադրում է միմիայն բովանդակությունը, այսինքն այն, ինչի մասին նրանք պարմում են, ապա մեր ուրանավոր թիտղը ամեն ինչ ենթարկում է ձեռին: Ահա եւ նրա գրչի փակ ծնվում են այսպիսի անմիտ փողեր.

Արքայադուստր Խանդութն էլ այդժամ,
 Լուր է փալիս թռռանը,
 Պնդում է գուսաններին ու սուրհանդակներին,
 Թե իրեն խելքահան է արել այդ թռի-վռին,
 Եւ որ ինքը, որպես բանաստեղծուհի...
 Այսինքն արի եւ ինքը կպեսնես... (էջ 110)

Ով ծանոթ է հայ հերոսական վեպին, չի կարող չնկատել, թե ռուսերեն «թարգմանություն» մեջ թիված հանգերը որքան հեռու են բանասիրական աղբյուրից եւ որքան անհեթեթ են: Ինչ սուրհանդակների մասին է խոսքը: Ինչո՞ւ է Դավիթը թռի-վռին: Ինչո՞ւ է Խանդությունը դարձել բանաստեղծուհի: Բայց այս ամենը հեղինակի համար կարևոր չէ: Կարևոր է, որ գրվել է եւ հանգավորվող բառեր: Յավոք, բազմաթիվ են այդպիսի փողերը:

Տվյալ հորինվածքի մեջ ամենաահավորն ու անթույլատրելին այն է, որ հանգավորված եւ չափի մեջ դրված բառերի հեղեղի մեջ ցրվել են եկել, իսկ հաճախ նաեւ աղավաղվել էպոսի հիմնական մոտիվները. աղավաղվել եւ իրենց անհատական դեմքը կորցրել են նաեւ նրա հերոսները: Այսպես, պարմելով, թե ինչպես Սանասարը եւ Բաղդասարը, սպանելով Բաղդադի խալիֆային, գնացին իրենց պապի՝ Գագիկի երկիրը, կարծես ի միջի այլոց ասվում է նաեւ, թե. «Իրենց հետ վերցրին մի պարկ ոսկի» (էջ 50): Այս փողը բացարձակապես անհարկ է հայ էպոսին, որովհետեւ նրա բնորոշ մոտիվներից մեկը այս է՝ հայ դյուցազունները, հաղթելով թշնամուն, երբեք չեն հարստանում այդ հաղթանակի հաշվին: Այդ գաղափարը առանձնապես ցայտուն է արքանապարտված հիմնական երրորդ ճյուղում, երբ Դավիթը հաղթում է Մարա Մելիքին, մարցիները գալիս են նրա մոտ եւ առաջարկում են իրենց երկրից փանել ինչ ուզում է: Դավիթը եւս է ուղարկում նրանց եւ

ասում, որ իրեն ոչինչ պետք չէ, միայն թե նրանք Սասունի վրա երբեք չհարձակվեն: Ճիշդ այդպես հայ էպոսի ոգուն խորթ են հեպտեյալ փողերը.

Տոհմի փրկությունն ամրապնդելով,

Տեր Գագիկը հոգով ուրախ էր

Դրանք փարածել մինչև Չինաստան,

Եւ մինչև Մուրադ գետի ափերը: (Էջ 51)

Բանն այն է, որ ի փարբերություն ժողովրդա-էպիկական սրեղծագործության մյուս նմուշների, հայ էպոսում իսպառ բացակայում է ուրիշի փարածները գրավելու մոտիվը: Նայ դյուցազունների պատերազմները, փարբեր մարտերը միշտ թելադրված են ազնիվ նպատակներով և կրում են բացառապես ազատագրական, պաշտպանական բնույթ: Էպոսի այդ առանձնահատկությունը ուշադրություն են դարձրել նաև ռուս քննադատները: Այսպես, Ի. Ռոզանովը գրել է. «Այն պայքարը, որը մղում են դյուցազունները, նրանց կարարած ռազմի սխրանքները ոչ մի նվաճողական նպատակ չեն հետապնդում: Դա արդարացի, ազատագրական պատերազմ է» («Լիբերալությունայա ուշադրա», 1939, թ. 11):

Նորահայր փրկություն մեջբերել է գալիս հայ ժողովրդական էպոսը վարկաբեկող ևս մեկ մոտիվ: Իսմիլ խաթունը իր ամուսնու՝ Մսրա Մելիքի մահից հետո Մեծ Մհերին հրավիրում է Մըսր: Եւ ահա թե ինչպես է նկարագրված այն արձագանքը, որն այդ հրավերը առաջացնում է Սասունում.

Մեջլիսը արագ հրավիրվելով՝

Գլավ, որ Ասրծով է դա վճռված՝

Դուռ բանալ դեպի հերթանոսները,

Եւ ժողովրդին այնպեղ մկրպել: (Էջ 17)

Այս վերջին փողը բացարձակապես խորթ է հայ էպոսի ոգուն, քանի որ նրա բնորոշ մոտիվներից մեկը հավարի հանդուրժողականությունն է: Դա իր ժամանակին նշել է Նովսեփ Օրբելին: «Էպոսում,- գրել է նա,- չկա քրիստոնեության ոչ մի ընդհանրացնող հակադրություն մեկ ուրիշ, օպար կրոնի հետ: Պայքարը մղվում է բռնակալների, գավթիչների, Սասունի և սասունցոց թշնամիների դեմ՝ միանգամայն անկախ նրանց կրոնից» (Ն. Օրբելի, Նայկական հերոսական էպոսը: Երևան, 1956, էջ 65): Սասնա դյուցազունները թշնամիներին հաղթելիս երբեք նրանց չեն դարձրել իրենց քրիստոնեական հավարին:

Իսկ այդ ժամանակակից «պատմի» մեջ ինչպե՞ս են ներկայացված սասունցի դյուցազունները: Տակավին 30-ական թվականներին ռուսական գրական շրջանակներում նշվեց, որ նրանց կերպարները, չնայած ընդհանուր գծերի առկայությանը, վառ կերպով անհատականացված են, և հեղինակները առանձնացնում էին յուրաքանչյուր հերոսի բնութագրական գծերը (ընդ Ի. Ռոզանովի նշված հոդվածը և Վ. Գուլցեի հոդվածը «Լիբերալությունայա գազեթա»-ում, 1939, օգոստոսի 15): Մինչդեռ «Երասխայի մշակույթը» գիտահանրամարչելի հրապարակության առաջարկած փրկություն շար դժվար է բացահայտել յուրաքանչյուր հերոսի անհատականությունը, քանի որ նրանք դիմագրկվել են: Այդ առումով առանձնապես փոփոխ է Փոքր Մհերը. նրա կերպարը և ճակատագիրը ակնհայտորեն փարբերվում են մյուս դյուցազուններից: Ինչպես գրել է Ավետիք Իսահակյանը, դա մեր էպոսի ամենավեհ և ամենաողբերգական կերպարն է: Նա նշել է նաև Փոքր Մհերի խառնվածքի հակասականությունը: Սակայն ընթերցողը ինչպե՞ս կարող

է նկատելի այդ ամենը, եթե այս բնագրում բաց են թողնված այնպիսի շար կարեւոր դրվագներ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Մհերի ծնունդը սեղմված բռնի մեջ արյուն (ճակատագրի ողբերգականության նշան), մանուկ հասակում կամուրջ կառուցելը, երբ նրա վրայով անցնող մարդկանց մերթ ծեծում է, մերթ էլ վրդովվում, թե նրանք ինչու են գեպը անցնում ծանծաղ փողոցում (նրա խառնվածքի հակասականության նշան), եւ, ի վերջո, այն դրվագը, երբ Մհերը զգում է, որ հողն այլեւս չի դիմանում իր ծանրությանը (նրա ձիւ՝ Զալալիի ուրբերը խրվում են հողի մեջ) եւ դա բացառում է այն բանով, որ հողը ծերացել, թուլացել է (այսինքն՝ հեղեղված է չարով)... Վերջապես, անփեսված է նաեւ այն փոխաբանը, թե Մհերը ինչպես է փարին երկու անգամ դուրս գալիս ժայռից եւ սպուգում է, թե հողն իր ծանրությանը դիմանում է: Եւ նրա պարասխանը հովվին, որի մեջ արքահայրված է ազար, արդարացի ու բարվոք կյանքով ապրելու՝ ժողովրդի երագանքը: Ընշար այդպես բաց են թողնված Դավթի բնավորությունը բացահայտող շար կարեւոր դրվագներ (օրինակ, նրա եւ Խանդութի սիրո պայմանությունը), մյուս հերոսների կերպարների բնորոշ գծերը: Եւ կամ նրանք ներկայացված են միանգամայն այլ, աղավաղված գույներով:

Օրինակ, Բաղդասարը պարկերված է որպէս մի Դոն Ժուան, միևնույն էպոսում խոսք անգամ չկա կանանց նկատմամբ նրա առաձնահատուկ վերաբերմունքի մասին.

Իսկ Բաղդասարը նրա թրջը
Մինչև չարաղեր կրքի հասցրեց,
Իր խոսքումներով մոլորեցրեց,
Նրապուրեց, իր սենյակը փարավ.
Եւ դա առաջին անգամ չէր: (Էջ 54)

Փոխարենը շեշտը դրված է դյուցազունների այնպիսի գծի վրա, ինչպիսին է շար ուրելու եւ խմելու կիրքը:

Նաակամալի է, որ դյուցազուններն էպոսում ավելի շար են ուրում եւ խմում, բան հասարակ մարդիկ: Մինչդեռ սույն «հեղինակը» այդ մոտիվը չափն անցած է համեմատում եւ ճոխացնում: Նա հնարավորությունը բաց չի թողնում ավելի հանգամանորեն ներկայացնելու այդ գիծը: Ահա թե Գագիկ թագավորը ինչպես է դիմավորում Մանասարին եւ Բաղդասարին.

Գրկախառնումներ, ուրախության արցունքներ,
Տոբա, պանիր, փաք փլավ... (Էջ 51)

Ահա եւ փողեր Դավթի մասին.

Իսկ ինչ վերաբերում է ուրելիքին՝
Կարող էր մեծ օրինակ փալ ցանկացածին
Եւ խմելու մեջ էլ շար հմուր էր... (Էջ 83)

... Դավիթը գարթնեց. «Այդ դո՞ն ես, հորեղբորկին:
Գինի, ուրելի՞ք ես բերել: Փառք Աստուծո՛ւ:
Ես հիմա հորթի մի ողջ ուրբ կուրելի,
Միայն թե ափսոս, որ չկա:
Օ՛, ես ինչ հոս է: Ինչ ժամանակին է:

Զգիլուն, թե ինչպես շնորհակալություն հայտնեմ:
 ... Ես այս ողերը աղցանի մեջ
 Կարող եմ հենց այդպես էլ մարսել: (Էջ 84)

Դարձյալ Դավթի մասին.

Ուրելիք ու խմիչք,
 Դե, հեպն էլ գինի ու բապտիզմա,
 Մարդու խելքը կարող է գնալ: (Էջ 111)

Փոքր Մհերի մասին.

... Եւ մեկ էլ հանկարծ (ովքեր պինդ ուրում
 Ու կուշտ խմում են, նրանցից ո՞ւմ հեպ դա չի պատահում)
 Մհերը մի քիչ ետ է մնում,
 Ու մի պահ կռիվը դադարեցնում,
 Եւ կարիքի համար թվերի ետև է գնում: (Էջ 133)

Սրանով բնավ չեն վերջանում նման օրինակները: Կարիք կա՞ ասելու, որ մեջբերված փողերը հեղինակի բոբբոբված երեսակայության պատու են: Նախկապես վերջին փողը առավել ակնհայտորեն է ի ցույց հանում փվյալ փրքսփի «գեղարվեստական» մակարդակը ևս վկայում, թե այն որքան հեռու է բանահյուսական աղբյուրից: Այս առթիվ ցանկանում եմ նշել հայ ժողովրդական էպոսի ոգին կոպտորեն աղավաղող այդ գրական մշակման ևս մեկ առանձնահատկություն: Ակնհայտորեն նկատվի ունենալով ընթերցողական մի որոշակի ճաշակ (կամ հեղեղելով իր սեփական ճաշակին), «հեղինակը» ձգտում է իր պատմումը հնարավորին չափ «հարստացնել» ցանկասիրական փեսաբանների նկարագրությամբ, որպիսիք էպոսում բացարձակապես չկան:

Այսպես, Դեղձունի նամակը Սամասարին, որի մասին արդեն նշվեց, էպոսի համահավաք բնագրում ամենավատ ևս փայլավորիչ դրվագներից է: Դեղձունը այդ նամակն ուղարկում է երկու կուժերի հետ, մեկը՝ լիքը, մյուսը՝ դափարկ.

Իմ սիրտը քանց էս դափարկ կուժ, սարսուփ է,
 Իմ գլուխ քանց էս լիք կուժ, լիքն է,
 Աստուծո շնորհքով լցուկ եմ,
 ... Երագով քեզ փեսել եմ
 Արի ինձ առ,
 Ինձ շափ դուր կըգաս դու,
 Էս թողթ գրեք եմ քեզ համար:

Այժմ փեսենք, թե այդ նամակը ինչպես է կերպարանափոխվել: Իհարկե, ոչ մի խոսք չկա կուժերի և աղջկա հոգու մաքրության, նրա մարմնի խորության մասին: Փոխարենը կան Դեղձունի նամակը եզրափակող այսպիսի խոսքեր.

Թ-ռիք Զալալիի թևերի վրա
 Եւ հագեցրու կիրքն աղջկական:
 Միայն թե այդ գաղտնիքը ոչ մեկին չհայտնես...

Իսկ դրա դիմաց նվիրական նամակով
 Իմ պարկերը կողարկեմ ես քեզ:
 Էլ մի ուշացիր: Կիսամերկ եմ ես,
 Ես կամենում եմ, որ դու ինձ գրկես: (Էջ 52)

Կարծում եմ՝ մեջբերված հապվածների բովանդակության պարբերությունը բավա-
 րար չափով պերճախոս է: Եւս մեկ օրինակ: Նամահավաքի երրորդ ճյուղում պարունկում
 է, որ Դավիթը դուր է գալիս Ձենով Օհանի կնոջը՝ Սարյեին.

- Տի գա հեկր իմ ձեռաց:
 Դավիթ ասաց.- Նրողոր կնիկ,
 Դուն իմ մերն ես, ես քո որդին...
 Նրողոր կնիկ ասաց.- «Տանեմ, գլուխ լվամ,
 Դավիթ զա՛նջո՛ր լցի իմ գլխուն.
 Որ Դավիթ իմ մարմին պեսնա՛
 Էնոր սիրտ քի մեղավորնա,
 Տի գա հեկր իմ ձեռաց»:
 Էլավ, ջուրն առավ, քարավ,
 Դավթին կանչեց, գա, ջուր լցնի:
 Դավիթ աչքեր բռնեց
 Որ հրողոր կնկա լեշ չը պեսներ,
 Որ իր սիրտ չը մեղավորնա,
 Ու էնպես ջուր լցրեց Սարյեի գլխին:

Ահա ժամանակակից ասացողի ցանկասիրական երեւակայությամբ ծաղկված այդ
 դրվագը.

Սարյե խառնումը գիշերվա ժամին,
 Խավարը մոմի լույսով ցրելով,
 Իր կրթի առարկայի մահճակալին է մոտեցնում
 Ոչխարի միս ու գինի:
 Դավիթը, փորձությանը անպեղյակ՝
 Քնած է վաղուց իր անեռոց բնով:

Սարյեն կամացուկ ձայն է քալիս նրան.

Դավիթիկ, քաղցրիկս, դիմավորիր ինձ:
 Նամբություն, գուրգուրում է բնով ընկածին,
 Եւ ասես թե ակամա ու պարահաբար՝
 Նավում է արգելված տեղերին...
 Եւ խելքը կորցրած կինը անհամբեր
 Այն տեղին է ահա մոտենում,
 Որտեղ դեռ ննջում է պարտը քաղցր
 Մեղսական խռովքին դեռնու անպեղյակ:
 ... Սարյեն ճերմակ հյուսքերն է պոկում
 Եւ ահա ամոթը լրիվ կորցրած՝

Քնքշորեն բաղնիք է կանչում հոգեզավակին՝
 Որ իր գլուխը լվանալու ջուր լցնի:
 Դավիթը միամիտ մտքերում է
 Եւ հանկարծ... ցնցվում: Այս ի՞նչ է պետում... (Էջ 83-84)

Ամեն ինչից երևում է, որ հեղինակը որոշել է փրկարը գունագարդել գոնիկ, անպարկեշտ նկարագրություններով: Ժողովրդական էպոսը այսպես ծանակելը հիքավի «խակական անամոթություն է» նրա կողմից:

Եւս մեկ աչքի զարնող գիծ, որը բացարձակապես անպարկեռացնելի է ցանկացած ժողովրդական էպոսում եւ, բնականաբար, չկա «Սասունցի Դավիթ»-ում. փրկարի սկզբից մինչեւ վերջ հանդիպում են զանազան գուգահեռներ, համեմատություններ՝ քաղված համաշխարհային էպիկական սրբազանություններից կամ գրական սրբազանություններից: Այս առումով «Ռուս Տալանան» բնավ միակ օրինակը չէ: Ահա եւս մի քանի օրինակ.

...Դաժան խալիֆան ներեց նրան,
 Ինչպես Շահրիարը Շահրազադեին
 Եւ ընդունեց երկու մանուկներին: (Էջ 45)

...Սասունը սգում էր հերոսին,
 Ինչպես Տրոյան Նեկտորին,
 Ինչպես Յարոսլավնան պարի վրայից... (Էջ 119)

Մհերը Դավթի կյանքը խնայեց,
 Ինչպես Սոհրաբը հորը՝ Ռուսրամին,
 Եւ դաժան ողբերգությունը
 Թեթեւ կապակերպություն դարձրեց: (Էջ 117)

Մհերը յոթ փարի թափառեց աշխարհում,
 Բայց ոչ մի փրկող երջանկություն չգտավ,
 Մինչեւ որ վերջում, լուսադեմին
 Բաղդադում հայտնվեց եւ ինչպես քո Ռալանդը
 Իր գալարափողը հնչեցրեց... (Էջ 139)

Ի ցույց է հանվում նաեւ այն, որ հեղինակը փրկյալ է կրոնական եւ միսթիկական ուսմունքներին, փաթեթ երկրների քրիստոնեական պարմությանը, գիտնալու լարին-նաբանություններ, եւ այդ ամենը՝ հայ ժողովրդական վեպում.

Այսրեղ անհասկանալի է մնում ինձ
 Թեոսոֆիական մի կերպ: (132)

Եւ ահա հավաքվեցին վարդապետները,
 Եպիսկոպոսները, կաթողիկոսը,
 Ու ճիզվիպների նման ճարպկորեն
 Լուծեցին կնճռուք հարցը.
 Նայր Իզնապիրու Լոյոլայի դպրոցի նախորդները
 Շարժվում են: (Էջ 75)

Իսկ Կոզբաղինի թռռնիկներին
 Մ'հերը մեխեց Սասունգրադի պարիսպներին,
 Ինչպես մի ժամանակ Պիդարոսի կամբով
 Թշնամական լեզիներները
 Խաչին գամեցին հեռու վայրերի Մեսիային
 Այսպեղ՝ Homo Homes Lupus est: (Էջ 137)

Միայն թե լարիներեն ասվում է ոչ թե Homes, այլ Homini, բայց դա ի՞նչ նշանակություն ունի: Եւ ընդհանրապես հեղինակի «վառ անհապականությունը» ի հայր է գալիս ամենուրեք, քանի որ Էպոսի ժանրի կանոններին հակառակ, նա մերթ անձնավոր է լինում իր խորհրդածություններին, դրանք արտահայտելով Էպոսի ժողովրդական ասացողի համար բավական բարդ ձևով, օրինակ,

Եւայի քույրերի մեջ ռացիոնալ հարիկը
 Միառժամանակ ննջում է,
 Բայց հանկարծ այն
 Մի րեղ կրքով, մի րեղ՝ դաժանությամբ
 Միախյուսվում է զգայական մրբի հեղ:

Մերթ բազմաթիվ րեղերում միջամբում է պարումին: Այսպես, նկարագրելով Գոհարի գեղեցկությունը, նշում է.

Դասարիարակությունն ինձ թույլ չի տալիս
 Մյուս գեղեցկությունների մասին ասել: (Էջ 131)

Իսկ պարմելով այն մասին, որ Փոքր Մհերի ժամանակներում քարքեր երկրների ժողովուրդները հասկանում էին միմյանց, նկատում է.

Խոսսրովանում եմ, որ նրանց լեզուն
 Չարմացնում եւ գործով է լցնում ինձ: (Էջ 129)

Իսկ ի՞նչ ասել իր՝ հեղինակի լեզվի մասին: Այդ լեզուն գործով բնավ չի լցնում, իսկ ասել, որ «զարմացնում է»՝ դա հավանաբար շարքից կլինի: Չնայած մեջբերված օրինակները միանգամայն բավարար են այդ լեզվի մասին որոշակի կարծիք կազմելու համար, սակայն, այդուհանդերձ, չի կարելի չընդգծել, որ հեղինակը հենց իր լեզվով է ձգտում հասնել իր առջև դրած խնդրին, այն է՝ հայ ժողովրդի հերոսական Էպոսը վերածել կարակերգության, զավեշտական քաղվածքություն ստեղծել ոճականորեն միանգամայն քարապետակ, անհարկ բառերի ու արտահայտությունների համադրությամբ: Մի՞թե զվարճալի չէ, որ հայերի հին Էպոսում (չէ՞ որ այդ Էպոսով է սկսվում ժողովածուն, որի ենթավերնագիրն է «Նայ գրականությունը հին ժամանակներից») կարելի է կարդալ, օրինակ, այսպիսի քողեր.

Ինչպես անձրևի քողը,
 Ինչպես թուխալը, որ այնպեղ է սահում,
 Որպեղ թություն կա մթնոլորտում,
 Եւ ցածր ճնշումը չի թողնում, որ
 Աներոխը վեր բարձրանա,
 Այդպես էլ ձգողության մեխանիզմներում
 Նարեան երկրների բռնական է պարբառար

Առանձին վերցրած մի կողմի կշիռն ու դիրքն ամրապնդել
Ի հաշիվ հարեւանի թուության: (Էջ 121)

Եւ այսպես, ողջ պատմւմի ընթացքում խոսակցական, պարզունակ բառերն ու արտահայտությունները միահյուսվում են գրքային դարձվածաբանության, հաճախ նաև սլավոնաբանությունների հետ:

Ժողովրդախոսակցական, ինչպես նաև պարզունակ բառերն ու արտահայտությունները, ինչպես հայերնի է, Էպոսի բառապաշարին բնորոշ են: Բայց դրանք պետք է լինեն լեզվի այնպիսի փառքեր, որոնք բնականորեն միահյուսվեն մեզանից դարեր առաջ ստեղծված Էպոսի բնագրին: Այստեղ կան բառեր ու արտահայտություններ, որոնք խոսակցական ժուրներնի մեջ մտել են մեր օրերում: Նման բառապաշարը չափից դուրս ժամանակակից զգացողություններ է առաջացնում եւ աղաղակող կերպով հակասում է Էպոսի ոգուն: Իսկ ի՞նչ ասել օգտագործված այնպիսի բառերի մասին, որոնք նույնիսկ Google-ում չկան: Իսկ բառեր էլ կան, որ նաև Նամացանցում չեն գտնվում: Դրանք, հավանաբար, հեղինակի նորաբանություններն են: Թե ընթերցողին առաջարկված տրեսյուրը ռճաբանորեն որքան էկլեկտիկ է, ուստի՝ զավեշտական, կարելի է դարել թեկուզև ըստ հետևյալ հարվածի.

Եւայի թույրերը
Յասման թելեր են հյուսում ճակարագրի հենքին
Եւ եթե այս կամ այն ամուսինը
Աստված մի արասցե, ձախ գնա,
Նրան կհռչարեն անողոր ձեռքով...

Կեղծարարն օգտագործել է, օրինակ, «վՏրՅՈսՖՆՎիպրՄՈ» (նոստալգիական) բառը, որը գրքային լինելով՝ համեմատաբար վերջերս է սկսել լայնորեն կիրառվել ռուսաց խոսակցական լեզվում: Բազմաթիվ բառերով ու արտահայտություններով լի է այդ «ժողովրդական» տրեսյուրը (տե՛ս 51, 63, 81, 102, 106, 125, 130, 133 եւ այլ էջեր):

Նանդիպում են նաև շար սահմանափակ կիրառություն ունեցող բառեր, որոնք այս շարակարգում ոչ միայն ականջ են ծակում, այլև անհերթել են հեղում. պարզվում է, որ «репеллент»-ը (Էջ 103) միջարներ խրտնեցնող քիմիական նյութ է, «пирании»՝ Նաբավային Ամերիկայում ապրող գիշարիչ, շարակեր ձկներ (Էջ 102), հեղաբրթիք է, թե Սասունցի Դավիթը դրանց մասին ո՞րտեղից գիտեր...

Կարելի է մարնանշել նաև հասարակական, քաղաքական բնույթի ժամանակակից բառապաշարի ու դարձվածաբանության դիտարկողյալ, զավեշտալի օգտագործման օրինակներ. «հնարավորությունները պահանջարկ են առաջացնում» (Էջ 90), «միջպերական» (Էջ 135), «կոնվենցիա» (Էջ 126), «դեպուտարներ» (Էջ 122)...

Եւ որպեսզի ընթերցողը չկասկածի, որ «Երասիայի մշակույթ» գիտահանրամարչելի հրատարակչության տպագրած տրեսյուրը հայկական Էպոս չէ, այլ նրա ժամանակակից ծաղրանմանումն է, մի իսկական զավեշտ, եւ հեղինակը դա չի էլ թաքցնում, կմեջբերեմ եւս մի քանի փող.

Մարդիկ այն ժամանակ ապրում էին
Առանց ամրագրված սահմանների եւ վիզայի... (Էջ 128)
Ազնիվ ժողովուրդը հրճվեց,
Եւ խիզախ Մեներին իր մոտ է կանչում,

Նուսալով, որ նա կգրադեցնի
 Պաշտոնը քանուրթիքոջ
 (կամ ինչպես այսօր են ասում՝ **քաղաքագլուխ**): (Էջ 138)

Թող թշնամիները այրվեն
 Դժոխքի կրակի մեջ, առանց **մահախոսականի**: (Էջ 87)

Եւ ահա կապկալված Միերին
 Ներկեցին,
 Վաղուց լքված, չորացած
 Կիսով չափ դարմանով լցված
 Մի մութ ու խորը ջրհոր՝
 Առանց նույնիսկ **օղափոխիչի**: (Էջ 134)

Իրոք որ գավեշք է: Բայց, ինչպես բանաստեղծն է ասել՝ «Այդ ամենը զվարճալի կլիներ, եթե քիսուր չլիներ»: Օղափոխիչի օրինակով կավարքում մեջբերումների շարանը, որոնցով երեւի ճանձրացրի ընթերցողին: Ավարքում եմ ոչ այն պարճառով, որ այլևս ասելիք չունեմ: Կան ազգագրական եւ այլ բնույթի եւս մի շարք լուրջ հարցեր, առանձնապես աշխարհագրական սխալ տեղանուններ (այսպես, Միերի հրավիրած իշխանների եւ քահանաների խորհուրդը կոչված է Մեջլիս, մինչդեռ դա մուսուլմանական երկրներում իշխանության մարմնի անվանում է)... Իսկ դա գուցե հերթական կարգին է:

Եւ արժե՞ արդյոք լռելուն խոսել այդ բնագրի մասին: Դա ցածրորակ, անճաշակ, անհրապույր գիրք է, եւ եթե այն հրապարակվեր ոչ անստորագիր, մի ինչ-որ հեղինակի անունով, որը այսօր ինչ-ինչ մոտիվներից ելնելով որոշել է յուրովի, կարակերգական ոճով վերաշարադրել հերոսավեպը, թող գրվեր իր համապատասխան ցածրճաշակ ընթերցողին: Չէ՞ որ մեր ժամանակներում ում խելքին ինչ փչի՞ կարող է տպագրել: Սակայն քվյալ տեքստը տպագրվել է ԱԴՄ անդամ պետությունների հումանիտար համագործակցության միջպետական հիմնադրամի հովանու ներքո, հայկական դասական գրականությունը ներկայացնող ժողովածուի մեջ եւ ներկայացված է որպես հայկական ժողովրդական Լեյոս: Ահա թե ինչու եւ չկարողացա լռել:

Այս «Սասունցի Դավիթ»-ը ի՞նչ արձագանքներ կունենա ռուս ընթերցողների շրջաններում: Կարելի է չկասկածել, որ այդ արձագանքների մեջ այնպիսի կարծիքներ չեն լինի, ինչպիսիք անցած տասնամյակներում հայտնվել են հայկական Լեյոսի մասին:

Անարգվել է ժողովրդի հոգևոր գանձարանը՝ ժողովրդի հոգու, նրա ազգային բնավորության, նրա խղճարների ցայտուն արտահայտությունը: Անարգվել եւ արաբավորվել է համաշխարհային ժողովրդական վիպական սրբազանության լավագույն հուշարձաններից մեկը: Իսկ ո՞վ պիտի պարասխանալություն կրի այդ հանցագործության համար: Քանի որ «ԱԴՄ դասական գրականություն» մատենաշարի «Նայ գրականությունը իմ ժամանակներից» ենթավերնագիրը կրող ժողովածուի մեջ չի նշված ոչ քվյալ հորինվածքի հեղինակը, ոչ ժողովածուն կազմողը, ոչ խմբագիրը (դա առհասարակ ինչպե՞ս է հնարավոր եւ թույլատրելի), նշանակում է՝ պարասխանալությունն ընկնում է հրապարակիչների վրա:

Ն. Գ. Ես արդեն ավարտել էի հոդվածը եւ հիշեցի, որ մոռացել եմ Նամացան-

ցում գրելի իմ ընդգծած բառերից մեկը, որն առաջին անգամ էի գործածված տեսնում «двулечениящий», (էջ 82), և Google-ն անմիջապես տվեց հետևյալ երկրորդը.

И только эхо повторило

Двулечениящий душу крик.

Պարզվեց, որ այդ բառը ռուսերեն օգտագործվել է միայն մեկ անգամ ևս նշվեց աղբյուրը՝ «Սասունցի Դավիթ: Պոեմ հայկական էպոսի մոտիվներով: Ալեքսանդր Ռյուսս: <http://www.stihi.ru/2011/03/04/542>» (ռուսերեն): Ես այսպես իմացա անանուն տեքստի հեղինակին, որը, ապրելով մեր օրերում, տեղ է գրել հայ դասական գրականության ժողովածուի մեջ: Սակայն տեղի ունեցածի համար Ալեքսանդր Ռյուսսը չէ մեղավոր: Մարդը քիչ ձևով կարող է զվարճանալ: Ահա նա իր քերթվածը Համացանցում տեղավորել է արդեն իր անունով: Միայն թե այն բանից հետո, երբ արդեն տվյալ տեքստը 5000 օրինակ տպաքանակով տպագրվել է որպես հայկական ժողովրդական էպոս, այլ ոչ ոմն Ալեքսանդր Ռյուսսի հորինվածք՝ հայկական էպոսի որոշ մոտիվներով: Ուրանավոր թխող Ալեքսանդր Ռյուսսը կարող է ինչպես ուզենա՝ զվարճանալ, նրա համար դադար-դադարաստան չկա: Սակայն նրանք, ովքեր ստեղծել են իրեն արդեն վարկաբեկած այդ ժողովածուն, ովքեր Ալեքսանդր Ռյուսսի այդ «քերթվածը» զեպրել են որպես հայ դասական գրականության նմուշ, այդ թվում և Միջպեպական հիմնադրամը, որը վարկավորել է նման հրապարակությունը, պետք է պարաստիսան պան հայ ժողովրդի հոգևոր մշակույթի մեծ հուշարձանը աղավաղելու և անարգելու համար:

ՄԱԳԴԱ ԶԱՆՓՈՒԱԴՅԱՆ
բանասիրական գիտ. դոկտոր

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵԱ. ԼՈՒԻՐԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

Օգոստոսի 28-ից սեպտեմբերի 5-ը Կրեմլում Եկեղեցիների Նախաժամար-
հային Խորհրդի Կենտրոնական կոմիտեի նիստը, որի օրակարգի հիմնական նյութը 2013 թ.
աշնանը Նախաժամարի Կրեմլի Բուսան քաղաքում Եկեղեցիների Նախաժամարի
համաժողովն էր: Նախաժողովն անցկացվելու է «Կյանքի Ապրում, ցույց տալու մեզ արդարության և
խաղաղության ճանապարհը» խորագրի ներքո:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապի հարցեր և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի օրի-
նությամբ ժողովին մասնակցեցին ԵՄԿ Գործադիր կոմիտեի անդամ Վիգեն արքեպիսկոպոս
Այվազյանը և ԵՄԿ Կենտրոնական կոմիտեի անդամ Փոլա Տեր-Մարտիրոսյանը:

Ժողովի ավարտին Եկեղեցիների Նախաժամարի Կենտրոնական կոմիտեի Ուղղա-
փառ անդամների և Գլխավոր քրիստոնեական ֆորումի ներկայացուցիչների միջև, որտեղ Եկեղեցի-
նականություններ փոխանցվեցին Գլխավոր քրիստոնեական ֆորումի գործունեության և հետագա
զարգացման մասին:

ՄԱՅՐ ԱԶՈՐ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

ԶՈՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ ՆԱԽ ԺՈՂՈՎՐԻՆ ԵՒ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

Սեպտեմբերի 1-ին Նունգարիայի առաջնորդ, Նունգարիայի Կաթողիկ եպիսկոպոսնե-
րի համագումարի նախագահ Կարդինալ Փիլիպ Էրդոն Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն
Պապի հարցեր և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսին ուղղված գրությամբ գորակցություն է հայտ-
նել հայ ժողովրդին Ադրբեջանի ԶՈՒ սպա Մաֆարովի՝ Նունգարիայի իշխանությունների
կողմից արտահանման և Ադրբեջանի նախագահի կողմից նրան ներում շնորհելու առն-
չությամբ:

Նախաժամարի Կաթողիկ եպիսկոպոսների համագումարի Կարդինալ Էրդոն
դարձապարտել է նաև ազգային պարկանելության հողի վրա իրականացվող բռնությունն
ու արվելությունը՝ հայեցելով, որ Բարձրագույն Ապրում պահպանի համայն հայ ժողովրդին և
օրհնի արդարության ու խաղաղության շնորհներով:

Արձագանքելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կոչին՝ ցավալի երեսույթի առիթով Եկեղե-
ցիների Նախաժամարի Խորհրդի և անդամ 349 Եկեղեցիների անունից Նունգարիայի իշ-
խանություններին իր վրդովմունքն է արտահայտել Խորհրդի Գլխավոր քարտուղար ղեկավար
Օլավ Տվեյթը: Անդրադառնալով Նունգարիայի և Ադրբեջանի ձեռնարկված մրահոգիչ քա-
յերին՝ ԵՄԿ-ն դարձապարտել է բոլոր այն գործողությունները, որ կոպտորեն խաթարում են
խաղաղությունը և արդարությունը փարածաշրջանում:

ՄԱՅՐ ԱԶՈՐ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

ՆՈԳԵՆԱՆԳԻՍՏ ՄԻՐԻԱՅՈՒՄ ԶՈՎԱԾՆԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐ

Մեպրեմբերի 2-ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, Ս. Պապարագի ավարին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ կատարվեց հոգեհանգստյան արարողություն՝ Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունում ռազմական գործողությունների հետեւանքով զոհված հայորդիների եւ հավաքակիցների համար:

Ս. Պապարագին եւ հոգեհանգստին ներկա էին Հայաստանի Հանրապետությունում Սիրիայի գործերի ժամանակավոր հավաքարմարար, լիազոր նախարար Մաամուն Ալ-Հարի-րին, սիրիահայ համայնքի ներկայացուցիչներ եւ ուխտավորներ:

Մինչ արարողությունը Սիրիայում փրկող կացության ու սիրիահայ համայնքին անդրադարձավ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոխնախագահ Ս. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը՝ ցավ արտահայտելով Սիրիայում շարունակվող հակամարտության առիթով եւ հանուն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանության ցավակցություն հայտնելով զոհվածների ընտանիքներին ու հարազատներին: «Հայ Առաքելական Եկեղեցին, որ Քրիստոսի խաղաղության Ավետարանի քարոզիչն է, մշտապես երկխոսության եւ համերաշխության կոչով է հանդես գալիս», - ասաց Սրբազան Հայրը՝ ընդգծելով Մայր Աթոռի եւ Դամասկոսի հայոց թեմի կողմից Սիրիայի ժողովրդին աջակցելուն ուղղված քայլերը եւ ձեռնարկված միջոցառումները:

Հոգեհանգստյան պաշտոնի ավարտին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հայաստանում Սիրիայի գործերի ժամանակավոր հավաքարմարարին: Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունն անդրադարձավ Սիրիայում փրկեր կրոնների ու մշակույթների խաղաղ ու համերաշխ գոյակցության հարուստ պարմությունը՝ գոհունակությամբ հիշատակելով հայ համայնքի նկատմամբ դարերի ընթացքում եւ մասնավորապես ցեղասպանության օրերին Սիրիայի իշխանությունների եւ ժողովրդի դրսևորած եղբայրական հոգաբար վերաբերմունքը: Իր մտադրությունն արտահայտելով Սիրիայում արեղծված իրավիճակի առիթով՝ Վեհափառ Հայրապետը կարեւորեց Սիրիայում խաղաղության, ներքաղաքական կայունության ու հասարակական համերաշխության շուրափույթ հաստատումը: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նաեւ հույս հայտնեց, որ Բարձրյալի օգնականությամբ Սիրիայի ժողովուրդը կհաղթահարի ներկայիս դժվարությունները եւ կվերադառնա իր կյանքի բնականոն ընթացքին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԳ

ՆՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱՅՆՔՆԵՐԸ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՄ ԵՆ

Մեպրեմբերի 2-ին Հունգարիայի ավերարանական համայնքերն իրենց սրբակցությունն են հայրենի հայ ժողովրդին՝ ցավ արտահայտելով Հունգարիայի կողմից Ադրբեջանի ԶՈՒ սպա Ռամիլ Սաֆարովի արվախանձման եւ Ադրբեջանում ազատ արձակման առնչությամբ:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ուղղված Հունգարիայի Լյութերական եկեղեցու առաջնորդ եպիսկոպոս Փիթեր Գանցի եւ

Հունգարիայի Ռեֆորմիաստական եկեղեցիների խորհրդի նախագահ եպիսկոպոս Գյուստավ Բյուցկեի գրության մեջ ասվում է. «Նավարում ենք, որ միայն Աստված է արդարորեն դատում մեզ բոլորիս և Նրա առջև է, որ պետք է բոլորս մի օր կանգնենք: Սակայն պետությանն է տրված իշխանությունն ու պարասխանավորությունը ծառայելու և պաշտպանելու հասարակությանը. այսպիսով՝ հանցագործներին թողնել ազատությունը վայելել՝ Աստծու պարվիրանին դեմ է: Մենք լիովին հասկանում ենք ներման՝ դատապարտելի քայլի առնչությամբ հայ ժողովրդի վրդովմունքը և մեր ժողովրդի անունից հայտնում մեր համերաշխությունը»:

Անհանդուրժելի նկատելով հանցագործի ազատ արձակումը՝ Հունգարիայի ավերարանական հարանվանությունները հույս են հայտնել, որ արդարությունը կվերականգնվի:

ՄԱՅՐ ԱԶՈՐ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱԳՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԱՐԳ

ԹԵՄԻ ՆԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 145 -ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

Սեպտեմբերի 3- ին Սոֆիայի Զինվորական պալատի սրահում տեղի ունեցավ Բուլղարահայոց թեմի հիմնադրման 145-ամյակին նվիրված գիտաժողով: Նախադեպը չունեցող գիտաժողովն անցավ թեմի առաջնորդական տեղապահ Ս. Աբգար վրդ. Հովակիմյանի նախագահությամբ, ներկա էին ՂՀ մշակույթի նախարար Տիկին Հասմիկ Պողոսյանը, Բուլղարիայում ՂՀ դեսպան Տիար Արսեն Սիդյանը, Քույր եկեղեցիների, Քրիստոնեական այլ հարանվանությունների, մասնաճյուղային ու հրեական համայնքների ներկայացուցիչներ, Բուլղարիայի ԳԱ ակադեմիկոսներ, հայ և օտարազգի գիտնականներ:

Գիտաժողովը աղոթքով սկսելով՝ Հոգեշնորհ Աբգար վարդապետը ողջունեց ներկաներին ու հանդես եկավ բացման խոսքով: Այնուհետև ողջույնի խոսք ասացին Տիկին Պողոսյանն ու Պարոն Սիդյանը:

Ներկայացված զեկույցներով ու քննախոսություններով անդրադարձ կատարվեց Բուլղարահայ համայնքի առաջացմանը, Բալկաններում հայկական ներկայությանը, Բուլղարահայոց թեմի հիմնադրման նախադրյալներին, Բուլղարիայի ու բուլղար ժողովրդի հասարակական, քաղաքական և մշակութային կյանքում հայ համայնքի դերակատարությանը, հայ-բուլղարական հարաբերությունների առանձնահատկություններին:

Գիտաժողովն ընթացավ հազեցած ծրագրով և ներկաների գործուն մասնակցությամբ:

Երեկոյան՝ գիտաժողովի փակումից հետո, մասնակիցներն այցելեցին կառուցման փուլում գտնվող Սոֆիայի Ս. Աստվածածին Եկեղեցի:

ՆԱՅԱՍԱՆԱԵՄԱՅ ԱՌԱՋԵԼԱԿԱՆ
Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՊՈԼԿԱՐԻՈՑ ԹԵՄ

ԴԻԲՆ ԳԵՐՄԱՆՋՈՅ ՆԱՅՈՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 3 սեպտեմբեր

Գերմանիոյ Հայոց առաջնորդ Բարձշ. Տ. Գարեգին արքեպ. Պրեճեանը այսօր նամակով դիմել է Գերմանիոյ Դաշնային Հանրապետութեան վարչապետ Տիկ. Անգելա Մերքել-

լին, արագորձնախարար Պրն. Գուիդո Վեսթերվելեին, Կաթողիկե Եկեղեցու Եպիսկոպոսաց ժողովին, Անտարառնական Եկեղեցու Խորհրդին, Ուղղափառ Եկեղեցիների Եպիսկոպոսաց ժողովին և Գերմանիոյ միջեկեղեցական շարժման նախագահության, որոնցում նա իր մտահոգությունն է յայտնում հայոց բանակի սպայ Գուրգէն Մարգարեանին կացնահարած աղբբեջանցի մարդասպանի Հունգարիայից Ադրբեջան արտայանձնման և Ադրբեջանի կողմից նրան ներում շնորհելու առնչությամբ:

Գերմանական իշխանության բարձրաստիճան ներկայացուցիչներին ուղղուած իր նամակում առաջնորդ Սրբազանը ի մասնաւորի գրում է. "Հունգարական իշխանութիւնների այս քայլը շատ խնդրայարոյց է ևւ անհամարեղելի Եւրոպական Միութեան բարոյական չափանիշների հետ: Գերմանահայ հանրութիւնը չափազանց մտահոգ է Հունգարիայի նմանարիպ ոչ ընդունելի գործելակերպից: Յանուն Գերմանիայում բնակուող բազմահազար հայազգի քաղաքացիների ևւ մեր Եկեղեցու զաւակների, խնդրում եմ հրապարակել գերմանական կառավարութեան պաշտօնական հաղորդագրութիւնը այս առնչութեամբ:

Միաժամանակ խնդրում եմ Ձեզ, աղբբեջանական իշխանութիւններից պահանջել՝ յարգել իր պարտաւորութիւնները ևւ գերծ մնալ միջազգային իրաւական համակարգի նկատմամբ ցուցաբերուող արհամարհանքից: Այսպիսի գործելակերպը ծանրացնում է փարածաշրջանի քաղաքական առանց այն էլ խրթին կացութիւնը ևւ չափազանց վնասակար ազդեցութիւն կնւնենայ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի խաղաղ կարգաւորման լուծման փնտրութիւնների վրայ":

Իսկ քոյր եկեղեցիների առաջնորդներին ևւ միջեկեղեցական շարժման պարասխանաւորութիւններին գրած նամակում, Գարեգին Սրբազանը նշում է. "Աշխարհասփիւռ հայութիւնը չափազանց մտահոգ է Հունգարիայի նմանարիպ ոչ ընդունելի գործելակերպից: Հայաստանը որպէս առաջին քայլ խզել է իր դիւանագիտական յարաբերութիւնները Հունգարիայի հետ: Հայ Եկեղեցին նոյնպէս դարապարտել է հունգարական ևւ աղբբեջանական իշխանութիւնների այս անընդունելի գործելակերպը: Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհուրդը, Հունգարիայի Կաթողիկե եպիսկոպոսաց ժողովը ևւ բողոքական երկու մեծ եկեղեցիները՝ Նորին Սրբութիւն Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ուղղեալ պաշտօնական նամակներով դարապարտել են այս քայլը ևւ համերաշխութիւն յայտնել Հայ Եկեղեցուն ևւ մեր ժողովրդին:

Մենք ուրախ կը լինէինք, եթէ Դուք էլ մի համապարասխան պաշտօնական յայտարարութեամբ դարապարտէիք այս գործելակերպը ևւ արդարութեան ու բարոյական չափանիշների ուրահարումը: Այսպիսի քայլերը բացասաբար են անդրադառնում խաղաղութեան հասնելու առանց այն էլ փխրուն գործընթացի վրայ ևւ բարդացնում են Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի խաղաղ լուծման փնտրութիւնները:

Միաժամանակ խնդրում ենք Ձեզ, մեզ յիշել Ձեր աղօթքներում ևւ աղօթել փարածաշրջանի խաղաղութեան համար":

ԴԻԴԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

«ՏՈՒՄԱՐԵ» ՀԱՐԺՄԱՆ ԲԱՐԵԿԱՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԻ 31-ՐԴ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ ԿԱՆԻՐԵՈՒՄ

Մեպրեմբերի 3-7-ը Կահիրեում (Եգիպտոս) «Հանդիպիր հարեսանիդ սիրով» խորագրի ներքո փեղի ունեցավ Կաթողիկ Եկեղեցու ծոցում ծնունդ առած «Ֆոկլարե» շարժման բարեկամ եպիսկոպոսների 31-րդ Էկումենիկ համաժողովը:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Գարեգին Բ. Շարարագոյն Պարրիարք ևւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ ժողովին մասնակցեց Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Աշուր եպիսկոպոս Մնացականյանը:

Համաժողովին քննարկվեցին Եգիպտոսի կրոնական, քաղաքական իրադրությանը և միջկրոնական երկխոսության անհրաժեշտությանն առնչվող խնդիրներ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵՂԵԿԱԿԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ՆՆԴԿԱՆԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԲՈՂՈՔՆ ԸՆԴԴԵՄ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ

2012 թ. սեպտեմբերի 4-ին Հնդկաստանի հայ համայնքն իր ընդլուծման ու բողոքի ձայնը բարձրացրեց Կալկաթայում Հունգարիայի հյուպատոսության առջև՝ Հունգարիայի իշխանությունների կողմից Ռամիլ Մաֆարովին պաշտոնական Բաք-վին անօրինական արտահանձման և Ադրբեյջանի նախագահի կողմից նրան ազա-րություն շնորհելու համար: Համայնքի կողմից բողոքի նամակ հանձնվեց Կալկաթա-յում Հունգարիայի հյուպատոսությանը:

Հնդկաստանի հոգեւոր հովիվ, Հայոց մարդասիրական ճեմարանի կառավարիչ Հոգեւորի Տեր Խորեն վարդապետը Հովհաննիսյանն իր նամակում ի մասնավորի գրել է. «Մարդկային կյանքն աստվածապարզել է: Դանիալաժողոված սպանությունը հան-ցանք է մարդկության և Աստծո դեմ: Հանուն հնդկաստանյան մենք պահանջում ենք, որ Հունգարիայի կառավարությունը ներողություն խնդրի հունգարական դատարանի կողմից ցմահ դատապարտված դաժան մարդասպանի ազա-րության մեջ հայտնվել-լու համար: Այս անընդունելի որոշումը ուրանահարում է մարդու իրավունքները, ար-դարությունը, մարդակային արժանապարկությունը և մերժում է աստվածային օրեն-քը երկրի վրա»:

Նամակը հյուպատոսին հանձնելիս Հայր Խորենն իր խորը վրդովմունքը հայտնեց և ասաց, որ եթե վերջինս այս անարդար արտահանձման դեմ ընդվզի և, ի նշան բո-ղոքի, հրա-ժարական փա, ապա կդառնա իր հերոսը:

Ռամիլ Մաֆարովը 2006 թ. հունգարական դատարանի կողմից դատապարտվել էր ցմահ բանտարկության՝ 30 փառի առանց ներման իրա-վունքի: Ազերի մարդասպանը 2004 թվականին առանձնակի դաժանությամբ կացնով սպանեց հայկական բանակի սպա 26-ամ-յա Գուրգեն Մարգարյանին քնած ժամա-նակ: Նրանք երկուսն էլ Հունգարիայի մայրաքա-ղաք Բուդապեշտում մասնակցում էին Հյուսիսատլանտյան դաշինքի «Գործընկերություն հա-նուն խաղաղության» ծրագ-րի շրջանակներում անցկերենի դասընթացներին:

Դատավարությունը բացահայտեց, որ Գուրգեն Մարգարյանը առանձնակի դաժա-նությամբ սպանվել է միայն հայ լինելու պարճառով: Մարդասպանը խտրովանեց իր հան-ցանքը, բայց երբեք չգոջաց:

ՀԱՅՈՑ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԲՈՂՈՔԻ ՑՈՒՅՑ ԲՈՒԴԱՐԻԱՅՈՒՄ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ԴԵՄՊԱՆԱՏԱՆ ԴԻՄԱՅ

Սեպտեմբերի 4- ին Բուդապեշտի թեմի առաջնորդական փեղապահ Հոգեւորի Տ. Աբգար վրդ. Հովակիմյանի առաջնորդությամբ Հայկական համայնքն իր լրակազմով բողո-քի ակցիա է անցկացրել Բուդապեշտում Հունգարիայի դեսպանատան դիմաց, որի ժամա-նակ Հունգարիայի կառավարության՝ առողջ բանականության քննությանը չդիմացող քայլը դատապարտող նամակ ներկայացվեց:

Հունգարիայի դեսպանատանը փոխանցած բողոքագրում առանձնապես շեշտված էին Հունգարական կառավարության կողմից միջազգային նորմերով առաջնորդված լինելու իր մեկնաբանությունների հիմնագույրը լինելը, Արդարության դեմ հունգարական կառավարության բացահայտ մեղանշման փաստը, իր դավանած սեփական սկզբունքների հանդեպ անհավարարմությունն ու Հայ ազգի՝ հունգար ժողովրդին մարտնչած ծառայությունների ու Հունգարիայի պետականությանը բերած նպաստի նկատմամբ գործող իշխանությունների անշնորհակալ կեցվածքը :

Բողոքի ակցիայի ընթացքում Հայ համայնքին սատարում էր բուլղարական «Արապա» ազգային կուսակցությունը:

ՎԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՊՈԼԿԱՐԻՈՑ ԹԵՍ

20-ՐԴ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԸ ԻՏԱԼԻԱՅԻ ԲՈԶԵ ՎԱՆԱԿԱՆ ՎՄՄԱԽՐՈՒՄ

Սեպտեմբերի 5-8-ը՝ Իտալիայի Բոզե վանական համալիրում «Մարդն իբրեւ արարչագործության պահապան» խորագրի ներքո Կոնֆերանսի 20-րդ միջազգային Էկոմենիկ կոնֆերանսը, որին մասնակցում էին բազում ներկայացուցիչներ Ուղղափառ, Արեւելյան Ուղղափառ եւ Կաթոլիկ եկեղեցիներից, ինչպես նաեւ գիտնականներ փարբեր կրթական հաստատություններից:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ կոնֆերանսին մասնակցեց Միլանի հոգեւոր հովիվ Տ. Թովմա արեղա Խաչատրյանը, որն ընթերցեց Հայոց Հայրապետի օրհնության խոսքը:

«Աստուծո անսահման սիրտ դրսևորումն էր արարչագործությունը: Իբրեւ Աստուծո պատկերով եւ նմանությամբ ստեղծված բանական էակի՝ Աստված մարդուն զարդարեց Սուրբ Հոգու զանազան շնորհներով եւ մեծ պատասխանատվություն դրեց նրա վրա՝ պահապանը դառնալու ողջ արարչագործության, մշտական խնամք եւ հոգածություն ցուցաբերելու արարչաստեղծ բնության հանդեպ, խելամպորեն եւ զգուշորեն օգտվելու նաեւ բնության բարիքներից: Արդի մարտահրավերներից է բնության պահպանումը աշխարհի եւ գալիք սերունդների մասին մտահոգությամբ: Ուստի մեծապես կարեւոր է մարդու մեջ արթուն պահել բնության հանդեպ Արարչից նրան տրված պատասխանատվությունը՝ խուսափելու համար երկիր մոլորակին սպառնացող բնապահպանական աղետներից, համապետ ջանքերով կառուցելու բարօր ու առաջադա կյանքը համայն մարդկության», - նշվում է Վեհափառ Հայրապետի խոսքում:

Կոնֆերանսի ընթացքում բանախոսները եւ ներկաները Սուրբ Գրքի եւ հայրաբանական ժառանգության տեսանկյուններից անդրադարձան արարչագործության պատմությանը եւ արդի բնապահպանական խնդիրներին՝ կարեւորելով Եկեղեցիների դերը դրանց հաղթահարման գործում:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԱՏՎԱԿԱՆ ՎՄՄԱԿԱՐԳ

ՆԱԴՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրիահայ գաղութը, չնայեա՞ծ Սուրիոյ մէջ քիչ ա՞յլ ղեկավարին պայմաններուն՝ զլացալ կարարելու իր ազգային պարականութիւնը: Յարուկ պարտիրակութեամբ մը ան իր բողոքը յայտնեց Հունգարիոյ դեսպանին հայ սպայ Գուրգէն Մարգարեանի սպանութեամբ Հունգարիոյ մէջ ցմահ բանտարկութեան դատաւարարուած Արապէճեանի սպայ Րամիլ Սաֆա-րովի Վարպէճեանի մէջ ներում սրանալուն եւ հերոսի պարիսին արժանանալուն համար:

Հինգշաբթի, 6 Սեպտեմբեր 2012-ին, Դամասկոսի համայնքապետներն ու Կուսակցութեանց ներկայացուցիչները այցելեցին Դամասկոսի մէջ հաւարարմագրուած Հունգարիոյ հանրապետութեան դեսպանութիւն: Պարտիրակութեան մաս կը կազմէին Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդ՝ Գերշ. Ս. Արմաշ եպս. Նալպանտեանը, Դամասկոսի հայ Կաթողիկէ առաջնորդ՝ Արք. Ս. Յովսէփ եպս. Անուարեանը, Սոցեալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Սուրիոյ հարաւային Շրջանի Վարիչ Մարմինի Փոխարենապետ՝ Տոքթ. Վազգէն համալեանը, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Դամասկոսի Շրջանակի արեւնապետ՝ Տիար Գեորգ Կէօնճեանը, Դամասկոսի հայ Կաթողիկէ Միութեան արեւնապետ՝ Տիար Սարգիս Քէշիշեանը եւ Ազգ. Քաղաքական ժողովի (թեմական խորհուրդ) փոխարենապետ՝ Տիար Աօ Ոսկեանը:

Պարտիրակութեանը ընդունեց Սուրիոյ մէջ Հունգարիոյ արարակարգ եւ լիազօր դեսպան Եանոշ Պուրայը: Ս. Յովսէփ եւ Ս. Արմաշ Սրբազան հայրերը յանուն ներկաներուն եւ սուրիահայութեան իրենց բողոքն ու ցասումը յայտնեցին Հունգարիոյ եւ Արապէճեանի կառավարութեանց միջեւ կարարուած գործարքին համար, զոր կարարուած է հայ սպայ Գուրգէն Մարգարեանի արեւան գնով: Սրբազան հայրը ի մասնաւորի շեշտեց՝ հայ ժողովուրդը թէ՛ հայաստանի, թէ՛ սփիւռքի եւ թէ՛ Սուրիոյ մէջ վրդովուած է կարարուածին համար, զայն համարելով հայու անվարանգութեան խաթարող սահմեկեցուցիչ քայլ: Դեսպան Եանոշ Պուրայը իր հերթին ներկայացուց Հունգարիոյ Պետութեան դիրքորոշումը այդ մասին: Ս. Արմաշ Սրբազան հայրը ներկաներուն անունով դեսպանին յանձնեց Հունգարիոյ հանրապետութեան նախագահ՝ Տիար Եանոշ Արեթին ուղղուած նամակը, որուն մէջ կը պահանջուէր Եւրոպական Միութեան պետութեան մը յարիր կեցուածք եւ դատաւարարուած Արապէճեանի կողմէ անմարդկային եւ հակահայկական քաղաքականութեան նկատմամբ:

ԴԻԻՆ ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՅԱՎ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ ՀՈԳԵԻՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆԻ 2012-2013 ԹԹ. ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՎԱ ԲԱՅՄԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սեպտեմբերի 10-ին քննարկուեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանի (Աստվածաբանական համալսարան) 2012-2013 թթ. ուսումնական տարվա բացման արարողությունը՝ մասնակցությամբ Մայր Աթոռի միաբանների, ճեմարանի դասախոսական կազմի եւ սաների:

Տերունական աղոթքից, հայաստանի եւ ճեմարանի օրհներգերից հետո բացման խոսքով հանդես եկավ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգեւոր կրթական հասարակությունների վերաբնաւ Ս. Գեորգ եպիսկոպոս Սարգսյանը: Սրբազանը նշեց, որ ճեմարանը հերետոյականորեն ընթանում է դեպի նպատակակետ՝ դառնալու այնպիսի մի հասարակություն, որը կկարողանա շնորհիւ բոլոր գիտական աստիճանները, որտեղի շրջանավարտներն այլեւ

կարիք չեն ունենա արտասահմանյան համալսարաններում վերադին ուսանելու, կգրադվեն գիտությամբ և Հայ Եկեղեցու ժառանգության հարստացմամբ:

Գերաշնորհ Սրբազան Հայրն իր երախարագիությունը հայրենեց նաև ճեմարանի տեսչական, դասախոսական կազմերին և ուսանողությանը՝ իրենց անձնվեր, հեղինակական ու անկեղծ աշխատանքի համար՝ մաղթելով փոկուն հավատք և սեր՝ առաքելությունը շարունակելու համար:

Հանդիսության ընթացքում ազգային երգերի կատարումներով և ասմունքով հանդես եկան ճեմարանի սաները, որից հետո Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանության անունից օրհնության խոսք ասաց Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի տնօրեն Տ. Հովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը: Շնորհավորելով ամենքին նոր ուսումնական տարվա բացման առիթով՝ Սրբազան Հայրը ճեմարանին մաղթեց անսպառ եռանդ, նոր ձեռքբերումներ ու հաջողություններ:

Այս տարի Գեորգյան հոգևոր ճեմարան է ընդունվել 22 սան: Ուսանողության ընդհանուր թիվը կազմում է 129 հոգի: Ճեմարանում դասավանդում են 19 եկեղեցական և 34 աշխարհական դասախոսներ:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՅԻՆ
ՏԵՂԵԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԱԿԱՐԳ.

ԽԱԶՎԵՐԱՅԻ ՏՈՆԸ ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՅԻՆՈՒՄ

Մեկտեմբերի 16-ին Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին մեծ հանդիսավորությամբ փոխախմբեց հինգ տաղավար փոներից վերջինը՝ Խաչվերացը, որը նվիրված է գերությունից խաչի վերադարձի, նրա բարձրացման և փառաբանության պատմական հիշատակին:

Տոնի առիթով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ս. Պատարագ մատուցեց Մայր Աթոռի լուսարարապետ Տ. Հովնան եպիսկոպոս Հակոբյանը: Սրբազան Հայրն իր քարոզում անդրադարձավ խաչի սրբազան խորհրդին: Խոսքի ավարտին Սրբազան Հայրը պատգամեց նախնիների օրինակով արժանավայել կրել խաչը մեր ժամանակներում՝ ջոռանալով, որ խաչի ճանապարհը փանում է դեպի փրկություն:

Նույն օրը՝ երեկոյան ժամերգության ավարտին, տեղի ունեցավ խաչի հանդիսավոր թափոն՝ հանդիսակցությամբ Մայր Աթոռի Վանական խորհրդի նախագահ և հրապարակական բաժնի տնօրեն Տ. Նաթան արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյանի: Եկեղեցականաց թափոնի ուղեկցությամբ Մայր Տաճարից դուրս բերվեց Տիրոջ Խաչափայտի նվիրական մասունքը՝ ամփոփված ռեհանով ու ծաղիկներով զարդարված ճաճանցավոր մեծ խաչի մեջ: Հանդիսավոր կերպով մասունքն առաջնորդվեց Միածնաէջ տաճարի չորս կողմերը և Անդասարանի արարողությամբ օրհնություն բաշխվեց աշխարհի չորս ծագերին: Անդասարանի արարողությունից հետո ճաճանցը զարդարող ծաղիկները միաբան սարկավազները բաժանեցին հավատավոր ժողովրդին:

Հաջորդ օրը՝ Մեռելոցին, Մայր Տաճարում մատուցվեց Ս. Պատարագ, որի ավարտին կատարվեց հոգեհանգստյան արարողություն՝ ննջեցյալ հոգիների խաղաղության ու հանգստության համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՅԻՆ
ՏԵՂԵԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԱԿԱՐԳ.

ԶՈՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ

Սեպտեմբեր 13-ից 14-ը Հունաստանի Կրետե կղզում գումարվեց Եկեղեցիների Եւրոպական Կոնֆերանսի Կենտրոնական կոմիտեի տարեկան ժողովը:

Ժողովի ընթացքում ի շարս այլ հարցերի քննարկվեց նաև Հունգարիայի կողմից Ադրբեջանի ԶՈՒ սպա Ռամիլ Սաֆարովի արտահանձնման եւ Ադրբեջանում ազատ արձակման հարցը:

ԵՆԿ Կենտրոնական կոմիտեի անդամները ցավ են արտահայտել Ադրբեջանի նախագահի կողմից հանցագործին շնորհված անհարդու ժեղի ներման կապակցությամբ՝ իրենց համերաշխությունն ու զորակցությունը հայտնելով հայ ժողովրդին եւ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցուն՝ աղոթելով, որ արդարությունը հաստատվի եւ ազգերի միջև թագավորեն խաղաղությունն ու փոխըմբռնումը: Այս առնչությամբ Կենտրոնական կոմիտեն պաշտոնական գրություն է ուղղել Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապի հարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին:

Ցավալի իրողության առիթով հայ ժողովրդին իր զորակցությունն է հայտնել նաև Հնդկ Մալանկարա Եկեղեցու պեպ Նորին Սրբություն Բասիլիոս Մարթովա Պողոս Երկրորդը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՂՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ «Ս. ԹՈՎՄԱ ԱՔՎԻՆԱՅԻ» ՆԱՄԱԿԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՏԻՆ

Սեպտեմբերի 19-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապի հարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց «Ս. Թովմա Աքվինացի» համալսարանի (Մինեաթա, ԱՄՆ) նախագահ հայր Դենիս Դիսին եւ հոգաբարձուների խորհրդի անդամներին:

Ողջունելով «Ս. Թովմա Աքվինացի» համալսարանի ներկայացուցչական խմբի այցը Հայաստան՝ Վեհափառ Հայրապետն իր գնահատանքը հայտնեց համալսարանի փնտրելությանը եւ հոգաբարձուներին՝ կրթական ոլորտում կարեւոր եւ պատասխանատու առաքելություն ստանձնելու համար:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նաև գոհունակություն հայտնեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եւ համալսարանի միջև Գաֆեաճյան ընտանիքի ջանքերի շնորհիվ ձեւավորված սերտ համագործակցության առիթով, որի արդյունքում Մայր Աթոռի երկու միաբաններ առիթ են ունեցել իրենց ուսումնառությունը շարունակելու «Ս. Թովմա Աքվինացի» համալսարանում: Նորին Սրբությունը րեղեկացրեց, որ վերջին տասնամյակում տարբեր Եկեղեցիների աջակցությամբ Մայր Աթոռից շուրջ քառասուն եկեղեցականներ կրթություն են ստացել արտերկրի համալսարաններում եւ բարձրագույն կրթական հոգեւոր հաստատություններում՝ մասնագիտանալով կրոնական-աստվածաբանական տարբեր առարկաների մեջ:

Իր խոսքում «Ս. Թովմա Աքվինացի» համալսարանի նախագահն ուրախություն հայտնեց համալսարանում հայ եկեղեցականների ուսումնառության առիթով՝ վստահեցնելով, որ համագործակցությունը Հայոց Եկեղեցու հետ ապագային ավելի կգործառն:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՂՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ
ԲՈՒԵՆՈՍ ԱՅՐԵՍԻ ՄԻԽԹԱՐՅԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
ԵՒ ԱՎԱՏՐԱԼԻԱՅԻ ՆԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՍԱՆԵՐԻՆ**

Մեպրեմբերի 19-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բուենոս Այրեսի Մխիթարյան վարժարանի եւ Ավստրալիայի Համագգային «Արշակ եւ Սոֆի Գուլստի» ճեմարանի սաներին:

Վեհափառ Հայրապետն ուրախությամբ ողջունեց Արգենտինայի եւ Ավստրալիայի հայկական դպրոցների սաներին՝ նշելով, որ գեղեցիկ ավանդույթ է դարձել ամեն փարի Հայաստան եւ Մայր Աթոռ ուխտագնացություն կազմակերպելը:

Նորին Սրբությունը սկիռաբաշխ երիտասարդների կյանքում կարեւորեց Հայրենիք այցելությունների դերակատարությունը, քանի որ դրանց շնորհիվ հայորդիները հաղորդ են դառնում հայրենի իրականությանը, իրենց աչքերով փեսնում հոգեւոր-ազգային այն արժեքները, որոնց մասին սովորել են դպրոցում: Ամենայն Հայոց Հայրապետի համոզմամբ՝ հայրենի արժեքների հետ անմիջական հաղորդակցությունը ամրացնում է սաների ազգային ոգին, գիտակցությունն ու նախանձախնդրությունը՝ շարունակելու ապրել որպես հայ ազգի զավակ:

Հանդիպման ավարտին Նորին Սրբությունն իր գնահատանքը բերեց երկու դպրոցների մանկավարժներին, հոգաբարձուներին եւ ղեկավարներին՝ հաստատություններում կրթության որակը բարձր պահելու նախանձախնդրության եւ սաներին հայեցի դաստիարակելու համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻ
ՏԵՂԵԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԶԱՐԳ

**ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ
ԺԱՄԱՆԵՅ ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ**

Մեպրեմբերի 20-ին Հայաստան ժամանեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը՝ Հայոց Ցեղասպանության 100-րդ փարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովի նիստին մասնակցելու նպատակով:

Օդանավակայանում Արամ Ա՝ Կաթողիկոսին դիմավորեցին Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Նավասարդ արքեպիսկոպոս Կճոյանը, Մայր Աթոռի հրապարակչական բաժնի փնթեքին Տ. Նաթան արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյանը, Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փնթեքին Տ. Հովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը, փոխղեկավարապետ Ս. Մեսրոպ վարդապետ Պարսամյանը, Տ. Անդրանիկ արքեպիսկոպոս Գևորգյանը, Տ. Սամվել արքեպիսկոպոս Մխիթարյանը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Արամ Ա. Կաթողիկոսին դիմավորեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ապա Մայր Տաճարում կարարվեց միասնական գոհաբանական աղոթք:

Աղոթքից հետո Ամենայն Հայոց Հայրապետը բարիգալստյան խոսքով ողջունեց Արամ Ա. Կաթողիկոսին՝ փառք ու գոհություն հայտնելով Աստծուն, որ առիթներ է պարգևում հանդիպելու եւ առ Աստված համարել աղոթք բարձրացնելու հայ ժողովրդի ապահով ու բարօր

կյանքի, Հայրենիքի շինության ու առաջընթացի համար, ինչպես նաև անդրադարձ կատարելու ազգային կյանքը հուզող հարցերին ու խնդիրներին:

Նորին Սրբությունը գոհունակություն հայտնեց Հայոց Յեղասպանության 100-րդ տարելիցի պերական հանձնաժողովի աշխատանքներին համարելով մասնակցության համար՝ կարևորելով Հայոց Յեղասպանության համընդհանուր ճանաչմանն ու դատապարտմանը և մարդկային կյանքում նման ոճիրների կանխարգելմանն ուղղված ջանքերը, որպեսզի լուծում գտնի մեր ժողովրդի արդար դատը, որ հարյուրամյակ շարունակ յուրաքանչյուր հայորդու պայքարն է դարձել:

Գարեգին Բ. Կաթողիկոսը նաև ցավով անդրադարձավ Հունգարիայի իշխանությունների կողմից աղբյուրաբանության արահանակին արտահանման և Ադրբեջանի նախագահի կողմից մարդասպանին շնորհված ներման իրողությանը, ինչպես նաև Սիրիայում շարունակվող ռազմական գործողություններին, որոնց գոհ են դառնում բազմաթիվ անմեղ քաղաքացիներ: «Արդարև, մեր հոգին տալիս է, որովհետև սիրիահայ բազում մեր զավակներ գոհ դարձան պատերազմական այս գործողությունների ընթացքում, շարունակում են անորոշության մեջ՝ վախն իրենց սրտում, ուրիշներ գաղթական դարձան աշխարհով մեկ: Մենք փառք ենք տալիս Աստծուն, որ այսօր մենք հայրենի պերականություն ունենք, որը հարազատ զավակների համար դժվարին պահերին միշտ նրանց կողքին է, նեցուկ ու ապավեն նրանց», -ասաց Վեհափառ Հայրապետը՝ նշելով, որ Եկեղեցին նույնպես ամեն ճիգ ու ջանք ի գործ դրեց և շարունակում է՝ օգնելու դժվարության մեջ հեծող իր զավակներին: Նորին Սրբությունը, աղոթք բարձրացնելով անմեղ գոհվածների հոգիներին և աշխարհում խաղաղության համար, մաղթեց, որպեսզի բնականոն ու խաղաղ կյանքը վերահաստատվի Սիրիայում և հայ համայնքը շարունակի ապրել այնպիսի՝ հավատարիմ իր դարավոր ազգային արժեքներին ու սրբություններին:

Խոսքի վերջում վերադարձնեցին ողջունելով և իր բարեմաղթանքներն ուղղելով Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսին ու միաբնությանը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը մաղթեց, որ Երևանավոր Տերն Իր Աջն ու օրհնությունը հովանավոր դարձնի Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական աթոռների վրա, որպեսզի միասնական ջանքերով Հայոց Եկեղեցին լծվի իր առաքելության իրականացմանը մեր ազգային կյանքում՝ կերպով մեր ժողովրդի լավատեսության ոգին:

Այնուհետև Հայաստան և Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին իր այցին անդրադարձավ Արամ Ա Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը: «Մեր Եկեղեցու գոյության պարտադր, մեր Եկեղեցու կյանքի ու վկայության ճամփան, մեր Եկեղեցու առաքելությունը միայն մեկ բառի մեջ կարելի է խորացնել՝ ծառայություն: Եվ այս բառը մեր Եկեղեցու պարտության ընթացքում գործնականապես արտահայտված է մեր Եկեղեցու կենդանի ու արյան վկայությամբ, մեր Եկեղեցու հոգեմարավոր սրբազանություններ, մեր Եկեղեցու՝ Հայրենիքի ու ժողովրդի համայնական կյանքի մեջ իր գործուն մասնակցությամբ», - ընդգծեց Արամ Ա Կաթողիկոսը՝ իր այցն առիթ նկատելով ծառայական ուխտի վերանորոգման:

Խոսելով վերջին շրջանում ազգային կյանքը հուզող երևույթների մասին՝ Արամ Ա Կաթողիկոսը մասնավորապես ասաց. «Երբ Ադրբեջանը, բարոյական, իրավական, քաղաքական, մարդկային ամեն տեսակ օրենք ու հասկացողություն մի կողմ դնելով, փառքով ու պարվով ընդունեց ոճրագործին, մեր Եկեղեցին պերական կողքին եղավ, մեր Եկեղեցին չէր կարող անարարքեր լինել: Երբ սիրիահայությունն այսօր տալիս է մարմնաված, մեր Եկեղեցին անարարքեր չմնաց: Եվ ահավասիկ, երբ մենք գտնվում ենք ճեղատալանության հարյու-

րամյակի շնմին, Եկեղեցին չի կարող լուռ ու հերետոյի դերի մեջ լինել: Մեր պետության հեղափոխական մենք անելիք ունենք»:

Վերջում Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը մաղթեց, որ միշտ շեն ու պայծառ մնա Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածինն իր միաբանությամբ ու բոլոր կառույցներով:

Արարողությունն ավարտվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի օրհնությամբ ու միասնական փերունական աղոթքով:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՄ Է

Սեպտեմբերի 19-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում փեղի ունեցավ Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական-աստվածաբանական խորհրդի նիստը: Ժողովի ընթացքում քննության առնվեցին Մայր Աթոռի միջեկեղեցական եւ միջկրոնական հարաբերություններին վերաբերող հարցեր: Անդրադառնալով վերջին օրերին միջազգային հանրության կյանքն ալեկոծած «Մահմեդականների անմեղությունը» ֆիլմին՝ խորհուրդը հանդես եկավ հայտարարությամբ.

«Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին խստորեն դադարապարտում է «Մահմեդականների անմեղությունը» ֆիլմի սերտեղծումն ու փարածումը, որն առիթ չի տալիս երկրներում կրոնական անհանդուրժողականության ցավալի դրսևորումների ու բռնաբարքների, որոնց հերքանքով եղան մարդկային զոհեր: Դադարապարտելի են կրոնական հողի վրա նման սադրիչ երևույթները, որոնք չեն նպաստում ժողովուրդների կյանքում միջկրոնական հանդուրժողականության եւ խաղաղ ու համերաշխ համակեցության մթնոլորտի ձևավորմանը: Կրոնն ու հավատը երբեք չպետք է դարձվեն բռնության գործիք, «որովհետեւ Աստուած խոտովության Աստվածը չէ, այլ՝ խաղաղության (Ա. Կոր. ԺԴ. 3)»:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՆՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ՄԱՂԹՄՆՔ ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆՈՒՄ

Սեպտեմբերի 21-ին, Հայաստանի Հանրապետության Անկախության 21-րդ ամյակի առիթով, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում փեղի ունեցավ Հանրապետական մաղթանքի արարողություն:

Եկեղեցականների թափորը Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ճայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ուղեկցեց Մայր փաճար, որտեղ Իջման Ս. Սեղանի առջև կատարվեց գոհաբանական մաղթանք:

Արարողության ընթացքում սուրբգրային ընթերցումներից հետո Վեհափառ Հայրապետը ծնրադիր ընթերցեց «Գոհանամք գլխին» աղոթքը՝ Աստուծոց հայցելով անսասանություն, պայծառություն ու բարօրություն հայոց անկախ պետության համար: Այնուհետեւ եկեղեցական դասն օրհնությամբ մաղթեց, որ Աստված իր Ամենախնամ Ս. Աջի հովանու ներքո պահի ու պահպանի Հայաստանի Հանրապետությունը:

Հանրապետական մաղթանքի ավարտին Նորին Սրբությունն իր պատգամը բերեց համայն հայ ժողովրդին: Անդրադառնալով անկախության 21 փարիների ընթացքում հայ ժո-

ղովորդի կրած դժվարություններին՝ Վեհափառ Նայրապետը նշեց, որ, հակառակ բոլոր փորձություններին, երբեք չընկճվեց հայորդու ազատամարտիչ ոգին, և հայ ժողովուրդը շարունակեց փոկալ հայրենիքի ու պետության համար իր պայքարում: Իր խոսքն ուղղելով ինչպես հայրենիքում, այնպես էլ ափյուրքում ապրող հայ ժողովրդի զավակներին՝ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ասաց, որ պետք է միասնական կամքով կերտել մեր երազների հայրենիքը, որը պիտի լինի յուրաքանչյուր հայորդու հպարտությունը և յուրաքանչյուր հայ զավակի փունը: Նորին Սրբությունը հորդորեց չրկարանալ ներկայիս կյանքի դժվարությունների առջև, զորեղ պահել հողի ու հայրենիքի հանդեպ սերը, որն անպարտելի ուժ է և կարող՝ շննություն բերել մեր հայրենիքին, հայ օջախներին ու հայ կյանքին:

ՄԱՅՐ ԱԶՈՂՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵԼԵՎԻԶՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՕԾՎԵՅ ԾՈՎԻՆԱՐԻ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Սեպտեմբերի 22-ին Գեղարքունյաց թեմի Ծովինար համայնքի հավաքացյալ ժողովրդի կանքում կատարվեց վաղուց սպասվածը՝ օծվեց համայնքի Ս. Աստվածածին եկեղեցին: Եկեղեցին կառուցվել էր 1900 թ. Մուշից ներգաղթած ժողովրդի կողմից: Խորհրդային տարիներին այն վերածվել էր թունաքիմիկատների պահեստի, որի հետևանքով անհնարին էր դառնում եկեղեցում երկար գրավելը: Այս փարվա ընթացքում եկեղեցին հիմնովին վերակառուցվեց նույն ոճով՝ վերականգնման կանոնների համաձայն:

Եկեղեցու օծումը կատարեց թեմակալ առաջնորդ Ս. Մարկոս եպիսկոպոս Նովհաննիսյանը: Նավարք արարողության եկեղեցու բարերար, ՆԱԺՎ պարգևավոր փիար Նակոբ Նակոբյանին Սրբազան Նայոց փախանցեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի Օրհնության գիրը և Նայ Եկեղեցու բարձրագույն պարգև՝ «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշանը:

Օծման հանդիսությանը ներկա էին ՆԱ Գլխավոր դպրախազ Ա. Նովսեփյանը, մարզային իշխանությունների ներկայացուցիչներ և հազարավոր ծովինարացիներ:

ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԵԱՅ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼՈՒ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ՆՈԳԵՎՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆՈՂ ՏՈՆԱԽՄԵՅՑ ԻՐ 138-ՐԴ ՏԱՐԵՆԱՐՁՈՂ

Սեպտեմբերի 29-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում մեծ հանդիսավորությամբ նշվեց Ս. Գեորգ գորավարի փունը:

Տոնի առիթով Մայր Տաճարում Ս. Պապարագ մարտիկ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգևոր կրթական հաստատությունների վերապետուհի Ս. Գեորգ եպիսկոպոս Սարոյանը: Արարողության ընթացքում պատարագիչ Սրբազանը հավուր պարշաճի քարոզ խոսեց՝ անդրադառնալով համաքրիստոնեական մեծ սրբի վկայաբանությանը:

Իր խոսքում Գեորգ Սրբազանը փեղեկացրեց, որ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի փնօրինությամբ այսուհետ կվերականգնվի Ս. Գեորգի փունին Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի փարեղարձը նշելու ավանդույթը:

Ս. Պապարագի արարողությունից հետո փունի առիթով ճեմարանի հանդիսություններ

րի սրահում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ փրկի ունեցավ Գետրգյան հոգևոր ճեմարանի 138-րդ փարեղարձին նվիրված հանդիսություն: Այն սկսվեց Տերունական աղոթքով, որին հաջորդեցին ՀՀ և ԳՀՃ օրհներգերը: Այնուհետև աամունքով, ազգային եւ հոգևոր երգերի կատարումներով հանդես եկան ճեմարանի սաները:

Հանդիսության վերջում ներկաներին իր հայրական օրհնությունը բերեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիկարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Ուրախություն հայտնելով նվիրական փոնի առիթով՝ Նորին Սրբությունն անդրադարձավ լուսամիտ Գետրգ Հայրապետի՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում հոգևոր-կրթական հասարակությունը վերահասարակելու փնտրելին: Նորին Սրբությունը խորհրդանշական նկատեց ճեմարանը Ս. Գետրգ գորավարի անունով կոչելը, որպեսզի ապագա եկեղեցականներն իրենց առաջնորդող ունենան Ս. Գետրգ գորավարի անձը, Տիրոջը ամբողջանվեր ու անձնագոհ հավատարմության խորհուրդը: «Այս ոգին է, որ մենք ցանկանում ենք կրթել ու կերպել մեր հոգևոր-կրթական հասարակություններում, որպեսզի այդ կրթօջախների հարկի ներքո ուսում առնող յուրաքանչյուր անձ ունենա գորեղ հավատք եւ հավատարմության ու նվիրումի ոգի, ի պահանջել հարկին նահապարկության պսակը վերցնի, ինչպես մեր հայրերը՝ հանուն Քրիստոսի ու սուրբ հավատքի», - ասաց Հայոց Հայրապետը՝ հորդորելով այս փոնին մեկ անգամ եւս անդրադառնալ հոգևորականի կոչմանը եւ առաքելությանը, որպեսզի Ս. Գետրգ գորավարի օրինակով կերպվի ոգին, գորանա մեր հավատքը, պայծառանա մեր առաքելության փնտրելը:

Գարեգին Բ. Կաթողիկոսը հորդորեց ըստ ամենայնի նմանվել եկեղեցական պատմության ընթացքում Հայոց Եկեղեցին շննացրած լուսավոր կերպարներին, որոնցից մեկն է նաեւ Գետրգ Դ. Հայրապետը՝ գոհունակությամբ ընդգծելով, որ այսօր էլ կան ազգի եւ եկեղեցու բազում արժանի, անձնուրաց, ազգասեր, հայրենասնվեր, Քրիստոսի սիրով ապրող եւ գործող սպասավորներ:

Շնորհավորելով Գետրգյան հոգևոր ճեմարանի փեսայությանը, դասախոսներին եւ սաներին՝ Վեհափառ Հայրապետը աղոթքով մաղթեց, որ Երկնավոր Տերը միշտ օրհնյալ պահի հիշատակը հասարակության հիմնադիր լուսահոգի Հայրապետի եւ գորացնի ճեմարանն իր առաքելության մեջ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵՂԵԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՄԱՀԱԳԻՐԱԿԱՆ

Ի ՏԵՐ ՆԱԽԳԵԱԲ Տ. ԱՂԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՄԻՈԶԵԱՆԸ

Խոր ցավով պեղեկացնում ենք, որ սեպտեմբերի 22-ի առավոտյան Սիդնեյում սրտի կաթվածից 66 տարեկան հասակում վախճանվել է Ավստրալիայի եւ Նոր Զելանդիայի Հայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Աղան արքեպիսկոպոս Պալիոզյանը:

Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու վաստակաշատ հոգևորականի անժամանակ եւ անակնկալ վախճանը մեծ ցավ է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հոգևոր դասի եւ մեր ժողովրդի գավակների համար:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը եւ Հայ Եկեղեցու հոգևորականաց դասն առ Աստված աղոթքով բարեխիշտարակ Սրբազան Հոր հոգու խաղաղության եւ հանգստության համար՝ սգում են Գերաշնորհ Տ. Աղան արքեպիսկոպոս Պալիոզյանի մահը:

Յիշարակն արդարայն օրհնությամբ եղիցի:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Տ. Աղան արքեպիսկոպոս Պալիոզյանը (ավագանի անունով Եղիա) ծնվել է 1946 թ. օգոստոսի 18-ին Հալեպում: Այնպեղ էլ սրացել է նախնական կրթությունը:

1961 թ. ընդունվել է Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարանը, 1968 թ. ավարտել ընծայարանի բաժինը:

1966 թ. մայիսին ձեռնադրվել է սարկավագ, իսկ 1968 թ. հուլիսին՝ արեղա՝ ձեռամբ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարք Տ. Եղիշ արքեպիսկոպոս Տերտրյանի:

1971 թ. նոյեմբերին Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում լուսարարապետ Տ. Հայկազուն արքեպիսկոպոսի ձեռամբ սրացել է վարդապետական աստիճան:

1968-1971 թթ. վարել է Երուսաղեմի ընծայարանի փոխպետգի եւ բարբառողարի պաշտոնները՝ դասավանդելով միաժամանակ գրաբար, աշխարհագրություն:

1972 թ. սրացել է վարդապետական լանջախաչ եւ ծաղկյա փիլոն կրելու իրավունք:

1970-1971 թթ. միաժամանակ վարել է Գյուլպենկյան մարենադարանի տեսչի պաշտոնը:

1971-74 թթ. Երևանի պետական համալսարանում հեղինակել է հայոց լեզվի և գրականության դասընթացներին՝ որպես ազատ ունկնդիր:

Նույն տարիներին Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում դասավանդել է Մեկնություն Նին և Նոր Կրակարանների, Ծիսագիրություն, Վարք Սրբոց և Բրիստոնեական առարկաները:

1974-1975 թթ., վերադառնալով Երուսաղեմի Նայոց Պապրիաբություն, վարել է Ժառանգավորաց վարժարանի և ընծայարանի տեսչի պաշտոնը՝ միաժամանակ դասավանդելով Աստվածաբանություն, Գրաբար և Ծիսագիրություն:

1975թ. նոյեմբերից, Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի Նայոց թեմի առաջնորդ Ս. Գարեգին եպիսկոպոսի հրավերով, վարել է թեմի առաջնորդական փոխանորդի պաշտոնը:

Ս. Աղան եպիսկոպոսն աշխատակցել է Ս. Աթոռի «Սիոն» ամսագրին: Կազմել է ամսագրի 1866-77 թթ. և 1927-71 թթ. նյութերի մարենագիրությունը:

1976 թ. հունիսին Սիդնեյում ծայրագույն վարդապետական աստիճան է ստացել՝ ձեռամբ առաջնորդ Ս. Գարեգին եպիսկոպոս Գազանճյանի:

1981 թ. նոյեմբերին Վեհապատ Նայրապետի կոնդակով նշանակվել է Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի Նայոց թեմի առաջնորդ:

1982 թ. փետրվարի 14-ին ձեռնադրվել է եպիսկոպոս:

1991 թ. Վազգեն Ա. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի բարձր փնտրիմությամբ նշանակվել է Նոդկասարանի և Ծայրագույն Արևելքի հայրապետական պատվիրակ:

1993 թ. հունվարի 17-ին Վազգեն Ա. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի կոնդակով Աղան Սրբազանին արքայության պատիվ է շնորհվել:

1994-97 թթ. ընտրվել է Ավստրալիայի Եկեղեցիների Ազգային խորհրդի առաջին նախագահ:

1995-ից Գերագույն Նոգետոք Խորհրդի անդամ էր:

1998-ից ի վեր Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդում ներկայացրել է Նայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը: Մասնակցել է ԵՏԽ-ի Կանֆերանսի (1991 թ.) և Նարարնի (1998 թ.) համագումարներին:

2001-ից առ այսօր, երեք հաջորդական շրջանների համար, Նյու Մաուր Ուելյոգ Էկումենիկ խորհրդի փոխնախագահ էր ընտրվել:

Այս տարիներին ընթացքում հոգելույս Սրբազանն արժանացել է Ավստրալիայի պետական շքանշանների՝ երկրին ու հասարակությանը, հապկապես հայ գաղութին մատուցած բարի ծառայության համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

СОДЕРЖАНИЕ

ПАТРИАРШИЕ ЭНЦИКЛИКИ. БЛАГОСЛОВИТЕЛЬНЫЕ ГРАМОТЫ

Грамота благословения и признательности Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II г-ну Ованесу Чилингаряну.....	3
Грамота благословения и признательности Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II г-ну Акопу Акопяну.....	5
Грамота благословения и признательности Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II пастве Болгарской епархии Армянской церкви.....	7
Послание Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II в связи с Днем Независимости Республики Армении.....	9

ОФИЦИАЛЬНОЕ

Внеочередное собрание Высшего духовного совета в Первопрестольном Св. Эчмиадзине.....	10
Католикос Всех Армян принял министра иностранных дел Аргентины.....	11
Католикос Всех Армян принял посла Федеративной Республики Германии.....	12
Католикос Всех Армян принял вице-премьер-министра Ирака.....	12
Пастырский визит в Ниццу (Франция).....	13
Католикос Всех Армян принял председателя Папского Совета Христианского Единства.....	16
Католикос Всех Армян принял членов фонда Армянской помощи.....	17
Католикос Всех Армян принял группу представителей интеллигенции и главных редакторов Египта.....	18
Католикос Всех Армян принял министра культуры и образования земли Ангальт-Саксония ФРГ.....	19
Католикос Всех Армян принял Высшего духовного главу езидов мира.....	19

ПРОПОВЕДИ

Проповедь епископа Овнана Акопяна, прочитанная в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с праздником Воздвижения Креста Господня.....21

Проповедь епископа Геворка Сарояна, прочитанная в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с праздником Св. Георгия Победоносца и 138-летием основания семинарии Геворкян.....25

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

АРХИМАНДРИТ МЕСРОП ПАРСАМЯН – Христианская традиция теосиса Св. Нерсес Шнорали.....29

ЮБИЛЕЙНОЕ

БААН МАГАЛЯН – Основание армянской печати в Джавахке и Месхетии (1885-1920 гг.).....60

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ИЕРОМОНАХ ЗАКАРИЯ БАГУМЯН – Толкование архимандритом Киракосом Гандзакец 1:1 Евангелия от Иоанна.....78

СООБЩЕНИЯ

МЕРИ ДАНИЕЛЯН – Храм Звартноц и движение к вечности.....108

ЛИЛИТ ХАЧАТРЯН - Церковная архитектура в творчестве О. Асатряна.....113

ДУХОВНЫЕ ЧТЕНИЯ

ИЕРЕЙ ГЕВОНД МАИЛЯН - Новые вызовы.....120

РЕЦЕНЗИИ. БИБЛИОГРАФИЯ

МАГДА ДЖАНПОЛАДЯН – Странное издание.....124

ЦЕРКОВНАЯ ЖИЗНЬ. НОВОСТИ.....138

НЕКРОЛОГИ.....152

CONTENTS

PONTIFICAL ENCYCLICALS, LETTERS OF BLESSING

Letter of blessing and appreciation of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to Mr. Hovhannes Chilingaryan	3
Letter of blessing and appreciation of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to Mr. Hakob Hakobyan.....	5
Letter of blessing and appreciation of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the faithful of the Armenian Diocese of Bulgaria.....	7
Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the Independence Day of the Republic of Armenia.....	9

OFFICIAL

Extraordinary convention of the Supreme Spiritual Council in the Mother See of Holy Etchmiadzin.....	10
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Foreign Affairs of Argentina.....	11
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Ambassador of Germany.....	12
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Deputy Prime Minister of Iraq.....	12
Pontifical visit to Nice (France).....	13
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the President of the Pontifical Council of Christian Unity.....	16
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the members of the Fund for Armenian Relief.....	17
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to a group of intellectuals and chief editors of newspapers from Egypt.....	18
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Culture and Education of the German state of Anhalt - Saxony.....	19
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the spiritual leader of world Yezidis.....	19

SERMONS

Sermon delivered by His Grace Bishop Hovnan Hakobyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the feast of the Exaltation of the Holy Cross.....21

Sermon delivered by His Grace Bishop Kevork Saroyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasions of the feast of St. George the Commander and the 138th anniversary of the foundation of Kevorkian Spiritual Seminary.....25

RELIGIOUS STUDIES

REV. FR. MESROP PARSAMYAN - Christian tradition of theosis and St. Nerses the Graceful.....29

JUBILEE

VAHAN MAGHALYAN - Initiation of the Armenian typography in Javakh and Meskheti (1885-1920).....60

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

REV. FR. ZACHARIA BAGHOUMYAN - Commentary on Gospel of John 1.1 by Archimandrite Kirakos of Yerzenka.....78

ESSAYS

MARY DANIELYAN - Cathedral of Zvartnots and the motion towards eternity.....108

LILIT KHACHATRYAN - Church architecture in the art of Hovhannes Assatryan.....113

SPIRITUAL READINGS

FR. GHEVOND MAYILYAN - New challenges.....120

LITERARY REVIEW

MAGDA JANPOLADYAN - A strange publication.....124

BRIEF CHURCH NEWS.....138

NECROLOGY.....152

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ. ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԳՐԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի օրհնութեան և զնահապանաց զիրը տիար Յովհաննէս Չիլինգարեանին.....	3
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի օրհնութեան և զնահապանաց զիրը տիար Յակոբ Յակոբեանին.....	5
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի օրհնութեան և զնահապանաց զիրը հաւարացելոցն Բուղարիոյ հայոց թեմի.....	7
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի ուղերձը հայաստանի հանրապետության Անկախության օրվա առիթով.....	9

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆՔ

Գերագույն հոգևոր խորհրդի արքաները ժողով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում.....	10
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Արգենտինայի Արքաքին գործերի նախարարին.....	11
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Գերմանիայի դեսպանին.....	12
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Իրաքի փոխվարչապետին.....	12
Հովվապետական այց Նիս (Ֆրանսիա).....	13
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Քրիստոնեական Միասնության Պապական խորհրդի նախագահին.....	16
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց հայ օգնության ֆոնդի անդամներին.....	17
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Եգիպտոսի մի խումբ մրավորականների և թերթերի գլխավոր խմբագրերի.....	18
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Գերմանիայի Անհալթ - Սաքսոնի երկրամասի Մշակույթի և կրթության նախարարին.....	19
Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց աշխարհի եզդիների հոգևոր բարձրագույն առաջնորդին.....	19

ՔԱՐՈՋԻՍՍԱԿԱՆ

Տ. Նովնան Էպս. Նակոբյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Խաչվերացի վրանի առիթով.....21

Տ. Գևորգ Էպս. Սարոյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ս. Գևորգ զորավարի վրանի և Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրման 138-րդ ամյակի առիթով.....25

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՄԵՄՐՈՊ ՎՐԴ. ՊԱՐՄԱՄՅԱՆ - Աստվածացման քրիստոնեական ավանդությունը և Ս. Ներսես Շնորհալիկ.....29

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆ

ՎԱՏՄԱՆ ՄԱՂԱՅԱՆ - Նայկական պապության սկզբնավորումը Զավախքում և Մցխետում (1885-1920 թթ.).....60

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Տ. ԶԱԲԵՐԻԱ ԱՐԼ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ - Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու Նովհաննեսի Ավերաբանի Ա. 1 համարի մեկնությունը.....78

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՄԵՐԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ - Զվարթնոցի պաճարը և դեպի հավիտենություն շարժումը.....108

ԼԻԼԻԹ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ - Եկեղեցական ճարտարապետությունը Նովի. Աստրախանի արվեստում.....113

ՀՈԳԵՒՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Տ. ՂԵՒՈՆԴ-ՔՆՆ. ՄԱՅԻԼՅԱՆ - Նոր մարտահրավերներ.....120

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՄԱԳԳ-Ա ԶԱՆՓՈԼԱԳ-ՅԱՆ - Արարածը հրապարակություն.....124

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ.....138

ՄԱՅԱԳՐԱԿԱՆ.....152

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ԳԼԽԱՒՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՍՑԷՆ
ՆԱՅԱՍԱՆԻ ՆԱՆՐԱԴԵՏՈՒԹԻՒՆ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ»
ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review «Etchmiadzin».

Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com կամ etchmiadzinsagir@gmail.com

Ստորագրում է փապարություն՝ 12. 10. 2012թ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ